

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Programı

**CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ'NİN SEÇİLMİŞ ÖYKÜLERİNİN
AZERBAYCAN TÜRKCƏSİNDEN TÜRKİYE TÜRKCƏSİNƏ
AKTARILMASI VE ÖYKÜLERDEKİ Kİ'Lİ TÜRMCELERİN
İNCELENMESİ**

Bilge Kağan GÖRKEM

Yüksek Lisans

Ankara, 2019

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ'NİN SEÇİLMİŞ ÖYKÜLERİNİN AZERBAYCAN
TÜRKÇESİNDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI VE ÖYKÜLERDEKİ Kİ'LI
TÜMCELERİN İNCELENMESİ

Bilge Kağan GÖRKEM

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Programı

Yüksek Lisans

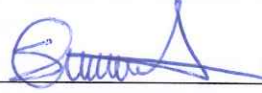
Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

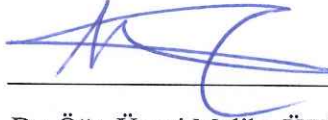
Bilge Kağan Görkem tarafından hazırlanan “Cəlil Məmmədquluzadə'nin Seçilmiş Öykülerinin Azərbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Öykülerdeki Ki'li Tümcelerinin İncelenmesi” başlıklı bu çalışma, 24.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mevlüt Erdem (Başkan)

Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Melike ÜZÜM (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

24.06.2019

Bilge Kağan GÖRKEM

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı** ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; görsel, işitsel, yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu; kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı; yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu; tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu; **Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

24.06.2019

Bilge Kağan GÖRKEM

ADAMA SAYFASI

Bu mütevazı çalışmayı tüm Türk dünyasına ve Mustafa Kemâl Atatürk'e adıyorum.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma süresince bana deneyimleriyle büyük destek olan danışmanım Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR'e ve Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünün tüm öğretim görevlilerine teşekkür eder, saygılar sunarım.

Her gün tezimi yazmam konusunda beni teşvik eden annem Hülya GÖRKEM'e, tezin basımında ve tesliminde benim yerime her yere koşturan babam Eyüp GÖRKEM'e, tez dışındaki görevlerimi yerine getirmem konusunda her zaman bana destek olan kardeşim Eyüp Can GÖRKEM'e, teknolojik olanaklarım sınırlı olduğunda bana her türlü yardımı yapan değerli arkadaşım Aylin METİN'e sonsuz teşekkür ederim.

Son olarak; beni öz kardeşinden ayırmayan, tezimle ilgili hiçbir yardımı esirgemeyen, bana her türlü sabrı gösteren Maral TÖRE'ye, teknolojik olanakları kullanmamda sonsuz yardımda bulunan Rize Polis Meslek Eğitim Merkezi öğrencilerinden Uğur KALFA ile Gökhan GÖKDENİZ'e teşekkürü bir borç bilirim.

Bilge Kağan GÖRKEM

Haziran 2019

ÖZET

GÖRKEM, Bilge Kağan. Cəlil Məmmədquluzadə'nin Seçilmiş Öykülerinin Azərbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Öykülerdeki Ki'li Tümcelerın İncelenmesi, Yüksek Lisans, Ankara, 2019.

Celil Memmedguluzade; Azerbaycanlı yazar, küçük öykünün büyük ustadı, gazeteci ve Azerbaycancılık fikrinin yaratıcılarından biridir (Həbibbəyli, 2004). Azerbaycan edebiyatının en ünlü temsilcilerindendir. Kafkasya ve İran'dan Uzakdoğu Asya, Afrika ve Avrupa ülkelerine kadar geniş bir coğrafyada Türk dünyasında ilgi ile karşılanan, 1906 – 1931 yılları arasında yayımlanmış “Molla Nasreddin” mizah dergisinin yaratıcısı ve editörüdür (Habibbeyli, 2008). Azerbaycan edebiyat tarihinde hem kendi takma adı hem de 25 yıl boyunca yayımladığı derginin adı olan “Molla Nasreddin” adı ile tanınır. Kurduğu derginin çatısı altında realist-demokratik edebî bir okul kurmuştur. Azerbaycan milliyetçiliğinin oluşmasında etkin rol oynamıştır (Həbibbəyli, 2004). Celil Memmedguluzade'nin eserlerinin dili konuşma diline oldukça yakındır ve eserlerinde *ki* tümce kullanımının oldukça sık olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmanın ilk aşamasında Celil Memmedguluzade'nin seçilmiş öyküleri Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmış, ikinci aşamasında ise öykülerde geçen *ki* bağlacı (tümleyicili) tümcelerden hareketle bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır.

ki bağlacı dilimize Farsçadan geçmiştir (Tekin, 1989, s. 62). Farsçadan, İran coğrafyasıyla daha yakın ilişkileri olan Azerbaycan, daha çok etkilenmiştir (Ortaylı, 2016). Bu nedenle Azerbaycan Türkçesindeki Farsça unsurlar Türkiye Türkçesine oranla daha fazladır. *ki* bağlacı da bu unsurlardan biridir. Bu bağlacın sık kullanımı aynı zamanda işlevsel çeşitlilik de doğurmuştur. Bu çalışmada *ki* bağlacının Azerbaycan Türkçesindeki sözü edilen anlam/işlev çeşitliliği de incelenecektir.

Açar Sözcükler: *ki* bağlacı, Azerbaycan Türkçesi, Türkçe, birleşik tümce, söz dizimi, Türkiye Türkçesi

ABSTRACT

GÖRKEM, Bilge Kağan. Translating Cəlil Məmmədquluzadə's Selected Stories from Azerbaijani Turkic to Turkey Turkic and Analysing the Sentences Which Include “ki” in Those Stories, Master of Science (MS), Ankara, 2019.

Cəlil Məmmədquluzadə is a writer from Azerbaijan, who is a big master of little stories, dramatist, journalist and one of the creators of the ideology of Azerbaijanism (Həbibbəyli, 2004). He is a representative of the literature of Azerbaijan. He was the creator and editor of the “Molla Nasreddin” magazine, published between 1906 and 1931, which interested a lot of people in a large area from Caucasasia and Iran to Far East Asia, Africa and European countries; namely in all Turkestan (Habibbeyli, 2008). In the history of Azerbaijan literature, he is also known with the name of “Molla Nasreddin” which was both his nickname and the magazine's name that is published by him. He founded a realistic-democratic literary school under the umbrella of the magazine he had founded. He played an active role for forming of Azerbaijan's nationalism (Həbibbəyli, 2004). The language of his works is very close to conversational language and it is realized that the conjunction *ki* is widely used in the stories.

The conjunction *ki* derived and naturalised from Persian (Tekin, 1989). Azerbaijan that had closer relations with Iran than Turkey (Ortaylı, 2016, s. 133), had been influenced more. So; there is more Persian elements in Azerbaijani Turkic than Turkey Turkic (Turkish) now. The conjunction *ki* is also one of those elements. The widely usage of that conjunction resulted in wide meanings. Namely; the conjunction *ki* has more meanings in Azerbaijani Turkic than Turkey Turkic. In this work; the variation of the conjunction *ki* in Azerbaijani Turkic-mentioned before-is going to be analysed and the differences of the conjunction *ki* used both Turkey Turkic and Azerbaijani Turkic going to be revealed.

Keywords: conjunction “ki”, Azerbaijanian Turkic, Turkic, combined sentence, syntax, Turkish.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ADAMA SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	5
1.1. CELİL MEMMEDGULUZADE	5
1.2. ÖYKÜLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI	10
2. BÖLÜM	103
2.1. Kİ BAĞLAÇLI TÜMCELERLE İLGİLİ YAPILAN DAHA ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR.....	103
2.3. CELİL MEMMEDGULUZADE’NİN ÖYKÜLERİNDE Kİ BAĞLAÇLI TÜMCELER	109
2.3.1. Temel Tümceye Açıklama Getiren <i>ki</i>	110
2.3.2. Temel Tümcenin Amacını Bildiren <i>ki</i>	117
2.3.3. Neden İlgisi Kuran (Neden Bildiren) <i>ki</i>	119
2.3.4. Temel ve Yan Tümcelerdeki Olayların Eş Zamanlı Olduğunu Anlatan <i>ki</i>	123
2.3.5. Diğer Kullanımlar.....	124
3. SONUÇ	127
KAYNAKÇA	130
EK 1: TÜRKÇE TEZ ORJİNALLİK RAPORU	134
EK 2: İNGİLİZCE TEZ ORJİNALLİK RAPORU.....	135
EK 3: TÜRKÇE ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU.....	136
EK 4: İNGİLİZCE ETİK KOMİSYON MOAFİYETİ FORMU	137

GİRİŞ

KONU

Yazar, senarist ve gazeteci olan Celil Memmedguluzade, *Molla Nasreddin* dergisinin de yaratıcısıdır. Eserlerinde ulusal bilinç, toplumun eğitimi, kadının eğitimi ve toplumsal rolü gibi konulara yer vermiş, öykülerini sade, açık bir dil kullanmıştır. 1869 yılında Nahçıvan’da doğan Celil Memmedguluzade, öğretmenlik de yapmıştır. Bu çalışmada, yaptığı işlerle bir halk aydını olan Celil Memmedguluzade’nin öyküleri arasından oluşturulan bir seçki, Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmış ve öykülerde bulunan *ki* bağlacıyla kurulmuş tümceler çözümlenmeye çalışılmıştır. Celil Memmedguluzade’nin öykülerinin seçilmesinin nedeni, öykülerin dönemin halk diliyle/konuşma diliyle yazılmış olmasıdır. Bu çalışmayla, Azerbaycan Türkçesi konuşma dilini oldukça iyi temsil eden Celil Memmedguluzade öyküleri üzerinden Azerbaycan Türkçesindeki *ki* bağlacıyla kurulmuş tümcelerin söz dizimsel/izleksel bilgi yapısı ve düzeni konusuna ışık tutabilecek bir çalışma denemesi hedeflenmiştir.

Azerbaycan Türkçesinde Farsçanın etkisiyle yaygınlaşan *ki* bağlacılı tümceler, Türkçenin temel söz dizilişi olan *özne-nesne-yüklem* dizilişinin yanı sıra *özne-yüklem-nesne* dizilişinin de kullanılması örneklerini oluşturmaktadır. *ki* bağlacının Farsçadan (ya da erken dönem İranî dillerden biri olan Soğdîcadan) Türkçeye geçtiği düşünülmektedir (Tekin, 1989). Yine de Uygur Türkçesindeki “kim” bağlacının Türkçe kökenli olup, *ki* bağlacıyla aynı anlamda ve söz dizimiyle kullanılması ilginçtir.

Farsçayla dil ilişkileri Türkiye Türkçesine oranla daha yoğun ve kesintisiz olan Azerbaycan Türkçesi, Farsçadan Türkiye Türkçesine oranla daha çok etkilenmiştir. Bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında konuşulan Azerbaycan Türkçesinin, Sovyetler Birliği döneminde Rusça ile de yoğun olarak etkileşime girmesi ve Rusçanın da Farsçaya benzer şekilde Hint-Avrupa tümce dizilişine sahip olması, *ki* bağlacılı tümcelerin Azerbaycan Türkçesinde tutunmasına ve kullanımını sürdürmesine neden olmuş olmalıdır. Bu bağlacın sık kullanımıyla *ki* bağlacı ile ana tümceye bağlanan yan tümceler, çok çeşitli söz dizimsel işlevlerle kullanılabilmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesinde kullanılan neden-sonuç bildiren tümce kurma işlevi Azerbaycan Türkçesinde de aynı biçimde kullanılmakta; ancak, Azerbaycan Türkçesindeki daha farklı anlamsal içeriklere sahip görünümde de sergilenmektedir. Bağlacın sık

kullanılmasıyla gelen bu anlam çeşitliliği de Azerbaycan Türkçesinin söz diziminin sık sık *özne-yüklem-nesne* biçiminde de gerçekleşmesine ortam hazırlamıştır.

ARAŞTIRMA SORUNSALI

Türkçedeki kimi sözcüklerin Soğdca kökenli olup olmadığıyla ilgili köken bilimsel tartışmalar sürerken, çok eski zamanlardan bu yana kullanılan *ki* bağlacının kökeni; bu tartışmaların dışında da ayrıca merak konusu olmuştur. Bu tez çalışmasında, bağlacın kökeni ya da *özne-nesne-yüklem* diziliminin Türk dili tarihindeki ortaya çıkış ve gelişim süreci incelenmeksizin, Azerbaycan Türkçesindeki *ki* bağlaçlı tümcelerin temel özellikleri betimlenmeye çalışılmıştır. Ancak yeri geldikçe bağlacın kökeniyle ilgili çalışmalarda varılan sonuçlara değinilmiştir.

Bu çalışmada “Azerbaycan Türkçesinde *ki* bağlaçlı tümceler ne gibi anlamsal düzenlere olanak vermektedir?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Bu sorun kapsamında yanıt aranacak alt sorular şunlardır:

- *ki* bağlacının Celil Memmedguluzade’nin seçilmiş öykülerindeki kullanımı nasıldır?
- *ki* bağlaçlı tümceler Azerbaycan Türkçesinde ne gibi anlamsal düzen içinde kullanılmaktadır?
- *ki* bağlacının Azerbaycan Türkçesindeki kullanımı ile Türkiye Türkçesindeki kullanımı arasındaki temel farklılıklar nelerdir?
- Azerbaycan Türkçesindeki *ki* bağlacı ile kurulmuş tümcelerle Farsça *ki* bağlacıyla kurulmuş tümceler arasındaki ortak noktalar nelerdir?
- *ki* bağlacı Türkçe tümce yapısını nasıl etkilemektedir?

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Bu yüksek lisans tezinin kapsamını, Celil Memmedguluzade’nin öykülerinden oluşturulmuş bir seçkinin Türkiye Türkçesine aktarılması ve bu öykülerde yer alan *ki* bağlaçlı tümcelerin incelenmesi oluşturmaktadır. *ki* bağlacına yönelik inceleme, Celil Memmedguluzade’nin öyküleriyle sınırlandırılmış, bu öyküler dışındaki farklı metin ya da örneklerden yararlanılmamıştır. Tez çalışmasında Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine çevirisi yapılan öyküler şunlardır:

- Buz/Buz

- Poçt Qutusu/Posta Kutusu
- Saqqallı Uşaq/Sakallı Çocuk
- İki Alma/İki Elma
- Baqqal Məşədi Rəhim/Bakkal Meşedi Rahim
- Pirverdinin Xoruzu/Pirverdi'nin Horozu
- Dəllək/Berber
- Oğru İnek/Hırsız İnek
- Yuxu/Uyku
- Ucuzluk/Ucuzluq

Azerbaycan Türkçesindeki *ki* bağlacıyla kurulmuş tümceler incelenmiştir bu araştırma;

- Celil Memmedguluzade'nin seçilmiş öykülerindeki *ki* bağlacı barındıran tümcelerle,
- Bu tümceler Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla,
- Öykülerdeki *ki* bağlaçlı tümceler anlamsal düzen konusunda ne gibi görünümlere izin verdiği ile sınırlıdır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, yazar, senarist, gazeteci ve aydın kimliği ile Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Celil Memmedguluzade'nin öykülerinden oluşturulan bir seçkinin, Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılması ve öykülerde yer alan *ki* bağlaçlı tümceler analiz edilerek içinde yer aldığı temel anlamsal düzenlerin belirlenmesidir. Celil Memmedguluzade'nin seçilmiş öykülerindeki *ki* bağlaçlı tümceler derlenmesiyle Azerbaycan Türkçesinde *ki* bağlacının kullanım sıklığı, yeri, anlamsal düzenine ve söz dizimine olan etkisinin daha belirgin olarak gösterilebilmesi için yer yer Türkiye Türkçesindeki *ki* bağlacının özellikleriyle karşılaştırılması da amaçlanmaktadır. Birbirine oldukça yakın coğrafyalarda konuşulan ve çok benzer özellikler taşıyan bu iki lehçenin *ki* bağlacının kullanım alanı ve sıklığı açısından farkı da ortaya konmak istenmiş, bu sayede *ki* bağlaçlı Eski Anadolu Türkçesiyle oldukça benzer özellikler taşıyan Azerbaycan Türkçesindeki *ki* bağlaçlı tümcelere dair bir çalışma denemesi ortaya koymak hedeflenmiştir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Ulusal Tez Merkezi aracılığıyla, Türkiye’de yapılan tez çalışmalarına bakıldığında Azerbaycan Türkçesindeki ki bağlaçlı tümcelerle ilgili çok sayıda kaynağa rastlanmamaktadır. Bu nedenle bu konuda daha derin araştırmalar yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesiyle ilgili Türkiye Türkçesindeki kaynak sayısı ise tam anlamıyla yetersizdir. Bu çalışma ile bu konuda yapılan aza sayıdaki araştırmalara bir yenisinin eklenebilmesi, araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

1. BÖLÜM

1.1. CELİL MEMMEDGULUZADE

Adı dünya edebiyatı klasikleri ile birlikte anılan yazar, senarist, gazeteci, tanınmış kişidir. Doğudaki ilk satirik “Molla Nasreddin” dergisinin yaratıcısı olan Celil Memmedguluzade (1869, Nahçıvan – 1932, Bakü) Azerbaycan edebiyatının en önemli simalarından biridir. Ulusal ve toplumsal bilincin uyanması ve gelişmesinde müstesna hizmetleri olan yazar, aynı zamanda ilk başarılı gazete eleştirmenidir (Həbibbəyli, 2004).

Eserlerinde ulusal bilinç, okul terbiyesi, halk eğitimi konularına geniş yer vermiş, toplumsal geriliği, esareti, bağınazlığı (Ölümler); büyük cesaretle eleştiri yağmuruna tutmuştur. (Məmmədquluzadə, 1920; Həbibbəyli, 2004; Uygur, 2005; Cəlil Məmmədquluzadə Ensiklopediyası, 2018; Məmmədquluzadə, 1923; Məmmədquluzadə, 1921; Məmmədquluzadə, 1909). Ulusal edebiyatta yeni bir çığır açmış yenilikçi yazarın *Posta Kutusu*, *Usta Zeynal*, *İran’da Özgürlük*, *Kurbanali Bey*, *Rus Kızı*, *Dangalak*, *Kaval* adlı öyküleri ve şiir hikâyeleri; Azerbaycan gerçekçiliği (realizm) ve yergisi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır (Həbibbəyli, 2004).

Azerbaycan toplumunda kadın, Celil Memmedguluzade’nin şiir yaratıcılığındaki ana hatlardan birini oluşturmuştur (Orucova, 2014, s. 341). Kadının toplumsal konumunun gerilemesi, Dede Korkut destanlarındaki *Burla Hatun*, *Selcan Hatun*, *Banu Çiçek* gibi at binen, ok atan, evin direği olarak görülen Türk kadınının, Celil Memmedguluzade’nin çağında, cehennem ateşiyle korkutularak şeriat tiplerinin kölesine dönüştürülmesi, kız çocuklarının sekiz yaşından sonra okutulmasının ayıplanarak kadınlara eğitim hakkı verilmemesi, onun en çok eleştirdiği konular arasında yer almaktadır. Azerbaycan kadınının bu durumuna oldukça içerleyen yazar, eserlerinde bunu mizahi bir üslupla dile getirmiştir (Orucova, 2014, s. 342). Özellikle şiirlerinde Azerbaycan kadınını işlediği açık bir biçimde görülür (Həbibbəyli, 2004).

Celil Memmedguluzade’nin mizahi şiirlerinde kadınlarla ilgili çeşitli dokundurmalar (tarizler) bulunmaktadır (Orucova, 2014, s. 341). Bu dokundurmalar belli oranda bazı öykülerinde de mevcuttur. Örneğin *Pirverdi’nin Horozu* adlı öyküde, Kasım Emmi’nin baldızını getirmek üzere çıktığı yoldan ikinci bir kadınla evlenerek dönmesi ve iki kadının birbirleriyle sürekli kavga ettikleri bir yaşamın onu bekliyor olması; *Uyku* adlı

öyküde çarşaf giydikleri için ayırt edilemeyen, toplum içinde hiç konuşmayan, sokaktayken eşleri tarafından bile tanınmayan kadın karakterler, mizahi bir üslupla ele alınması bu mizahi eleştirilerden bazılarıdır. *Uyku* adlı öykünün karakterlerinden Molla Amca, adı eşinin adı gibi Bilgeyis olan başka bir kadınla cenaze evinden evine doğru yola çıkar. Kadın yolun yarısında tereddüde düşerek geri döner. Bu, Molla Amca için inanılmaz bir olaydır, çok öfkelenir ancak sonradan karısı diye başka bir kadını yanına aldığı anlar. Öyküde, kadınların toplumsal haklardan mahrum edilmeleri ve çarşaf giymeleri nedeniyle eşleri tarafından bile tanınamamaları eleştirilmiştir.

Celil Memmedguluzade Azerbaycan’da çeşitli adlarla tanınmaktadır: **Celil Memmedguluzade** – Benzersiz Nasir, Küçük Hikâyenin Büyük Üstadı, Kudretli Oyun Yazarı, Vatandaş Gazeteci. Kendisi aynı zamanda Azerbaycan edebiyatında Molla Nasreddin dergisinin, aynı adlı yazar okulunun, eleştirel gerçekçiliğin kurucusu olarak tanınmış görkemli yazar ve aydın kişidir (Həbibbəyli, 2004).

Molla Nasreddin – İlk başlarda yazarın gizli imzalarından biri olmuştur. Daha sonra bu ad kendisinin takma adı olmuştur. Yalnız Azerbaycan’da değil, tüm Doğu ülkelerinde ilk eleştirel ve renkli karikatürlü basın kuruluşu olan ünlü *Molla Nasreddin* dergisinin yayımcısı ve editörü olması, bu adın usta sanatkar için daha da benimsenmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Celil Memmedguluzade’nin yaratıcılığının cevheri, ilerlediği yön olduğu kabul edilen yurttaşlık yürekliliği, bilgelik, hazırcevaplık ve ileri görüşlülük gibi özellikleri de bu adla birlikte kendisini yansıtmaktadır (Həbibbəyli, 2004).

Mirza Celil – Azerbaycan’da “mirza” unvanı, okuma yazmayla ve edebi yaratıcılıkla uğraşanların adlarının önüne konur. Ancak bu mutluluk her sanatçıya nasip olmaz. Bu anlamlı sözcük, yaklaşık son iki yüzyıldır yaratıcı yüzlerle yazarlar arasında yalnızca birkaç sanatçının adında kendine yer bulmuştur (Həbibbəyli, 2004, s. 4). Bu sayılan adların hepsi farklı okunsa da çok önemli bir ereği açık bir biçimde ortaya koymaktadırlar: *Güçlü yurttaş yazarı* olma... (Həbibbəyli, 1994).

Azerbaycan halkının milli iftiharını olan görkemli yazar ve tanınmış kişi olan Celil Memmedguluzade’nin adı uygarlığın parlak yazınsal yüzleri ile birlikte gururla anılır. Celil Memmedguluzade Azerbaycan yazınsal ve toplumsal tarihinde genel anlamda ulusal bağımsızlık ve demokrasi uğrunda verdiği savaşın ön saflarında yer alır. Yaratıcılığının, her yeni kuşak için bağımsızlık, Azerbaycancılık, ulusalcılık ve

yurttaşlık terbiyesi konularında öğretici bir etkisi vardır. Mirza Celil Memmedguluzade aynı zamanda *büyük demokrat* diye de tanınır. Kendisinin demokratik görüşleri, bağımsızlık ve demokrasi uğruna verdiği savaş; Azerbaycan’da her zaman demokratik adımların atılması konusunda itici bir güç olmuştur (Həbibbəyli, 2004).

Yukarıda aydın kimliğine yer verilen Celil Memmedguluzade’nin yaşamı, bu konudaki en önemli kaynak olan *Həbibbəyli, 2004* temel alınarak ana hatlarıyla tanıtılacaktır.

Mirza Celil Memmedguluzade 22 Şubat 1869’da Azerbaycan’ın eski merkezlerinden sayılan Nahçıvan şehrinde doğmuştur. Babası Memmedgulu Meşedi Hüseynghuluoğlu (1840 – 1905) okul yüzü görmese de temel seviyede okuryazarlığı ve İslâmî görüşleri olan, alının teriyle kazanan çilekeş biri olarak evlatlarının ve onların içinde Celil’in dünya görüşünün biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. Memmedgulu Bey’in denetçilik yaptığı Nahçıvan tuz madenindeki etkinliği ve ailesini geçindirmek için Şahab Mahallesi’nde açtığı bakkal dükkânı Celil Memmedguluzade’nin sade, alın teri döken insanların yaşamını yakından tanımasına, küçük aile muhitinden büyükşehir muhitine pencere açmasına olanak tanımıştır. 1873–1878 yılları arasında eğitim gördüğü medresenin; Arap ve Fars dillerini öğrenmesine, Doğu’nun tarihi ve edebiyatı ile ilgili temel bilgi edinmesine, aile ortamında edindiği helâl lokma ve temizlik terbiyesinin daha da derinleşmesine olumlu etkisi olmuştur (Həbibbəyli, 2004).

Nahçıvan’daki okulda aldığı ilköğretim, yaşamında derin izler bırakmıştır. Özellikle okulun müdürü, Kafkas (Qafqaz) vilayetlerinde bir eğitimci olarak uzun meslek yaşamında büyük deneyim kazanmış Konstantin Nikitin (1832 – 1894), Gori Öğretmenler Semineri’ni çok iyi puanlarla bitirmiş Elimemmed Xelilov (1862 – 1896), ana dili ve din dersi öğretmeni ve tiyatro düşkünü Mirza Sadiq Qulubeyov (1823 – ?) ve diğer öğretmenleri sayesinde Celil Memmedguluzade’nin yaşam ve toplumla ilgili düşünceleri derinleşmiştir. Bu nedenle ilköğretim yıllarını kendisi için “ışıklı aleme ilk adım” olarak değerlendirmiştir (Həbibbəyli, 2004).

1881’de Erivan Öğretmenler Semineri düzenlendiğinde, orada bulunan Uluhanlı mektebinde ders vermiştir (Zeynalov, 2016). Gori Öğretmenler Semineri’nde geçen eğitim yılları (1882 – 1887) daha etkili ve çarpıcı olmuştur. Çeşitli uluslardan olan Aleksey Osipoviç Çernyayevski (1840 – 1894), Dmitriy Dmitriyeviç Semyonov (1834 – 1902), Nikolay İosifoviç Lomouri (1852 – 1915) ve bunlarla birlikte Azerbaycanlı

öğretmenler Mirza Ebdüsselam Axundzade (1843 – 1907), Seferelibey Velibeyov (1861 – 1902) gibi ünlü pedagoğlardan ders almış, onların yazınsal, eğitimci, pedagojik, yöntemsel görüşlerinden yararlanmıştır. Genç Celil, seminerde düzenlenmiş uygar ve kalabalık toplantılara etkin olarak katılmış, kompozisyon ve çeviri derslerinde başarı göstermiş, yazınsal geceler için senaryolar, sınav dersleri için raporlar hazırlamış, tiyatro gösterilerinde de hevesli bir aktör gibi sahneye çıkmıştır. Böylelikle seminerin Celil Memmedguluzade'nin terbiye algısının biçimlenmesinde önemli etkisi olmuştur; aynı zamanda bu seminer sayesinde, kendisinin dünya görüşü başarıyla olması gereken noktaya ulaşmış, “gerçek halk öğretmeni” olarak saygı görmesini sağlamıştır (Həbibbəyli, 2004).

Estetik yaratıcılığa Baş Noraşen'deyken¹ başlayan Celil Memmedguluzade, 1889 yılında burada ilk yazı deneyimi olan “Çay Takımı” adlı alegorik oyununu yazmıştır. Çay Takımı oyunu, aynı yıl Baş Noraşen ilkokulunda öğretmen ve öğrencilerin katılımıyla izleyiciye sunulmuştur. Daha sonra Nehrem Köyü'nün iki sınıflı okulunda pedagoji alanındaki etkinliğini sürdüren Mirza Celil, bu aşamada (1890 – 1897) asil halk öğretmeni olarak tanınmıştır. Nehrem köy okulunda kız çocuklarını eğitime katması, bölgesel budun bilimi müzesi kurması, ipekçilik uzmanlığını öğretmek için özel çalıştaylar düzenlemesi, köylülerin daha az emek harcamasını sağlamak için Tiflis'ten demir saban getirilmesini sağlaması, kendisine duyulan saygıyı daha da artırmış, sözünün daha çok geçmesini sağlamıştır. Bu devirde aynı zamanda yerli hayranlarıyla birlikte Nahçıvan'da tiyatro izlenceleri hazırlayıp göstermiş, aslında tiyatro yaşamına kılavuzluk etmiş olan Celil Memmedguluzade; kendisinin de içinden biri olduğu halkın eğitim görmesinin yanında, ulusal uyanış ve uygar bir biçimde gelişme konularında da yorulmadan çalışmıştır. Estetik yaratıcılık konusundaki uğraşını da sürdüren genç yazar, yaşamının Nehrem kısmında “Kuru Üzüm Oyunu” piyesini (1892), “Danabaş Köyü'nün Olayları” öyküsünü (1894) tamamlamış, çağdaşları arasında yeni tipli yazar olarak da tanınmaya başlamıştır (Həbibbəyli, 2004).

Yazarın tiyatro ve drama alanındaki etkinliği ona büyük ün kazandırmış, özellikle ünlü *Ölüler* trajikomedisinin yazılması (1909) ve Bakü'de başarıyla izleyiciye sunulması (1916) onun yazınsal ününü artırmıştır. Kendisi “Kâmança (1920)” ve “Anamın Kitabı

¹Baş Noraşen – Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Bölgesi'ndeki Şerur rayonunda bulunan Celilkend Köyü'nün eski adı.

(1920)” piyesleriyle Azərbaycan dramasını zenginləştirmişdir. Memmedguluzade, 1920 yılının Eylöl’ünden 1921 yılının Mayıs’ına kadar Güney Azərbaycan’ın Tebriz şəhərində yaşayaraq etkinlik göstərmişdir. “Molla Nasreddin” dergisinin sekiz sayısını burada çıxarması, böyük ses getirmişdir. “Ölölər” eseri Tebriz tiyatro sahnesində başariyla göstərilmiş (1 Mayıs 1921 yılı), ondan sonra da Güney Azərbaycan’da gerçəkçi güldürü (realist-satirik) yazını ve matbuatın karikatür sanatının alanı genişləmişdir (Həbibbəyli, 2004).

Azərbaycan’da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasını Celil Memmedguluzade hararetle qarşıladı. Yazar 1921 – 1927 yıllarında genç Sovyet hükümetinin etkinliklerinde bizzat bulunmuş, toplumun gelişmesi için kendi yardımını esirgememiştir. Kendisinin düzeltmenliğiyle basılan “Yeni Yol” gazetesi, cumhuriyetin Latin abecesini kullanması konusunda gerçək bir özveri örneği göstermiştir. Azərbaycan Öğretmenlerinin V Kurultayı (1925), Bakü Türkoloji Kurultayı (1926) birçok yıldönümü, tören ve yazınsal gecelerde yazar insanların odak merkezinde olmuştur. Son olarak Mirza Celil 1926’da Azərbaycan Merkez İcra Kurulu üyeliğine kabul edildi (Həbibbəyli, 2004).

Celil Memmedguluzade “Şark Faköltesi”, “Tahıl Hekimi”, “Hamallar”, “Şiir Bülbülleri”, “İki Er”, “Dangalak”, “Şehir ve Köy”, “Çift Yastık”, “Belki de Geri Vermişlerdir” vb. öykülerini de Sovyet devrinde kaleme almıştır. Yazarın öyküleri 1927 yılında basılmış, “Belki de Geri Vermişlerdir (Bəlkə də Qaytardılar)” adlı kitabında toplanmıştır. Celil Memmedguluzade’nin usta kaleminden çıkan ve Azərbaycan anı edebiyatının şaheseri olarak değerlendirilen “Hatıratım” anı yazısı (1926) da bu yıllarda yazılmıştır. Celil Memmedguluzade 4 Ocak 1932 yılında Bakü’de vefat etmiş, Fahri Hiyaban’a² defnedilmiştir. Yazarın adı ölümsüzleştirilmiş; Bakü’de, Nahçıvan’da ve Celilabad rayonunda heykelleri dikilmiş, eserleri çok sayıda basılmıştır. Doğumunun 100 ve 125 yıllık dönemlerinde Azərbaycan’da devlet kademesinde görkemli bir biçimde anılmıştır (Həbibbəyli, 2004).

Aşağıda Celil Memmedguluzade’den seçilen “*Buz, Poçt Qutusu, Saqqallı Uşaq, İki Alma, Baqqal Məşədi Rəhim, Pirverdinin Xoruzu, Dəllək, Oğru İnək, Yuxu, Ucuzluq*” adlı öyküler tez çalışması çerçevesinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Sonraki bölümde ise öykülerde yer alan ki bağlaçlı tümceler incelenecektir.

² Fahri Hiyaban (Az. T. Fəxri Xiyaban) – Azərbaycan’ın ulusal şeref mezarlığı.

1.2. ÖYKÜLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI

BUZ

Mən on yaşında, ya bəlkə, bir qədər də artıq olardım. Xalam azarlamışdı. Hacı Mirzə Səttar həkimi gətirmişdilər ki, baxsın və müalicə eləsin. Demək, xalamın xəstəliyi o qədər də ağır deyildi və bunu mən ondan ötrü deyirəm ki, o vədələr, yəni qırx il bundan qabaq bizim şəhərdə iki nəfər müsəlman həkimi var idi: biri Hacı Mirzə Səttar idi və digəri Məşədi Nurməmməd idi.

Müsəlman həkimi dedikdə o deyil ki, bunlar müsəlman idilər. Bu iki nəfərə onunçun müsəlman həkimi deyirdilər ki, bunlar həkimlik təhsillərini müsəlman məmləkətlərində almışdılar. Hacı Mirzə Səttar Təbrizdə oxumuşdu, Məşədi Nurməmməd də elə bizim öz şəhərimizdə nüsxəbənd¹ kitablarının mütaliəsi ilə və təcrübə ilə həkimliyi öyrənmişdi. Bunların da müalicəsi bir müxtəsərcə nəbzə baxandan sonra ciblərindən xəstəyə kinə, həb və işlətmə verməkdən ibarət idi.

Bu müsəlman həkimlərindən savayı, şəhərimizdə rus həkimləri də var idi. Rus həkimi bunlara o səbəbə deyirdilər ki, bunlar Rusiyada və bəlkə, Avropada təhsil tapmışlardı. Və çün bizim camaatın arasında bu etiqad var idi ki, rus həkimləri müsəlman həkimlərindən artıq təhsil görmüş və təcrübə hasil etmişdilər, onunçun da ağır xəstəlik ittifaq düşəndə həmişə rus həkimlərini haziq² hesab edib onları dəvət edərdilər; savayı kasıb-

¹Nüsxəbənd – xalq təbabətində: qədim tibb kitablarına baxıb dərman yazan şəxs, yaxud həmin dərmanlar və onların hazırlanmasından bəhs edən kitab.

²Haziq – çox bilikli, çox mahir

kusubdan. Bunlar iki abbası fayton pulunun, bir manat rus həkiminin həqqi-zəhmətindən və yarım manat aptek xərcindən qaçmaq bəbətidən Hacı Mirzə Səttara, ya Məşədi Nurməmmədə qane olub beş-altı şahı ilə həkimi də, dava-dərmanı da ötüşdürərdilər.

Demək, müsəlman həkimi çağırmaq istəyəndə buradan bilmək olardı, azarının azarı yüngüldür. Amma rus həkimi gətirənlərin də mənası bu idi ki, xəstənin halı qorxuludur.

Hacı Mirzə Səttar xalama baxıb gedəndən bir saat sonra gördüm ki, xalamın əri Məşədi Zülfüqar bir köhnə faytonda bir rus papaqlı kişi ilə gəlib yendilər. Bu rus papaqlı kişi rus həkimi imiş. Buradan mən anladım ki, xalamın işi xarəbdır.

Mən də uzaqda durub həkimin xalama baxmağına tamaşa edirdim.

Xülasə, baxdı qurtardı və bilmirəm, nə dedi, nə demədi və həkim faytona minib gedəndə xalamın əri tələsik mənə bir qəpik verdi və dedi:

– Bala, tez ol, durma, tez, tez bir qəpiklik buz al gətir, ver evə... həkim deyirdi.

Və xalamın əri bu sözləri bir də təkid edəndən sonra anama xəlvətcə nəsə dedi. Evdən bir dənə boş dava şüşəsini əlinə alıb mindi faytona, həkimin yanına və sürüb getdilər. Və fayton istəyirdi uzaqlaşsa, atam evimizə tərəf ucadan dedi:

– Ay uşaq, buzu yaddan çıxartmayın.

Bunlar gedəndən sonra anam da həkim gələndə örtüyü çarşabı yerə tullayıb çökdü xalamın yanına və bu da mənə təkid elədi ki, durmayım, tez qaçım bazarə buzun dalıyca; çünki məlum oldu ki, həkim tapşırıb ki, xalamın üreynin üstünə buz qoysunlar və üreyi sakit olmayınca buzu götürməsinlər.

Mən üz qoydum bazara tərəf. Xəyalımda qoymuşdum, gedəm düz baqqal çarşısına³ və buzu alam gətirəm. Və şəhərdə oradan savayı bilmirdim harada buz satırlar.

Evimizdən ayrılanda çox da tələsmirdim, amma xalamın yalvarmağı yadıma düşəndə bir qədər ayaq götürdüm, çünki yazıq xalam dərin gözlərini güclə mənə tərəf çöndərib belə yalvarırdı:

– Qurban olsun sənə xalan, ürəyim pörşələndi, buzu tez gətir.

Hacı Bayramın küçə qapısının qabağından keçəndə itləri həyətdən başladı hürməyə. Mən əlimə ehtiyat üçün iki daş aldım, qapını örttdüm, keçdim. It küçəyə çıxmırdı və həyətdən itin yorğun "hov, hov" səsi gəlirdi. Bu it hərçənd çox qoca bir it idi və yol ilə ötüb keçənlərlə də bir acığı yox idi və olmazdı. Hacı Bayramın oğlu, mənim küçə yoldaşım Şirəli mən həmişə onların qapısından ötəndə haman qoca köpəyi çağırırdı küçəyə və itini küşkülürədi üstümə və özü də, iti də məni bir qədər qovalardılar, amma tuta bilməzdilər, çünki it o qədər qoca idi ki, bir az mənə tərəf hücumdan sonra tez yorulardı, durardı və ancaq gücsüz və əlacsız durduğu yerdə "hov, hov" edərdi. Və mənə xoş gələn o idi ki, itin bu xasiyyətinə Şirəlinin elə bərk acığı tutardı ki, məni boşlayıb, başlardı yazıq qoca iti daşlayıb incitməyə.

Bu da mənə, nəhayət, xoş gəlirdi. Belə olanda Şirəli itin acığını istərdi dönüb məndən alsın və çox vaxt olardı ki, biz bir-birimizlə söyüşərdik və çox vaxt da elə savaşırdıq ki, yol adamları bizi gəlib aralardılar.

Çünki dəxi Şirəli qapıda görsənmezdi, mən də itin hürməyinə qulaq vermədim və xalamı da mülahizə elədim, yəni bir növ yazığım gəldi və keçib-getdim.

³Çarşı – dükanlar olan yer, qapalı bazar

Baqqal çarşısına yetişdim və bir qəpiyi uzatdım verdim buz satana. Bu da bir çuxur yerə əlini uzatdı, yarpaqların və samanın altından bir yekə buz parçası çıxartdı, mənim bir qəpiyimə baxdı və bu buza baxdı, buzu iki böldü və yekəsini bir kələm yarpağına bükdü, verdi mənə.

Buzun ağırlığı olardı təxminən beş girvənkə. Buzu aldım əlimə və sərin baqqal rastasından⁴ çıxdım günün qabağına. Hava şiddətli isti idi. Yayın orta ayı idi və başımın üstündəki nisfünnehərin⁵ günü əgər bir imam möcüzü ilə göydən yerə düşə bilsəydi, düz mənim kəlləmə düşərdi. Mən istidən qan-tərin içində idim və bir yandan alnımın təri damcı-damcı axırdı və bir yandan da buz şiddətnən əriyib süzələnirdi. Yerdən bir təmiz daş götürmüşdüm, hərdənbir buzun böyrünə vurub əzirdim və basırdım ağzıma və alnıma.

Gəldim çatdım Hacı Bayramın qapısına. İtin səsi gəlmirdi. Şirəli genə görsənmirdi. Hacı Bayramın darvazasının qabağına yetişəndə özüm də deyə bilmərəm ki, niyə dayandım. İtin genə səsi gəlmir. Heç kəs nə qapıda, nə küçənin bir yanında görükmür, yəqin ki, istinin zərbindən hərə bir kölgə yerə pənah gətirib.

Adətkərdə olmaq yaman imiş və mənim də adətim buna idi ki, bircə gün olmayıb ki, bu darvazanın qabağından ötüb-keçəndə ya it mənim qabağıma çıxmasın, ya Şirəli çıxmasın. Və məlum ki, bunların da biri çıxanda mənim üçün burada məşğuliyyət olmasın; ya iti daşlamayım, ya Şirəliylə söyüşməyim və hərdənbir də onunla dalaşmayım.

Bəs neyləyim? Bir çarəm buna qaldı ki, yerdən iki dənə qıvraq daş götürdüm, öz evimizə tərəf bir qədər də uzaqlaşdım ki, bir həngamə törəsə, mənə əli çatan

⁴Rasta – dükanların yerləşdiyi kiçik düz küçə, dükanlar sırası

⁵Nisfünnehər – günorta

olmasın. Və geri çönüb daşın birini tulladım Hacı Bayramın darvazasına və qaçdım, daha da uzaqlaşdım.

Daldan köpəyin səsini eşidirdim. Qoca it xahinəxahi⁶ çıxmışdı qapıya və xahi-nəxahi öz vəzifəsini ifa edirdi.

Əlimdəki o biri daşı da tulladım. Daş itin başının üstündən ötüb-keçdi, şaqqıltı ilə deydi Hacı Bayramın darvazasına. Burada köpək, deyəsən, acığa düşdü, çünki mənə tərəf başladı hürməyə. Mən qorxumdan qaçdım, bir qədər uzaqlaşdım və çönüb geri baxanda gördüm ki, itin dalıyca Şirəli də mənə tərəf hücum edir.

Siz elə bilməyin ki, mən onlardan ehtiyat eləyirdim, bir zərrəcə eləməirdim. Çünki bilirdim ki, köpəyin nə dişi var mənə tutsun, nə taqəti var mənə güc gəlsin. O ki Şirəli idi, onun öhdəsindən hər halda gələ bilərdim.

Buzu qoydum yerə, gördüm ki, od kimi isti torpağa buz cızıltı ilə yapışib az qaldı havaya uçsun. Suyu axa-axa buz tez torpağın içindən götürdüm tulladım divarın kölgəsinə və qaçdım yerdəki daşlara tərəf və qabağıma gələn daşları yerdən qapıb başladım Şirəliyə tərəf tullamağa. Bu da mənə baxıb, durdu mənə daşa basmağa. Köpək də ancaq mən atdığım daşlara özünü çırpırdı və bundan başqa sahibinin oğluna bir qeyri kömək göstərə bilmirdi. Biz həmi bir-birimizi daşlayırdıq, həmi bir-birimizi söyürdük. Söyüşlərimiz bu qəbildən idi: "Ay sənə ananı... filan və filan...", "Ay sənə bacının... filan və filan". "Köpək oğlu və it oğlu" söyüşləri burada o qədər vec vermirdi, səbəb bu ki, toqquşmamız adi bir toqquşmalardan deyildi ki, söyüşlər də adi olsunlar. Hətta mən ona burada hirsimdən elə bir söyüş göndərdim ki, Şirəli qeyzindən ağladı və hamam söyüşü ağlaya-ağlaya mənə geri qay-

⁶Xahi-nəxahi, xahü naxah – könülsüz

taranda öz atası Hacı Bayram həyətdən eşitdimi, eşitmədimi, ancaq gördüm ki, kişi düz gəldi yapışdı oğlunun qulağından və çəkə-çəkə apardı həyətinə və dübarə həyətdən çıxdı, mənə tərəf səsləndi:

– Ədə, vələdüzzina, düz yolunna çıxıb gedə bilmirsən? Mən dinmədim və oturdum divarın dibində. Ürəyim elə yanırdı ki, az qalırdım yerdəki buzu götürəm soxam boğazıma. Buz da öz işində, əriməkdə idi. Genə özümü saxlaşdırma bilmədim və əlimdəki daşnan buzun bir tərəfini əzdim basdım ağzıma və bir alma yekəlikdə qalan buzu istədim qoyam yerə. Ancaq burada xalam yadıma düşdü və istədim duram qaçam evə və qalan buzu yetirəm azarlıya. Və burada baxdım ki, Şirəli durub darvazasının ağzında və mənə tərəf baxır. Mən də dinmədim və düşdüm yola, evimizə tərəf. Burada Şirəlidən elə bir söz eşitdim ki, dəxi məcbur oldum dayanam və ona cavab verəm.

Şirəli uzaqdan məni haraylayırdı:

– Hə, beləcə it kimi qorxub qaçarsan ha!

Allahü-əkbər... Axı bu söz yaxşı söz olmadı. Burada Şirəli mənə hər nə desə idi, genə qulaqardına vurub özümü yetirərdim evə, çünki xalamın ərindən də qorxurdum və bir az da anamdan qorxurdum. Amma axı Allah da görür ki, Şirəli nəhaq söz danışdı, çünki mən onun nəyindən qorxurdum ki?!. İndi gedirəm evə.

Mən çöndüm dayandım və Şirəliyə belə cavab qaytardım:

– Ədə, köpək oğlu köpək, mən sənə nəyindən qorxurdum?

– Köpək oğlusan da, it oğlusan da!

Biz başladığ bir-birimizə yavuş⁷ gəlməyə. Ehtiyat üçün buz tikəsini genə qoydum divarın dibinə və o mə-

⁷Yavuş – yaxın.

nə, mən ona yavuşq gəldik və bir-birimizə söylə-söylə yetişdik, çatışdıq və düşdük yumruq döyüşünə və sonra da əlbəyaxa olduq.

Bir az bir-birimizi cırmaqlayandan və kütəkləyəndən sonra bir də gördüm ki, qoca bir kişinin qucağında dayam. Bir nəfər də çarşablı arvad və bir-iki də oğul-uşaq Şirəlini çəkə-çəkə apardılar evlərinə tərəf. Mən istədim, qoca kişinin əlindən dartınıb çıxam, hərifin üstünə hücum edəm, burada mən birdən ayıldım, sakit oldum, kürəyimdə naqafil bir bərk yumruğu hiss edən kimi başımı qalxızdım.

Məni vuran xalamın əri idi. Bundan onun hirsini hələ soyumadı: yumruğunu qalxızmışdı genə yendirsən, qoyub qaçdım evə tərəf.

Xalamın ərini dalımcən gələn görmədim, yəqin ki, o da bazara tərəf getdi. Sonra bildim ki, gəlib evdə məni bazardan gəlmiş görməyib, qayıdıb bazara ki, buzu özü alıb gətirsin.

Utandığımdan azarlını yanına getmədim, ancaq anam uzaqdan məni görəndə bircə bunu dedi:

– A balam, sənə görün ciyərin yansın, necə ki, yazıq azarlı arvadın ciyərini yandırdın.

Xalam məni çox istərdi, onunçun da sonra mən bildim, anam mənə bu qarğıışı eləyəndə xalam anama belə deyib:

– Ay qız, Sara, sən Həzrət Abbas, uşağa elə qarğış eləmə!

Bir neçə gündən sonra xalam vəfat etdi. Mən o günü nə ağladım və nə də dərd elədim, necə ki, cəmi mənim kimi bacıuşağı xalasınn ölümünə nə ağlar və nə də dərd edər.

Bununla belə bircə şey yadımdan çıxmadı və indiyə kimi məni gahdan bir narahat etməkdədir.

Nədi o? – Onun adı “buz”dur.

Xüsüsən yay fəsilləri ki, bir tərəfdən bizim isti iqlimdə ki, yayın istisinin şiddətindən nəinki xəstələr, bəlkə, salamat adamın da vaxt olur ki, ciyəri yanır.

Və yay fəsli arabalarda daşınan ağ və təmiz duru buz kərpiclərini görəndə xalam yadıma düşür və öz-özümə deyirəm: o xoşbəxt ki, indi onun ürəyi yanır, bu buzunu aparıb ona verəcəklər ki, ürəyi sərinlənsin. Və çox-çox daha da xoşbəxt adamlar var ki, bu buzlar onların ləziz yeməkləri və marojnalarına sərf olunur. Amma mənim xalam odlu qızdırmanın içində ürəyi yanmaqda olduğu halda, bircə tikəsinə həsrət qaldı və iki gün sonra ölüb getdi.

Kimin qüsuru ucundan? Mənimmi, ya yox? Kimdədir taxsır? Məndədirmi ki, itlər ilə dalaşmağa məşğul olub, xalamın buzunu odlu torpağın içində əritdim? Ya, bəlkə, günahkar təbiətdir ki, daş kimi bərk bir buzunu istidən suya döndərir? Ya bəlkə, günah heç birimizdə deyil?! Ondan ötrü ki, mən tək tərbiyə görməyən on yaşında bir uşağın həmin rəftarı çox təbiidir, necə ki, buzun gün qabağında əriməyi təbiidir.

Məqsəd suallara cavab vermək və belə-belə fənni məsələləri açmaq deyil. Və heç bir məqsəd yoxdur.

Ancaq hər bir yay fəsli küçələrdə arabalarda buz sallarını görəndə bir tərəfdən o buz şampanskilərə və ləzzətli marojnalara işlədən xoşbəxtlər gözümün qabağına gəlir və eyni zamanda, xalamın "ciyərinin yanması" yadıma düşür.

Nə qədər ki uşaq idim, yadıma düşməzdi, elə ki yekəlib aqlım kəsdi, buz əhvalatı mənə hər bir yeri düşəndə dərd olur. Bir tərəfdən də on dörd yaşında olduğum vaxt ölümcül azarlı xalamı bir qəpiklik buza həsrət qoymağım yadıma düşür.

BUZ

On yaşımda ya da biraz daha büyüktüm. Teyzem hastalanmıştı. Muayene ve tedavi etmesi için hekim Hacı Mirza Settar'ı getirmişlerdi. Demek, teyzemin hastalığı o kadar da ağır değildi, çünkü o zamanlar, yani bundan kırk yıl önce şehrimizde iki Müslüman hekimi vardı: Biri Hacı Mirza Settar, diğeri ise Meşedi Nurmehmet'ti.

Müslüman hekimi derken, kendileri Müslüman değillerdi. Bu iki hekime Müslüman hekimi denmesinin nedeni eğitimlerini Müslüman memleketlerinde almış olmalarıydı. Hacı Mirza Settar Tebriz'de okumuş, Meşedi Nurmehmet de bizim kendi şehrimizde nüshabend³ kitaplarını okuyarak ve deneyim kazanarak hekimliği öğrenmişti. Bu hekimlerin tedavisi de kısa bir nebze baktıktan sonra ceplerinden hastaya kinin, hap ve müshil vermekten ibaretti.

Bu Müslüman hekimlerinin yanı sıra, şehrimizde Rus hekimleri de vardı. Bu hekimler Rusya ya da belki Avrupa'da eğitim alma fırsatı bulduklarından dolayı kendilerine Rus hekimi deniyordu. Bu nedenle; bizim toplumumuzda Rus hekimlerinin Müslüman hekimlerinden daha fazla eğitim aldıkları ve daha deneyimli oldukları inancı vardı ve bu inançları-fakir fukaralar dışındakilerin-ağır hastalık durumunda her zaman Rus hekimlerini daha bilgili olarak düşünüp onları çağırma kararını beraberinde getiriyordu. Fakir olanlar iki abbâsî⁴ fayton parası, bir manat Rus hekiminin emek hakkı ve yarım manat eczane masrafından kaçmak için Hacı Mirza Settar'la ya da Meşedi Nurmehmet'le yetinip üç beş kuruşla hekimi de ilacı da aradan çıkarıyorlardı.

Demek ki birisi Müslüman hekimi çağırarak istediğinde, hastanın hastalığının hafif olduğu anlaşılıyordu. Ancak; Rus hekimi getirenlerden de hastanın durumunun vahim olabileceği anlaşılıyordu.

Hacı Mirza Settar; teyzeme bakıp gittikten bir saat sonra, eşi Meşedi Zülfikâr'ın yanında Rus şapkallı bir adamla birlikte eski bir faytonla geldiğini gördüm. Buradan anladım ki teyzemin durumu kötüydü.

³ Nüshabend – Eski tıp kitaplarını okuyarak alternatif tıp olarak ilaç yazan kişi ya da aynı ilaçlar ve bu ilaçların hazırlanmasından söz eden kitap.

⁴ Abbâsî – XII. yüzyılda Safeviler döneminde kullanılan para birimi.

Uzakta durup hekimin teyzemi muayene etmesini izledim.

Uzatmayayım; baktı, bitirdi, işitemediğim bir şeyler söyledi ve faytona bindi. Hemen ardından eniştem aceleyle geldi, bana bir kapık⁵ verdi ve ekledi:

-Evladım durma, acele et ve bir kapiklik buz al getir. Hekim almamızı söyledi.

Eniştem bu sözleri bir daha tekrar ettikten sonra anneme döndü ve sessizce bir şeyler söyledi. Evden boş ilaç şişesini alıp faytona, hekimin yanına bindi ve uzaklaştılar. Fayton uzaklaşırken babam evimizin yukarısından seslendi:

-Oğlum buzu unutmayın.

Onlar gittikten sonra annem de hekim geldiğinde örttüğü çarşafı yere atıp teyzemin yanına çöktükten sonra bana; durmayıp hemen gidip buzu bulmam için eniştemin söylediklerini tekrarlardı. Çünkü hekim teyzemin yüreğinin üstüne buz koymamızı ve yüreği çarptığı sürece buzu oradan almamamızı söylemişti.

Pazara doğru yola koyuldum. Aslında aklımda buzu bakkal çarşısına gidip almak vardı ve şehirde oradan başka buz satan bir yer bilmiyordum.

Evden çıktığımda çok acele etmiyordum ama teyzemin yalvarması aklıma gelince adımlarım hızlandı, çünkü zavallı teyzem derin gözlerini güçlülükle bana çevirip yalvararak şunları söylemişti:

-Teyzen sana kurban olsun, yüreğim büzüştü, buzu çabuk getir.

Hacı Bayram'ın sokak kapısının önünden geçerken, avludaki köpekleri havlamaya başladı. Tedbir olsun diye elime iki taş aldım, kapıyı örttüm ve geçtim. Köpek sokağa çıkmadı ve avludan yorgun yorgun “hav, hav” sesleri geliyordu. Nitekim bu köpek çok yaşlıydı ve yoldan geçenlere de bir hırsı yoktu, olmazdı. Hacı Bayram'ın oğlu, benim sokak arkadaşım Şireli; ben onların kapısından her geçtiğimde hemen ihtiyar köpeği çağırırdı sokağa ve köpeğini bana kışkırtırdı. Kendisi de köpeği de beni bir süre kovalardı ama yakalayamazlardı, çünkü köpek o kadar yaşlıydı ki bana doğru biraz koştuktan sonra hemen yorulurdu, dururdu ve yalnızca durduğu yerden güçsüz, çaresiz havlardı. Köpeğin bu huyuna Şireli öyle hırslanırdı ki beni bırakıp zavallı köpeği taşlar, incitirdi. Bu olayın böyle sonlanması da hoşuma giderdi. Böyle olduğunda Şireli

⁵ Kapık – Azerbaycan'da kullanılan bozuk para birimi. (Qəpik)

köpeğin hırsını benden almak isterdi ve genellikle birbirinize küfreder, çoğu zaman da kavga ederdik. Yoldan geçenler ayırırlardı. Çünkü Şireli kapıda görünmezdi, ben de köpeğin havlamasına aldırmadım ve teyzemi de düşündüm; yani bir nevi boş bulundum ve geçip gittim.

Bakkal çarşısına vardım ve bir kapiği uzattım buz satıcısına. O da bir kuytu köşeye elini uzatarak, yaprakların ve samanların altından büyük bir buz parçası çıkardıktan sonra bir benim bir kapiğime baktı, bir buza baktı ve buzunu ikiye böldü. Büyüğünü bir lahana yaprağına sardı ve bana verdi.

Buzun ağırlığı tahminen beş girvenke⁶ idi. Buzu aldım elime ve serin bakkal sokağından çıktım güneşin altına. Hava çok sıcaktı. Yazın tam ortasıydı ve eğer başımın üstündeki güneş bir mucizeyle gökten yere düşebilseydi doğruca benim kafama düşerdi. Sıcaktan kan ter içinde kalmıştım ve alnımdan damla damla ter akıyordu. Bir yandan da buz, süratle eriyip gidiyordu. Yerden temiz bir taş aldım ve ara ara buzun üstüne vurup ezerek ağzıma ve alnıma sürüyordum.

Hacı Bayram'ın kapısına geldim çattım. Köpeğin sesi gelmiyordu. Şireli yine görünmüyordu. Hacı Bayram'ın bahçe kapısının önüne geldiğimde neden durduğumu ben de bilmiyorum. Köpeğin sesi yine gelmiyordu. Ne kapıda ne de sokağın bir yanında biri görünüyordu, sanıyorum; sıcakın vurucu etkisinden herkes bir gölge yere saklanmıştı.

Alışmış kudurmuştan betermiş ve bu kapının önünden geçerken ya köpeğin ya da Şireli'nin önüne çıkmadığı bir gün dahi olmaması da benim alışkanlığım olmuştu. Malum; karşıma çıktıklarından da benim için zaman kaybı oluyordu. Ya köpeği taşıyordum ya da Şireli'yle küfürleşip dalaşıyordum.

Peki, şimdi ne yapacaktım? Bir çarem kalmıştı. Yerden iki tane kıvrak taş aldım, bir hengâme olursa bana ulaşabilen olmasın diye de kendi evimize doğru biraz uzaklaştım. Geri dönüp taşın birini Hacı Bayram'ın bahçe kapısına fırlatıp kaçtım ve daha da uzaklaştım.

Arkadan köpeğin sesini işitiyordum. Koca köpek gönülsüz çıkmıştı kapıya ve gönülsüzce kendi görevini ifa ediyordu. Elimdeki öbür taş da fırlattım. Taş, köpeğin

⁶ Girvenke – Gramla eşdeğer, ağırlık ölçü birimi.

başının üstünden geçip gitti, patırtı ile Hacı Bayram'ın kapısına çarptı. Köpek o anda hırslanmış olacak ki; bana doğru havlamaya başladı. Ben de korkumdan kaçtım, biraz uzaklaştıktan sonra geri dönüp baktığımda gördüm ki; köpeğin arkasından bana doğru Şireli de bana doğru koşuyordu. Sanılmasın ki onlardan sakınıyordum. Zerre korkum yoktu. Çünkü biliyordum ki köpeğin beni sıkıntıya sokacağı ne dişi ne de hali vardı. Şireli'nin ise üstesinden her türlü gelebilirdim.

Buzu yere koydum, ateş gibi sıcak toprağa buz cızırdayarak yapıştı, neredeyse havaya uçuyordu. Suyu akan buzı hemen toprağın üstünden aldım, duvarın gölgesine fırlattım ve yerdeki taşlara doğru kaçtım. Önüme gelen taşları yerden kaptığım gibi başladım Şireli'ye doğru fırlatmaya. O da orada durmuş beni taş yağmuruna tutuyordu. Köpek de yalnızca benim attığım taşlara siper oluyor; bundan başka sahibinin oğluna bir yardım edemiyordu. Biz hem birbirimizi taşıyor hem de küfrediyorduk. Küfürlerimiz şu düzeydeydi: “Hay senin ananı...”, “Hay senin bacını...”. “Köpeğin oğlu ve it oğlu” küfürleri pek yeterli gelmiyordu ve bu nedenle çatışmamız; sıradan bir çatışmadan farklıydı. Küfürlerin de sıradan olmaması doğaldı. Hatta ben hırslımdan ona öyle bir küfrettim ki, Şireli öfkesinden ağladı ve aynı küfrü ağlaya ağlaya bana iade etti. Tam da bu anda babası avludan işitti mi işitmedi mi orasını bilmem; ancak, adam dosdoğru gelip oğlunun kulağına yapıştı ve çeke çeke avluya götürdü. Sonra avludan çıkıp bana seslendi:

-Lan piç, doğruca yoluna gidemiyor musun?

Ben ağzımı açmadım ve oturdum duvarın dibine. Yüreğim öyle yanıyordu ki az kaldı yerdeki buzı alıp yutacaktım. Buz da kendi kendine eriyordu. Yine kendimi tutamadım, elimdeki taşla buzun bir tarafını ezdim, ağzıma sürdüm ve kalan bir elma büyüklüğündeki buzı yere koymak istedim. Bu sırada teyzem geldi aklıma. Dedim kalkıp gideyim eve, kalan buzı hastamıza ulaştırayım. O anda bir baktım ki Şireli bahçe kapısında durmuş bana bakıyor. Ben de ağzımı açmadan evimizin yolunu tuttum. O anda Şireli'den öyle bir söz işittim ki durup ona karşılık vermek zorunda kaldım.

Şireli uzaktan bana bağıırıyordu:

-Ha böyle it gibi korkup kaçarsın işte.

Fesuphanallah. Bu hiç iyi bir söz olmadı ki. Şireli burada bana ne derse desin kulak

arkası yapar eve giderdim, çünkü eniştemden, biraz da annemden korkuyordum. Ancak; Şireli'nin haksızlık ettiğini Allah da biliyor. Ben onun neyinden korkacağım ki? Şimdi gidiyorum eve.

Durup döndüm ve Şireli'ye karşılık verdim:

-Ulan it oğlu it, ben senin neyinden korkayım?

-İtin de oğlusun köpeğin de.

Başladık birbirimize doğru gelmeye. Tedbir için buz parçasını yine duvarın dibine koydum. O bana doğru geliyordu, ben de ona doğru gidiyordum, söve söve burun buruna geldik ve başladık yumruk yumruğa kavgaya. Sonunda yaka paça birbirimize girmiştik.

Biraz birbirimizi tırmalayıp hırpaladıktan sonra bir baktım büyük bir adamın kucağındayım. Bir çarşafı kadın ve bir iki tane de oğlan Şireli'yi çeke çeke eve doğru götürdüler. Bu büyük adamın elinden kıvrak bir hareketle kurtulup ona saldırmak istedim ama bir anda kendime geldim ve sakinleştim. Pek de şaşırmayarak sırtımda sert bir yumruk hissettiğim gibi başımı kaldırdım.

Bana vuran eniştemdi. Hırsı hala geçmemişti: Bir yumruk daha atmak için elini kaldırdı; ama ben bırakıp eve doğru kaçtım.

Eniştemin arkamdan geldiğini görmedim. Sanırım o da pazara doğru gitti. Sonra eve gelip beni göremeyince buzu kendisi almak için pazara geri döndüğünü anladım. Utancımдан hastanın yanına gitmedim. Yalnızca annem uzaktan beni görünce şunları söyledi:

-A oğlum, bir gün senin ciğerin de yazık bu hasta kadının ciğerini nasıl yaktıysan öyle yansın da bakalım o zaman ne yapacaksın.

Teyzem beni çok severdi, onun için de tahmin ettiğim gibi; annem bana bu bedduayı edince anneme,

-Kız Sara, sen Hazret Abbas, çocuğa beddua etme!

Birkaç gün sonra teyzem vefat etti. O gün ne ağladım ne üzüldüm çünkü benim gibi hanım evlâtları teyzesinin ölümüne ne ağlar ne üzülür. Yalnızca bir şey aklımdan

çıkmadı ve şimdiye kadar ara ara beni rahatsız etmiştir.

Nedir o? – Onun adı “buz”dur.

Özellikle yaz dönemlerinde bizim sıcak iklimde öyle dönemler olur ki yalnızca hastalar değil sağlıklı insanların bile ciğeri yanar. Yaz zamanları arabalarda ak, temiz ve duru buz kerpiçlerini gördüğümde aklıma teyzem gelir ve kendi kendime şunları söylerim:

-O ne mutlu ki, şimdi onun yüreği yansa da bu buzu yüreği serinlesin diye ona verecekler. Çok daha mutlu insanlar var ki bu buzlar onların leziz yemeklerine ve dondurmalarına kullanılacak. Ama benim teyzem ateşler içinde yüreği yanmakta olduğu halde bir parçasına hasret kaldı ve iki gün sonra ölüp gitti. Kimin yüzünden? Benim mi, yoksa değil mi? Kimdeydi kusur? İtlerle dalaşmakla meşgul olup teyzemin buzunu kaynar toprağın içinde erittiğim için bende miydi? Belki de bunun suçu doğanıdır. Taş gibi sert buzu sıcaktan dolayı suya dönüştürdü. Ya da belki de hiçbirimizde suç yoktur. Benim gibi bir tek terbiye görmemiş on yaşında bir çocuğun bu tutumunun, buzun güneşin altında erimesi kadar çok doğal olmasındadır suç belki de.

Amacım sorulara yanıt bulmak ve böyle böyle bilimsel konuları açmak değil. Amacım yok. Ancak her yaz dönemi sokaklardaki arabalarda buz sandıklarını görünce bir taraftan gözümün önüne o buzun şampanyalara ve lezzetli dondurmalara kullanıldığı güzel anlar gelir, bir taraftan aklıma teyzemin ciğerinin yanması...

Çocukken takılmazdım, ne zaman büyüdüm ve aklım erdi, o zamandan beri buz olayı her ayrıntısıyla aklıma gelir ve ölümcül hastalığa yakalanmış teyzemi bir kapıklık buza hasret bıraktığım içime dert olur.

POÇT QUTUSU

Noyabr ayının 12-ci günü idi. Hava çox soyuq idi. Amma hələ qar əlaməti görsənmirdi. Həkim axırncı dəfə xanın naxoş övrətini yoluxub, cavab verdi ki, dəxi naxoşun əhvalı yaxşıdır, belə ki, bir həftəyədək səfərə çıxmaq mümkün olar. Xan çox tələsirdi İrəvana getməyə, çünki xanı orada çox vacib işlər gözləyirdi. Və bir də ki qorxurdu, qar yağa və hava dəxi də soyuya və naxoş üçün yola çıxmaq qeyri-mümkün ola. Xan götürdü qələmi, irəvanlı dostu Cəfər ağaya bu məzmununda bir müxtəsər kağız yazdı:

"Əzizim! Bir həftəyədək, ümidvaram, İrəvana gəlirəm övrət-uşaq ilə. Artıq-artıq təvəqqe edirəm, buyurasan bizim otaqlara fərş¹ salıb, əlbəttə-əlbəttə peçləri yandırınlar ki, otaqların havası pişəzvəqt² təmizlənsin və isinsin, bəlkə, naxoş üçün orada narahatçılıq üz verməsin. Bu kağızın cavabını mənə teleqraf vasitəsilə yetirəsən. Sən mənə dediyin işlərin hamısını yerbəyer eləmişəm. Xudahafiz!

Sənin xeyirxahın Vəli xan. 12 noyabr".

Xan kağızı büküb qoydu paketə, üstünü yazıb və markasını yapışdırıb, istədi nökrəri çağırırsın ki, aparıb salsın poçta, amma tez xanın yadına düşdü ki, nökrəri göndərüb özgə işə. Bu heyndə qapı döyüldü. Xan çıxdı və gördü ki, qapını döyən xanın öz kəndlisi İtqapan

¹Fərş – döşənəcək (xalça, palaz, cecim və s.)

²Pişəzvəqt – qabaqcadan, əvvəlcədən

kəndinin əhli Noruzəlidir. Bu şəxs çox vaxt xanın yanına gəlib-gedər və hər gələndə olmaz ki, undan, əriştədən, baldan, yağdan gətirməsin. Bu səfər də Noruzəli əliboş gəlməmişdi; çünki xanı görcək əl ağacını dayadı qapının bucağına və başladı qapının o biri tayını açmağa. Qapını açıb bir yüklü ulağı sürdü həyətə "çoçi-çoçi" deyə-deyə və yükün arasından üç-dörd toyuq-cücəni çığırdadı yerə qoyub, yükü açıb dolu çuvalları saldı yerə və xanın üzünə baxıb, ikiqat əyilib salam verdi. Xan salamı alıb dedi:

– A kişi, Noruzəli! Bu nə zəhmətdi, çəkmisən?

Noruzəli çuvalların kəndirini aç-aça cavab verdi:

– Bu, nə sözdü, ay xan? Mən ölənə kimi sənə qulam...

Bu sözü deyə-deyə Noruzəli başladı üstünün tozunu silməyə... çünki günortadan bir saat keçirdi və ola bilərdi ki, poçtun vaxtı keçsin, xanın ağlına belə gəldi ki, yazdığı məktubu versin, Noruzəli aparıb salsın poçta.

Xan üzünü tutdu qonağa:

– Noruzəli, poçtxanəni tanıyırsan?

Noruzəli cavab verdi:

– Ay xan, mən kətdi adamam, mən nə bilərəm poçtxana nədi?

– Çox əcəb, nəçərnək divanxanasını ki tanıyırsan?

– Bəli, xan, başına dönüm, tanıyıram, niyə tanıyıram. Keçən həftə mən elə gəlmişdim nəçərnəyin yanına şikayətə. Xan, and olsun sənə başına, bizi kətdə çox incidir. Əslinə baxsan, bizim bu kətdə özgə tayfəyə; odu ki bizi görməyə gözü yoxdu. Keçən həftə mənim iki buzovum itmişdi. Getdim...

– Hələ bu sözləri sonra deyərsən. Qulaq as, gör nə deyirəm: nəçərnək divanxanasının qabağında bir yekə dam-daş var, qapısının ağzında bir qutu vurulub divara, haman qutu poçt qutusu. O qutunun bir xırda və

uzun qapağı var. Bu saat apar bu kağızı, hamən qutunun qapağını qovza³, kağızı sal qutunun içinə, qapağını yatırt və tez qayıt gəl!

Noruzəli hər iki əlini açdı xanın qabağına, qorxa-qorxa kağızı aldı, bir az baxdı xanın üzünə, sonra çəkildi divara səmt və yerə əyilib istədi, kağızı qoysun divarın dibinə. Xan ucadan dilləndi:

– Qoyma ora! Qoyma ora! Kağız çirklənər, tez apar sal qutuya, qoy gəl!

– Xan, başına dönüm, qoy bu ulağın başına torba keçirdim; heyvandı, ac qalmasın, yoldan gəlib.

– Yox, yox... Heç ziyanı yoxdu. Kağızın vaxtı keçir. Torbanı sonra keçirdərsən ulağın başına.

– Di elədə qoy ulağın qıçını bağlayım, yoxsa gedər həyətdə ağacları gəmirər.

– Yox, yox... heç eybi yoxdu, qaç tez, kağızı sal, gəl!

Noruzəli kağızı ehmal qoydu qoynuna və genə dedi:

– Xan, qadanı alım, bu xoruzlar qaldılar burda, heyvandılar, qoyaydın qıçlarını açıb, bir az dən səpəydim bulara. Elə dən də gətirmişəm.

Novruzəli əlini saldı cibindən dən çıxarsın... Xan ucadan səsləndi:

– Yox, yox!.. Qoy hələ qalsın. Qaç, çaparaq kağızı sal poçta!

Noruzəli əl ağacını götürüb başladı uşaq kimi qaçmağa. Sonra bir zad fikirləşib qayıtdı və üzünü tutdu xana:

– Xan, qadanı alım, dəsmalın içində yumurta var, gözdə-qulaqda olun, yoxsa ulağ ağnar, yumurtaları sındırar.

Xan daha ucadan səsləndi:

– Daha uzun danışma. Qaç, kağızı sal, vaxtı keçir.

³Qovzamaq – qaldırmaq

Noruzəli istədi uzaqlaşsın, xan onun dalınca çığırdı:

– Noruzəli, bilməzsən, kağızı verərsən özgəsinə ha!.. Heç kəsə vermə, heç kəsə göstərmə! Tez sal qutuya, qayıt gəl!

Noruzəli dəxi də ucadan cavab verdi:

– Niyə, mən uşaq deyiləm ki, kağızı özgəsinə verəm! Məni o qədər də xam bilmə. Heç nəçərnək də bu kağızı mənim əlimdən ala bilməz.

Noruzəli bu sözləri deyəndən sonra gözdən itdi... Xan girdi otağa və üzünü arvadına tutub şirin dillə dedi:

– Di hazırlaş, mənim gözüümün işığı. Kağız yazdım İrəvana ki, otaqları sazlasınlar. İndi daha gedə bilərik. Maşallah yaxşısan. Həkim özü deyir ki, havanı dəyişmək səndən ötrü lap vacibdi.

Bir qədər də xan arvadı ilə getmək barəsində söhbət edəndən sonra nökəri gəldi və xana dedi:

– Xan, bu ulağ kimindi, bu şeyləri kim gətirib?

Xan cavab verdi:

– Ədə, o şeyləri yerbəyer elə! Onları bizə itqapanlı Noruzəli sovqat gətirib.

Nökər cücələri və yumurtaları apardı aşpazxanaya və ulağı sürüb qatdı tövləyə, qapısını örtüdü, sonra gəlib un çuvalının birisinin ağzını açıb, içindəki undan bir çimdik götürüb gətirdi tutdu xanın qabağına və dedi:

– Xan, yaxşı ağ undu.

Xan una baxandan sonra buyurdu nökərə, küçə qapısını bağlasın və çörəyi çəkib gətirsin.

Çörəyin yeyilməyi iki saat çəkdi. Ancaq çörəkdən sonra Noruzəlinin kağızı poçta aparmağı xanın yadına düşdü. Xan nökəri çağırıb soruşdu və nökər cavab verdi ki, hələ kəndli poçtdan qayıtmayıb. Xan Noruzəlinin bu qədər yubanmağına təəccüb elədi və fikrinə

gəldi ki, bəlkə, Noruzəli kağızı poçta salıb, özünü verdi bazara, çörəkdən-zaddan alıb yesin və yainki bazarlığı-zadı var, eləsin. Bir saat da keçdi, Noruzəli gəlmədi.

Xan nökrəri çağırıb dedi ki, getsin poçta səmt və görsün harada qaldı Noruzəli və nə bais oldu ki, bu qədər yubandı. Yarım saat keçməmiş nökrər qayıdıb cavab verdi ki, kəndlini görə bilmədi. Xan çıxdı balkona və bir papiros yandıraraq başladı var-gəl eləməyə. Dəxi ona aşkar oldu ki, Noruzəlinin başına bir iş gəldi ki, bu qədər yubandı. Xan bu fikirdə idi, polis yasovolu dayandı qapıya və xanı görəcək dedi:

– Xan, pristav buyurur, gələsiniz polsaya⁴ və kəntdinizə zamin olasınız. Yoxsa zamin olmasan, pristav göndərəcək navaxta⁵.

Xan bu sözlərə o qədər təəccüb elədi ki, üzünü yasovulun üzünə tutub mat qaldı və heç bilmədi ki, nə deşin. Sonra dilləndi:

– Balam, o kətdi bir fağır adamdı, o nə qayıdır ki, pristav onu tutub saxlayıb?

Yasovul cavab verdi:

– Daha mən heç zad bilmirəm. Ancaq özün polsaya buyursan, yaxşı olar, yoxsa yazıqdı o kişi.

Xan bu əhvalatı övrətinə bildirmədi ki, narahat olmasın. Geyinib getdi polisə və əvvəl akoşkadan dustaqların damına baxıb gördü ki, yazıq Noruzəli bir neçə dustaq ilə oturub damın bucağında və uşaq kimi ağlayır, gözünün yaşını çuxasının ətəyi ilə silir...

Xan Noruzəlinin əhvalatını pristavdan öyrənib və ona zamin olub kəndlisini saldı yanına və gətirdi evə.

⁴"polis" sözünün təhrif olunmuş şəkildə tələffüzüdür

⁵Navaxt – köhn. qazamat, həbsxana

Noruzəli həyəətə girən kimi başladı ağlamağa və saman torbasını ulağın başına keçirdib çömbəldi divarın dibində. Xan girdi evə və bir papiros yandırıb çıxdı balkona, Novruzəlini yanına çağırıb dedi:

– Di indi əhvalatı nağıl elə, Noruzəli! Sənin bu hekayətin çox şirin hekayətdi. Kitaba yazılmalıdı. Nağıl elə təfsilən, yəni hamısını birbəbir. Başla burada kağız götürüb aparmağından, ta dama düşməyinə kimi...

Noruzəli durdu ayağa, xana yavuqlaşdı və çuxasının ətəyi ilə gözünün yaşını silib başladı:

– Başına dolanım xan, məni çövr balalarının başına, məni bağışla! Mənim heç bir günahım yoxdur. Bir kətdi adamam, mən nə bilərəm, kağız nədi, qutu nədi, poçt nədi? Başına dönm, xan, məni çövr o gülüzlü balalarının başına. Heç ziyanı yoxdu, həyə⁶ ölmənəm, sağ qalaram, qulluq elərəm, əvəzi çıxar, bir qələtdi eləmişəm, ta neyləmək? İşdi, belə oldu. Bular hamısı Allahdandı. Gərək belə olaymış. Bağışla məni, xan. Mən ölənə kimi nökerəm sənə...

Bu sözləri deyib Noruzəli bir az da yavuqlaşdı xana və istədi onun ayaqlarından öpsün. Xan bir az dala çəkilib dedi:

– Noruzəli! Heç ürəyini sıxma. Mən sənə nə deyirəm ki? Sən mənə nə pislik eləmişən ki, mən səni bağışlayım?

– Qurban olum sənə, bundan artıq daha nə pislik olacaq? Kağız əlimdən verdim o kafir oğlu kafirə, qoydu cibinə, çıxdı düzəldi yola, qoydu getdi.

– Kim kağızı qoydu cibinə, qoydu getdi?

– O kafir oğlu urus, dana!

– Hara qoydu getdi?

⁶Həyə – əgər

– Getdi girdi orada bir yekə dam-daş vardı ki, qapısına qutu vurulubdu, getdi girdi ora.

Xan bir qədər duruxdu:

– Bəs sən kağızı qutuya salmadın?

– Necə ki, salmadım! Elə kağızı qutuya salan kimi kafir gəlib qutunu bilmirəm nə təhər açdı, kağızı götürdü apardı.

– Qutuda sən saldığın kağızdan başqa, ta özgə kağız yox idi?

– Necə ki, yoxdu? Çox kağızlar vardı. Elə onların hamısını yığışdırıb apardı.

Xan qah-qah çəkib güldü.

– Yox, Noruzəli, gerek hamısını nəgıl eliyəsən başdan axıra kimi: necə kağızı apardın, necə saldın qutuya və nə üstə urusla savaşdın.

Noruzəli başladı.

– Xan, başına dönüm, mən kağızı buradan apardım, getdim çıxdım nəçərnik divanxanasının yanına. Sən mənə nişan verdiyin dam-daşı tapdım və qutunu tapdım, getdim qutunun qapağını qaldırdım. İstədim kağızı salam qutuya; bir kağıza baxdım, bir qutuya baxdım. Doğrusu, qorxdum ki, sən mənə qeyzin tuta. Doğrusu, bilmədim salım, salmıyım, çünki yadımdan çıxdı, səndən soruşum ki, kağızı qutuya salandan sonra durum qutunun yanında, ya qoyum gəlim evə. Fikirleşdim ki, əgər kağızı salım; durum qutunun yanında, havədəyədək durum. Axı qurbanın olum; xan, özün gördün ki, ulağı ac qoydum getdim, cücələri qıçı bağlı qoydum. Bir tikə un gətirmişdim. Hələ indiyə kimi də qalib burda. Xan, başına dolanım, qoy elə indi yaxşı vaxtdı, qoy nökrər gəlsin bu çuvalları götürək qoyaq evə, yağış-zad yağar, un islanar.

– Yox, Noruzəli, sən işin yoxdu... De, de, sonra necə oldu?

– Kağızı salmadım. Qutunun qapağını örtdüm, çəkildim durdum bir az kənarda. Əvvəl istədim qayıdıb gəlib səndən soruşum, sonra, doğrusu, qorxdum mənə qəzəbin tuta. Doğrusu, qorxdum öz könlündə deyəsən ki, Noruzəli çox heyvan adamdı, çox eşşək adamdı. Qərəz, çömbəldim divarın dibində ki, bir az yornuğumu alım. Aha, gördüm ki, bir erməni uşağı, olardı bax bu boyda, olardı on iki-on üç yaşında, gəldi, getdi düz qutunun yanına, qapağını qalxızdı və sən mənə ver diyin kağız kimi bir kağız saldı qutuya, qapağını örtdü, düz qoydu getdi işinə. Nə qədər o nainsafı çağırdım, soruşum ki, desin görək, bəs kağızı qutuda qoyub hara gedir, bilmirəm dilimi anlamadı, nədi ki, heç cavab vermədi, heç zalım oğlu üzümə də baxmadı. Elə erməni uşağı uzaqlaşmışdı, bir urus arvadı tez-tez gəlib qutuya yavuqlaşib, bir kağız saldı, qoydu getdi. Ta indi mən bir az ürəkləndim, ta dedim vallah görükən budu ki, elə bu qutuya salınan kağızlar gərək qalsınlar qutunun içində. Mən o qədər ürəkləndim ki, bismillah deyib cürətnən getdim qutunun qapağını qaldırdım, kağızı saldım qutuya, çöndüm, gəlim qulluğuna. Qutudan elə buradan ora kimi uzaqlaşmışdım ki, haman urus gəldi yetişdi qutunun yanına. Mən əvvəl elə bildim ki, bu da istiyir qutuya kağız salsın. Amma gördüm, xeyr, lötünün fikri özgədi, qutunun yanından sağ əlini uzadıb qutunun içinə. Mən əlüstü duydum ki, hərif istəyir kağızları oğurlasın... Xan çox başağrısı verirəm, məni bağışla, oğlana buyur, gəlsin məni yola salsın, bivaxtdı, gedib kəndə yetişə bilmənəm.

– A kişi, hələ hara qoyuram səni gedəsən. Nağıl elə görüm, sonra necə oldu?

– Bəli, başına dolanım, xan, qurban olsun sənə mənim yetim-yesirim! Sənsiz mənim bir günüm olmasın!.. Bəli, gördüm ki, hərif utanmaz-utanmaz kağızları qu-

tudan ehmallica çıxartdı, dəstələyib vurdu qoltuğuna! Qutunun qapısını örtüb, istədi, düzəlsin yola. Mən tez qaçıb yapışdım urusun qolundan, qoymadım getsin. Dedim, ay aşna, hara aparırsan kağızları? Xalq səndən ötrü kağızları bura salmıyıbdı ki! Dinməz-söyləməz üzünün suyunnan xalqın kağızlarını qoy yerinə! Dedim, Noruzəli hələ ölmüyübdü ki, sən onun ağasının kağızını aparasan. Belə işlər yaxşı deyil, adam özgənin malına tamah salmaz. Məgər sizin şəriətdə oğurluq günah yazılmayıbdı? Xan, məni çövrür balalarının başına, məni mürəxxəs elə, qoyun gedim: bivaxtdı, hava qaranlıqlayır.

– Hələ tələsmə, gedərsən... Sonra necə oldu?

– Qoy görüm harada qaldım... Ədə, qoyma, qoyma, ulağ tənəkləri sındıracaq.

Noruzəli istədi, qaçsın ulağın yanına, xan qoymadı.

– Noruzəli, getmə, hələ getmə. De görüm, sonra necə oldu?

– Ta necə olacaq? Nə qədər yalvardım, yapışdım ki, mənim xanım məni öldürər. Dedim, barı mənim xanımın kağızını ver. İllah dedi ki, vermənəm. Gördüm ki, hərif istəyir qoya qaça. Vallah hirs vurdu təpəmə, ikiəlli yapışdım kafirin çiynindən, bunu üzüstə elə gətirdim yerə ki, heybətdən ağzı qanadı. Sonra nəçərnik divanxanasından soldatlar tökülüb məni döyə-döyə aparıb atdılar dama. Sənin qədəmlərinə belə mən qurban olum. Sən olmasaydın, məni indi çoxdan göndərmişdilər Sibirə, çünki damda məndən savayı bir neçə dostaq vardı, mənə dedilər ki, o urus qulluq adamıdır. Ta... mən neyləyim? Xan, başına dolanım, di gör günah kimdədi?

Xan çox güldü, çox qah-qah çəkib güldü.

Hava qaranlıqlaşmışdı. Noruzəli boş un çuvallarını ac ulağın üstünə salıb, ulağı qatdı qabağına və zoğal ağacı ilə döyə-döyə getdi kəndinə.

Üç gündən sonra xana İrəvandan teleqraf çıxdı ki, kağızın yetişib və otaqlar hazırды. Xan yığışıb getdi İrəvana.

Ay yarımından sonra Noruzəlini divana gətirib “qulluqçunu bihörmət eləmək barəsində” üç ay navaxt kəs-dilər, amma Noruzəli günahını boynuna almadı. Hələ üç ay da keçdi, ancaq bu xəbər İrəvanda Vəli xana çatdı. Xan bir qədər fikir elədi.

POSTA KUTUSU

Kasımın 12’si idi. Hava çok soğuktu. Ama hala kar alameti görünmüyordu. Hekim, son kez hakanın hasta karısını muayene ediyordu ve hastanın durumunun iyi olduğunu, bir haftaya kadar sefere çıkmanın olanaklı olacağını söyledi. Hakan, Erivan’a gitmek için sabırsızlanıyordu, çünkü kendisini orada önemli işler bekliyordu. Bir de kar yağmasından, havanın daha da soğumasından ve hasta olduğu için yola çıkmasının olanaklı olamayacağından korkuyordu. Hakan kalemi aldı, Erivanlı dostu Cafer Ağa’ya kısa bir mektup yazdı:

“Azizim! Bir haftaya kadar hanım ve çocukla Erivan’a gelmeyi umuyorum. Bizim odalara konacak eşyaları koyup sobaları da yakmalarını söyle de odaların havası önceden temizlensin ve ısınsın. Hasta için orada muhtemel sorunlar ortadan kalsın diye parça parça söylüyorum. Bu mektubun yanıtını bana telgrafla yollayasın. Bana söylediğin işlerin hepsini baştan sona yaptım. Allah’a ısmarladık.

Yardımsever dostun Veli Hakan. 12 Kasım.”

Hakan kâğıdı katlayıp koydu zarfa. Zarfin üstünü de doldurup, pulunu yapıştırdı ve götürüp postaya vermesi için uşağı çağırmak istedi; ancak o anda uşağı başka bir işe gönderdiği aklına geldi. O anda kapı çalındı. Hakan çıktı ve kapıyı çalanın kendi köylüsü olan İtkapan köyünün erbabı Nevruzali olduğunu gördü. Bu adam hakanın yanına sık sık gelip gider ve her geldiğinde yanında biraz un, erişte yağ ya da bal

getirirdi. Bu kez de Nevruzali eli boş gelmemiştii, çünkü hakanın yanına girerken bastonunu kapının bir kenarına dayadı ve öbür kenarını da açmaya başladı. Kapıyı açtıktan sonra da yüklü bir eşığı heyete doğru “çoci çoçi” sesleri eşliğinde sürdü ve yükün arasından üç dört civcivi ciklete ciklete yere koyduktan sonra yükü açarak dolu çuvalları yere bıraktı. Hakanın yüzüne bakıp iki büklüm eğilip selam verdi.

Hakan selamı alarak şunları söyledi:

-Be adam, Nevruzali! Ne zahmet ettin?

Nevruzali bir yandan çuvalların iplerini açarken:

Hakanım o nasıl sözdür? Ben ölene kadar senin kulunum.

Nevruzali bunları söylerken üstündeki tozları silkmeye başladı. Öğlenden bu yana bir saat geçtiğinden, postayı göndermeye geç kalabilirdi ve hakanın aklına yazdığı mektubu götürüp kutuya atması için Nevruzali’ye vermek geldi.

-Nevruzali postaneyi biliyor musun?

Nevruzali yanıt verdi:

-Hakanım ben cahil adamım, ne bileyim postanenin yerini?

-Peki, acaba Neçernik Mahkemesi’ni biliyor musun?

-Evet hakanım, rica ederim, biliyorum, neden bilmeyeyim? Geçen hafta ben Neçernik’in yanına şikâyete gelmiştim. Sana ant olsun hakanım, muhtar bizim canımızı çok yakıyor. Aslına bakarsan bizim bu muhtarımız başka bir aşirettendi. Bizi gözü görmezdi hiç. Geçen hafta benim iki buzağım kayboldu. Gittim...

-Bunları sonra söylersin. Dinle bak ne diyeceğim. Neçernik Mahkemesi’nin önünde bir eski ve büyük bir ev var. Kapısının ağzında da duvara asılı bir kutu... İşte o kutu posta kutusudur. O kutunun küçük ama uzun bir kapağı var. Şimdi bu kâğıdı götür, kutunun kapağını aç, kâğıdı kutunun içine at, kapağını da kapat ve hemen dönüp gel.

Nevruzali iki elini de açtı hakanın önüne, korka korka aldı kâğıdı ve hakanın yüzüne baktıktan sonra duvara doğru çekilip yere eğilerek kâğıdı duvar dibine koymak istedi. Hakan öbür taraftan konuştu:

-Koyma oraya! Koyma oraya! Kâğıt kirlenir, hemen götür, kutuya at ve gel.

-Hakanım, rica ediyorum, izin ver bu eşeğin başına torba geçireyim; hayvandır, aç kalmasın, yoldan geldi.

-Yok yok. Önemli değil şimdi. Kâğıdın zamanı geçiyor. Torbayı sonra geçirirsin eşeğin başına.

- O zaman izin ver de bacağını bağlayayım, yoksa gider ağaçları kemirir.

-Yok yok hiç önemi yok. Hemen koş, kâğıdı at gel.

Nevruzali önemsemeden kâğıdı koynuna koydu ve tekrar söyledi:

-Hakanım ne olursun; bu horozlar kaldılar burada. Hayvan bunlar, izin ver de ayaklarını çözüp biraz yem serpeyim bunlara. Yem de getirdim.

Nevruzali elini yem çıkarmak için cebine soktu. Hakan öbür taraftan seslendi:

-Yok yok. Bırak kalsın şimdi. Koş, fırla, kâğıdı postaya ver!

Nevruzali bastonunu alıp başladı çocuk gibi koşmaya. Sonra bir an düşünüp geri döndü ve hakana bakarak:

-Hakanım, kurbanın olayım, havlunun içinde yumurta var, göz kulak olun, yoksa eşek üstüne gelir yumurtaları kırar.

Hakan öbür taraftan seslendi:

-Daha fazla konuşma. Koş, kâğıdı at, zamanı geçiyor.

Nevruzali uzaklaşmak istedi ancak hakan arkasından seslendi:

-Nevruzali, şaşırp da kâğıdı başka kutuya atma ha! Kimseye verme, kimseye gösterme! Hemen kutuya at, dön gel!

Nevruzali de yanıt verdi:

-Niye, ben çocuk değilim ki kâğıdı başkasına vereyim! O kadar da ham olduğumu düşünme. Neçernik bile bu kâğıdı benim elimden alamaz.

Nevruzali bu sözleri söyledikten sonra gözden kayboldu. Hakan odaya girdi ve yüzünü hanımına dönüp tatlı dille konuştu:

-Hadi hazırlan gözümün nuru. Odaları ayarlamaları için kâğıt yazdım Erivan’a. Artık gidebiliriz. Maşallah iyisin. Hekim, havanı değiştirmenin önemli olduğunu söyledi.

Hakan hanımıyla; gitmek konusunda biraz daha konuştuktan sonra uşağı geldi:

-Hakanım bu eşek kimin, bunları kim getirdi?

Hakan yanıt verdi:

-Oğlum bak onların hepsini bir yere koy. Onları bize İtkapanlı Nevruzali hediye getirdi.

Uşak civcivleri ve yumurtaları yemekhaneye götürdü ve eşeği sürüp ahıra koydu, kapısını örttü; sonra da gelip un çuvalının birisinin ağzını açtıktan sonra içinden bir tutam un alarak hakanın önüne getirdi:

-Güzel beyaz un hakanım.

Hakan una baktıktan sonra hizmetkâra sokak kapısını kapatmasını ve ekmek yapıp getirmesini buyurdu.

Ekmeğin yenmesi iki saat sürdü. Ancak; ekmekten sonra hakanın aklına Nevruzali’nin kâğıdı postaya götürmesi geldi. Hizmetkârlarından birini çağırdı ve sordu. Hizmetkârı da köylünün henüz geri dönmediğini söyledi. Hakan, Nevruzali’nin bu kadar geç kalmasının nedenini merak etti ve “Belki de Nevruzali kâğıdı postaya verdikten sonra ekmek falan yemek yahut pazarlık etmek için pazara gitti.” diye düşündü. Bir saat daha geçti, Nevruzali gelmedi.

Hakan hizmetkârını çağırıp Nevruzali’nin nerede kaldığına bakması için posta kutusuna doğru gitmesini söyledi. Yarım saat geçmeden hizmetkâr geldi ve köylüyü göremediğini söyledi. Hakan balkona çıktı ve bir sigara yakıp başladı söylenmeye. Nevruzali’nin başına kesin bir iş gelmişti ki bu kadar gecikmişti. Hakan bunları düşünürken, bir polis memuru kapıya dayandı ve hakanı görmek istedi:

-Hakan; komiser buyurdu ki, karakola gelip köylünüze kefil olmalısınız. Yoksa memur onu içeri atacak.

Hakan bu sözlere o kadar şaşırdı ki; memurun yüzüne bakakaldı ve ne diyeceğini bilemedi.

Sonra konuştu:

-Evladım, o adam yoksul bir köylüdür, ne günah işledi de komiser onu alıkoydu?

Memur yanıt verdi:

-Ben başka bir şey bilmiyorum. Ancak; karakola gelsen iyi olur, yoksa o adama yazık olacak.

Hakan, rahatsız olmaması için bu olaydan hanımına söz etmedi. Giyinip polise gitti ve önce pervazdan mahkûmların damına bakıp zavallı Nevruzali'nin birkaç mahkûm ile oturup damın köşesinde çocuk gibi ağladığını, gözünün yaşını da montunun eteğine sildiğini gördü.

Hakan; Nevruzali'nin başından geçenleri komiserden öğrendi ve kefil olup köylüsünü yanına aldı, eve getirdi. Nevruzali kapıdan girer girmez başladı ağlamaya ve saman torbasını eşeğin başına geçirdikten sonra duvarın dibine çömeldi. Hakan eve girdi ve bir sigara yakıp balkona çıktı, Nevruzali'yi yanına çağırdı ve konuştu:

-Haydi, şimdi şu hikâyeyi bir anlat, Nevruzali! Bu olayın çok şirin. Kitabın yazılmalı. Tüm ayrıntısıyla anlat, yani hepsini birebir... Başla buradan kâğıdı alıp ta dama gidene kadar yaşadıklarını anlatmaya.

Nevruzali ayağa kalktı. Hakanın yanına gitti ve montunun eteğine gözünün yaşını silip başladı anlatmaya:

-Ne olursun hakanım izin ver çocuklarının yanına gideyim, beni bağışla! Benim hiç günahım yok. Köylü adamım ben, ne bilirim kâğıt nedir, kutu nedir, posta nedir. Ne olursun hakanım beni o gül yüzlü çocuklarının başına götür. Hiç önemli değil, ölmem, sağ kalırım, kulluk ederim, yanlış olur, bir halt etmişim, bir daha yapar mıyım? İşte böyle oldu. Bunların hepsi Allah'ın işi. Böyle olması gerekiyormuş. Bağışla beni hakanım. Ölene kadar senin hizmetkârım.

Bu sözleri söyledi ve hakana biraz daha yaklaştı ve onun ayaklarını öpmek istedi. Hakan biraz kenara çekilip konuştu:

-Nevruzali. Hiç canını sıkma. Ben sana bir şey demiyorum ki. Sen bana ne kötülük ettin de ben seni bağışlayayım?

-Kurban olayım sana, bundan başka ne kötülük olacak? Kâğıdı verdim o kâfir oğlu

kâfire, koydu cebine, çıktı yola bırakıp gitti.

-Kim kâğıdı cebine koydu da bırakıp gitti?

-O kâfir oğlu Rus danası!

-Nereye gitti?

-Orada büyük bir taş yapı vardı, kapısına kutu takılı, gidip oraya girdi.

Hakan kısa bir süre tereddüt etti:

-Peki, sen kâğıdı kutuya atmadın mı?

-Atmaz olur muyum? Yani kutuya attığım gibi o kâfir gelip kutuyu bir yolla açtı ve kâğıdı alıp götürdü.

-Kutuda senin attığın kâğıttan başka kâğıt yok muydu?

-Olmaz olur mu? Bir sürü kâğıt vardı. Hepsini toplayıp götürdü.

Hakan kahkahayla güldü.

-Yok, Nevruzali olmuyor, hepsini baştan al. Yani kâğıdı nasıl götürdüğünü, kutuya nasıl attığını ve üstüne Rus'la dövüşüğünü...

Nevruzali başladı.

-Hakanım gözünü seveyim, ben kâğıdı buradan alıp götürdüm, vardım Neçernik Mahkemesi'nin yanına. Senin bana sözünü ettiğin taştan çatıyı ve kutuyu da buldum, gittim kapağını açtım. Kâğıdı kutuya atmak istedim; bir kâğıda baktım bir kutuya. Açıkçası; senin gazabından korktum. Ve kutuya atayım mı atmayayım mı bilemedim, çünkü sana attıktan sonra kutunun yanında bekleyeyim mi yoksa bırakıp eve geleyim mi diye sormayı unutmuştum. Düşündüm ki kâğıdı atayım ve alınana kadar bekleyeyim. Ama kurbanın olayım hakanım, kendin de gördün eşiği aç bıraktım gittim, civcivleri ayakları bağlı bıraktım. Biraz da un getirmiştım. Şimdiye kadar beklediler böyle. Hakanım ne olursun şimdi tam zamanı, izin ver de bir hizmetkâr gelsin, bu çuvalları götürüp eve koyalım, yağmur falan yağar ıslanır.

-Yok Nevruzali, senin işin değil onlar. Söyle hadi sonra ne oldu?

-Kâğıdı atmadım. Kutunun kapağını kapadım, çekildim kenarda bekledim. Önce geri gelip senden sormak istedim; sonra, açıkçası, kızmandan korktum. Doğrusu; içinden “Bu Nevruzali hayvanın teki, eşeğin teki!” demenden korktum. Yorgunluğum biraz geçsin diye de çömeldim duvarın dibine. O an; işte bu boylarda on iki on üç yaşlarında bir Ermeni oğlanı geldi, dosdoğru kutuya doğru gitti, kapağını kaldırdı, senin bana verdiğin gibi bir kâğıt attı içine, kapağını kapadı ve yürüdü gitti. Kâğıdı kutuya atıp nereye gittiğini sorup öğreneyim diye o insafsız ne kadar çağırdıysam da-dilimi mi anlamadı nedir-hiç yanıt vermedi, hatta yüzüme bile bakmadı zalım oğlu. O Ermeni oğlan uzaklaşmıştı ki bir Rus kadını hızlı hızlı gelip kutuya bir kâğıt attı, bırakıp gitti. O anda biraz yüreklendim ve görünen o ki bu kutuya atılan kâğıtlar kutunun içinde kalacak olmalı diye düşündüm. O kadar yüreklendim ki; bismillah dedim, kapağı açıp kâğıdı attım kutuya, döndüm geri geliyordum. Tam seninle aramızdaki mesafe kadar kutudan uzaklaşmıştım ki oradan bir Rus daha geldi kutunun yanına. Önce dedim ki bu da kutuya kâğıt atacak. Sonra bir baktım ki fırlamanın amacı başka, kutunun yanından sağ elini içeri uzattı. O anda kâğıtları çalmaya çalıştığını anladım. Hakanım bağışla, başını ağrıtırıyorum, ama oğlana söyle de gelsin beni yolcu etsin, zaman geçiyor, köye yetişemeyeceğim.

-Be adam, nereye gideceksen gidersin. Anlat hele sonra ne oldu?

-Evet, gözünü seveyim hakanım, kurban olsun benim öksüzlerim sana. Allah seni başımızdan eksik etmesin. Evet, gördüm ki herif utanmaz utanmaz kâğıtları kutudan usulca çıkardı, üst üste koyup attı koltuğunun altına. Kutunun kapağını kapadı ve yola çıkmak için yürüdü. Hemen koştum ve yapıştım Rus’un koluna, bırakmadım. “Nereye götürüyorsun kâğıtları kardeş?” dedim. “İnsanlar bu kâğıtları sen alasin diye atmadı ki buraya. Sessiz sakın şu kâğıtları koy yerine. Nevruzali daha ölmedi ki sen onun ağasının kâğıdını alıyorsun.” dedim. “Bu yaptığın doğru iş değil, insan başkasının malına tamah etmez. Sizin toplumunuzda hırsızlık günah sayılmaz mı?” Hakanım bırak çocuklarımın yanına gideyim, azat et, izin ver gideyim. Saat geç oldu, hava kararıyor.

-Acele etme gidersin. Sonra ne oldu?

-Dur bakayım, nerede kalmıştım? Oğlum tut şunu tut, eşek üzüm şişelerini kıracak.

Nevruzali eşeğin yanına gitmek istedi, hakan izin vermedi.

-Nevruzali gitme dur. Söyle bakalım sonra ne oldu?

-Ne olacak? O kadar yalvardım yapıştım koluna, hakanım beni öldürür dedim. Bari benim hakanımın kâğıdını ver dedim. İlla vermem dedi. O an herifin bırakıp kaçmak istediğini anladım. Kan beynime sıçradı, kâfirin yakasına iki elimle yapıştım, bunu yüzüstü yere bir yatırdım, biraz fazla sert yatırmış olacağım ki ağzı kanadı. Sonra Neçernik Mahkemesi'nden askerler gelip beni döve döve hapse attılar. Gelişine kurban olayım. Sen olmasaydın beni şimdi Sibirya'ya göndermişlerdi, çünkü koğuştaki benim dışımda birkaç mahkûm daha vardı ve bana o Rus'un arkasının sağlam olduğunu söylediler. Ama ben ne yapayım? Hakanım gözünü seveyim söyle, suç kimde?

Hakan kahkahalarla güldü.

Hava kararmıştı. Nevruzali boş un çuvallarını aç eşeğin üzerine koydu, eşeği aldı önüne ve kızılçık sopasıyla vura vura köyüne gitti.

Üç gün sonra hakana Erivan'dan kâğıdın ulaştığını ve odaların hazır olduğunu bildiren bir telgraf geldi. Hakan toparlanıp Erivan'a gitti.

On beş gün sonra Nevruzali'yi mahkemeye getirip "hizmetkârın hürmetsiz davranması konusunda" üç ay içeri attılar; ancak, Nevruzali günahını boynuna almadı. Bu haber; o üç ay geçtikten sonra Veli Hakan'a ancak ulaşabildi. Hakan bir süre düşündü.

SAQQALLI UŞAQ

Bu hekayəni nağıl eləməmişdən qabaq bunu istəyirəm deyəm ki, bir para uşaqlarda belə bir pis xasiyyət olur ki, əllərinə karandaş düşən kimi başlayırlar evin divarlarını yazmağa. Hələ çoxusu kömürnən də, təbaşirnən də yazır. Hələ sən kömürü və təbaşiri deyirsən, mən elə pis uşaq görmüşəm ki, əlinə mis-marı, ya bıçağı alıb divarları cızıb xarab eləyir. Nədənə, divar yazan uşaqlardan mənim aram yoxdu, ondan ötrü ki, həyə sən yaxşı uşaqsan və könlün məşq eləmək istəyir, götür kağız-qələmi, bir yerdə otur və nə qədər kefindir, yaz.

İndi keçək nağılımıza.

Mən elə bilirdim ki, bizim uşaqlar özgə uşaqlar kimi o qədər də divar yazan deyillər, çünki çox nəsihət eləmişdim və onlar da mənə söz vermişdilər ki, divarları yazmayacaqlar. Amma axır vaxtlarda gördüm ki, balkonun divarında, qapının dalında bir xəlvət yerdə bir belə şəkil çəkilib; deyəsən, bir heyvan başıdır, qulaqları da, deyəsən, var, bir-iki ayağı da var, altında beş dəfə əlif yazılıb və bundan savayı beş-altı yumru şey çəkilib. Bunların hamısı karandaş ilə yazılıb, elə naşı, kobud yazılıb ki, bunu uşaqdan savayı heç kəs yazıbilməz.

Xoşuma gəlmədi, çağırdım uşaqları:

– Ədə, genə divarları yazırsınız?

Üçü gəldi durdu yazının qabağında.

– Hansınız yazmısınız?

Üçü də dandı.

– Elədə pəs şeytan yazıb?

– Dədə, vallah, mən yazmamışam.

– Dədə, mən də yazmamışam.

Balaca Qurban da: "Mən yazmamışam" – deyə-deyə əllərini üzünə qoyub ağlamağa başladı.

Mən deyinə-deyinə bir əsgə tapıb yazını təmizlədim və deyinə-deyinə çəkildim getdim. Amma bunu eşidirdim ki, Heydər Teymura deyirdi: – Sən yazmısan, Teymur da Heydərə deyirdi: – Sən özün yazmısan.

Burada ağlayan oğlum Qurban qaça-qaça gəldi yanıma, guya ki bir böyük xəbər gətirib.

– Dədə, o yazını Heydər yazıb, vallah, dədə, Heydər yazıb.

Heydər də acıqlı-acıqlı gəldi durdu Qurbanın qabağında və əllərini ata-ata elə hirsənən cavab verdi ki, az qalırdı, əllərini soxa uşağın gözünə. Mən acıqlandım və üçü də sakit olub istədilər gedələr, mən onları saxladım və bunu dedim:

– Mən sizdən o qədər divarı yazmağınızdan ötrü incimirəm, nə qədər ki sizin danmağınıza inciyirəm, sizin qorxudan yalan danışmağınıza inciyirəm. Ona inciyirəm ki, söz yox, divarı yazan üçünüzdən birinizdi, amma üçünüz də and-aman eləyirsiniz ki, siz yazmamısnız. Pəs sizdən savayı bu evdə uşaq ki yoxdu.

Genə uşaqlarım başladılar and-amanı, bir-biri ilə deyişməyi.

Aradan beş-on gün keçmişdi. Haman divarda, qapının dalında, haman davalı cızma-qara pozulan yerdə gördüm, genə haman yazı: heyvan kimi bir şeyə oxşayır, altında bir neçə əlif yazılıb, yanında bir neçə yumru yazıya oxşar bir şey çəkilib.

Hirsiyəndim. Uşaqları çağırdım. Genə haman and və qəsəm, genə bir-birinin üstünə atmaq, genə göz yaşı.

Mən bu dəfə o qədər incidim ki, o günü bidamağ oldum və çörək yeyə bilmədim. Ürəyim ona sıxılırdı ki, üç uşağımın biri başlayıb naxələflik göstərməyə; həmi mənim tərbiyəmi pozub divarı xarab edir, həmi and-aman ilə mənə bu qədər bərk-bərk yalan satır və beləliklə, öz qorxaqlığını açıq-açıqına bildirir.

Bu da keçdi və bir iki aydan sonra bu giley-güzar başladı yaddan çıxmağa.

Amma bir gün mən gecə bərk dilxor oldum. Balkondan keçirdim, gördüm, divarda genə haman cızmaqara, haman heyvana oxşar bir şey, altında bir neçə əlif, yanında bir neçə yumru-yumru yazılar.

Bu dəfə uşaqlara bir söz dəxi demədim, öz-özümə fikir elədim ki, əgər mənim uşaqlarımın biri inada düşüb məni qəsd ilə incitmək istəyir, qoy burada bir söz deməyim, bəlkə, öz-özünə düşünə ki, bu iş özü hər babətdən pis işdir.

Digər tərəfdən də məni məşğul edən tərbiyə məsələsi idi ki, aya, görək mən uşaqlarıma verdim tərbiyənin hansı bir tərəfi yanlış yola düşüb; aya, görək mən kimi bir qoca mürəbbinin səhvi harada olub və bundan sonra uşaqlarım barəsində bəslədiyim rəftarın hansı tərəfinə təğyir¹ verməliyəm...

Böyük şəhərdə yaşamaq çox babətdən rahatçılıqdır. Xüsusən bazar-dükanda cəm olan dünyanın hər bir neməti – yeməli və içməli qəbilindən – hamısı həməvəqt² şəhər əhli üçün mühəyyadır³. Və bazar-dükandan əlavə heç bir mətə⁴ yoxdur ki, onu əllərdə gəzdirməsinlər

¹Təğyir – dəyişmə, dəyişiklik etmə

²Həməvəqt – hər vaxt, həmişə

³Mühəyya – hazır

⁴Mətə – satılan mal, ticarət malı, alınıb-satılan şey; əmtəə, mal.

və, sənin öz qapına gətirib satmasınlar; meyvə, pencər⁵ yağ, pendir və qeyriləri.

Bizim də bir müştərimiz var ki, ayda bir, həftədə bir sağ əlində bir vedrə yağ, sol əlində bir səbət yumurta, çiyində tərəzi hıqqına-hıqqına pilləkənləri çıxar yuxarı və bizə salam verəndən sonra həmişə belə deyər:

– Qab gətirin.

Ev adamı və uşaqlar və gahdan bir mən özüm də həməvəqt çıxarıq bunun qabağına, salamını alırıq, kefini soruşarıq və sonra gətirdiyi əşyaya tamaşa edib qiymətini xəbər alırıq. Bu da həmişə belə cavab verir:

– A kişi, qiymətini bilirsiniz, qab gətirin.

Və bu növ sual-cavabın nəticəsində müştərimiz bizə bir neçə girvənkə yağ çəkib verir, bir qədər yumurta sayıb verir. Pulumuz olanda alar, olmayanda da nisyə qoyar gedər ki, bir də yolu düşəndə gəlsin.

Bu kişinin adı Kəblə Əzimdir və yaşı qırx-qırx beş, ucaboy, bir kasıb və fağır İran əhlidir.

Dünən Kəblə Əzim yenə yağ və yumurta gətirmişdi. Yağı çox təriflədi ki, Dərbənd yağıdır, çıxarı çox az olacaq, özü də kəhrəba kimi, yeyəndə ətrindən doymaq olmayacaq; yumurtaları da guya Qurnaşın kəndindən gətirib, oranın toyuqları çəmənlərin otundan və çiçəyindən başqa bir şey yemirlər.

Yağdan beş-altı manat, yumurtadan da genə bir qədər borcumuz qaldı. Çünki o günü xırda pulumuz olmadı (yəni böyük pulumuz da yox idi). Kəblə Əzim şey-şüyünü götürdü və çıxdı dalana ki getsin, mən də girdim otağa. Birdən yadıma düşdü ki, Kəblə Əzimə tapşıra idim, Ərdəbildən təzəliklə gələn olsa, mənə xə-

⁵Pencər – müxtəlif yeməli yabanı otların (əməköməci, gicitkən, cincilim və s.) ümumi adı

bər versin. Ərdəbil fazili Mirzə Ələkbər ağa barəsində əhval bilmək istəyirdim (çünki Kəblə Əzim özü ərdəbilli idi).

Tez çıxdım dalana və gördüm ki, kişi yağı və yumurtanı qoyub yerə, keçib qapının dalına və bir gödək karandaşın ucunu ağzına soxub fikrə gedib. Divarda heyvana oxşar bir cizma-qara çəkilib, altından bir neçə əlif, yanında bir neçə girdə şey. Mən çox təəccüb elədim və əhvalım da birdən nədənsə dəyişildi. Kəblə Əzim mətləbi duydu və mən soruşmamış dedi:

– Molla əmi, doğrusu, mənim dərsim-zadım yoxdu, bu, bir yaddaşdı, yazdım ki, hesablar dolaşmasın.

Mən qəh-qəh çəkib güldüm. Kişi də bir az gülüm-sündü. Mən bircə bunu soruşdum ki, divara yazdığıнын mənası nədir?

Mənası bu imiş: Kəblə Əzim istəyirmiş, bir inək çəkə və inəyin altında yazdığı beş cızığın mənası bu imiş ki, mən ona beş manat inək yağından borclu qaldım. Girdə yazılar yumurtadan qalan borcumun hesabı imiş. Mən genə güldüm və uşaqlarımı çağırdım və onlara belə dedim:

– Uşaqlarım, uşaqlarım, gəlin, bura gəlin.

Uşaqlar doluşdular və gözləri divara sataşan kimi çox-çox təəccüb elədilər və məndən soruşmağa başladılar:

– Dədə, bunu kim yazıb?

Dedim:

– Balalarım, bu yazını yazan da sizin kimi uşaq idi, ancaq bircə təfavütünüz oradadır ki, onun saqqalı var, sizin hələ saqqalınız yoxdur.

Uşaqlar gülüşdülər və məlum ki, bunların gülüşüb şad olmalarına böyük bir səbəb var idi ki, hər bir oxucuya aşikar olsun gərək.

SAKALLI ÇOCUK

Bu öyküyü anlatmadan önce; bir zamanlar çocuklarda ellerine kalem tutuşturulduğu anda evin duvarlarına bir şeyler çizmek gibi kötü bir huyun var olduğunu söylemek istiyorum. Çoğu da kömür ya da tebeşirle yazarlar. Hatta kömür ya da tebeşir ne ki, ben öyle kötü çocuk gördüm ki; eline çivi ya da bıçak alıp duvarları çizerek harap ediyordu. Nedense duvarlara yazı yazan çocuklarla benim aram yoktu ve bundan dolayı eğer sen iyi bir çocuksan, canın da çalışmak istiyorsa al kâğıt kalemi, otur bir yere ve ne kadar istiyorsan yaz.

Şimdi geçelim öykümüze.

Bizim çocukların başka çocuklar gibi öyle duvar falan yazmayacaklarını sanırdım, çünkü ben onlara nasihat etmişim, onlar da bana duvarlara yazı yazmama konusunda söz vermişlerdi. Ama son zamanlarda balkonun duvarında, kapının arkasında, kuytu köşelerde bir çekilmiş bir fotoğraf gördüm. Fotoğraftaki bir hayvanın başı sanıyorum, kulakları da var ve sanıyorum bir iki ayağı da var, altına da beş kez elif yazılmış ve bundan dolayı da beş altı tane yumru biçiminde bir şey çekilmiş. Bunların hepsi kurşun kalem ile yazılmış ve öyle acemice ve kaba yazılmış ki bir çocuktan başkasının yazmadığı çok belli.

Hoşuma gitmedi, çağırdım çocukları:

-Oğlum gene duvarlara yazı mı yazıyorsunuz?

Üçü geldi yazının önünde durdu.

-Hanginiz yazdınız?

Üçü de inkâr etti.

-Pes doğrusu, şeytan mı yazdı?

-Baba vallahi ben yazmadım.

-Baba ben de yazmadım.

Ufak olan Kurban da “Ben yazmadım.” diyerek ellerini yüzüne koyup ağlamaya başladı.

Söylene söylene bir çaput buldum, yazıyı temizledim ve yine söylene söylene çekip gittim. Ancak; Haydar'ın Teymur'a "Sen yazdın!" dediğini, Teymur'un da Haydar'a "Asıl sen yazdın!" dediğini işittim.

Bu arada ağlayan oğlum Kurban, sanki büyük bir haber getirmiş gibi koşa koşa geldi yanıma.

-Baba, o yazıyı Haydar yazdı, vallahi baba Haydar yazdı.

Haydar da hırslı hırslı geldi durdu Kurban'ın önünde ve elini kolunu sallaya sallaya öyle bir hırsla yanıt verdi ki neredeyse ellerini çocuğun gözüne sokacaktı. Üçü de sakinleşip gitmek istedikleri sırada ben öfkelen dim ve şunları söyledim:

-Ben sizin duvara yazı yazmanıza o kadar kırılmadım, inkâr etmenize kırıldım, korkudan yalan söylemenize kızdım. Duvara yazan üçünüzden biri ydi bu kesin, ama; üçünüz de yazmadığınıza yemin ediyorsunuz, işte buna kırıldım. Bu evde sizden başka çocuk yok ki.

Çocuklarım yine yemin etmeye ve birbirlerine lâf yetiştirmeye başladılar.

Aradan beş on gün geçmişti. Aynı duvarda, kapının arkasında, geçen seferki olaydaki kargacık burgacık karalanan yerde gene aynı yazıyı gördüm: Hayvan gibi bir şeye benziyor, altında birkaç elif yazılmış ve birkaç tane de yamru yumru yazıya benzeyen bir şey çekilmişti.

Sinirlendim. Çocukları çağırdım. Yine aynı ant ve yeminler, yine birbirini suçlama ve yine gözyaşı.

Bu kez o kadar kırılmış tım ki; o gün ağzımı bıçak açmadı ve ağzıma lokma girmedi. Üç çocuğumdan birinin hem ailesine layık olmayan bir davranış göstermeye başlamasına hem benim terbiyemi bozup duvara zarar vermesine hem de yemin ederek gözümün içine baka baka yalan söylemesine ve böylece kendi korkaklığını da açık açık göstermesine canım sıkılıyordu.

O olayın da üzerinden bir iki ay geçti ve bu şikâyet unutulmaya başladı.

Ama ben bir gece sinirden deliye döndüm. Balkondan geçiyordum ve duvarda yine aynı biçimde çizgi ve karalama, aynı hayvana benzer şey, altında birkaç elif ve yanında

birkaç yamru yumru yazıyı gördüm.

Bu kez çocuklara hiçbir şey demedim, kendi kendime düşündüm ki; eğer çocuklarımdan biri inat edip beni kasıtlı olarak üzme istiyorsa bırakayım, hiçbir şey demeyeyim ki belki kendi kendine düşünür de bu yaptığının her açıdan kötü olduğunu anlar.

Öte yandan beni bir de terbiye konusu meşgul ediyordu ve acaba çocuklarıma verdiğim terbiyenin neresi eksik kalmıştı, acaba benim gibi yaşlı bir öğretmenin hatalı davranışımın neresini değiştirmeliyim?

Büyük şehirde yaşamak birçok açıdan daha iyidir. Özellikle pazarlarda ve dükkânlarda topluca bulunan; yiyecek ve içecek olmak üzere dünyanın her bir nimeti her zaman şehir sakinleri için hazırdır. Ayrıca; pazarlar ile dükkânların dışında hiçbir yerde ellerinde gezdirip kapınıza getirmedikleri meyve, yabani otlar, yağ, peynir vb. satan yer yoktur.

Bizim de bir müşterimiz var ki ayda bir, haftada bir sağ elinde bir kova yağ, sol elinde bir sepet yumurta, omzunda bir terazi ile ıkına ıkına merdivenlerden yukarı çıkıp bize selam verdikten sonra hep şöyle der:

-Kap getirin.

Ev sahipleri, çocuklar ve bazen de ben hemen çıkarız bunun karşısına, selamını alırsız, keyfini sorarsız ve sonra getirdiği eşyaya bakıp değer biçeriz. O da hep şöyle der:

-Be adam, değerini biliyorsunuz, kap getirin.

Bu tarzdaki soru – yanıtın sonucunda müşterimiz bize birkaç girvenke yağ çekip verir, birkaç yumurta sayıp verir. Paramız varsa alır, yoksa da veresiye verip gider ki bir daha yolu düştüğünde gelsin.

Bu adamın adı Keble Azim'dir ve kırk kırk beş yaşında, uzun boylu, fakir fukara bir İranlıdır.

Dün Keble Azim yine yağ ve yumurta getirmişti. Yağı çok övdü; “Derbend yağıdır, ucuz da olacak, kehribar gibi, yiyen tadına doyamayacak.” dedi, yumurtaları da güya Kurnaşın köyünden getirmiş, oranın tavukları da çayır otundan ve çiçeğinden başka bir şey yemiyorlarmış.

Yağdan beş altı manat, yumurtadan da yine bir miktar borcumuz kaldı. Çünkü o gün bozuk paramız yoktu (yani aslında hiç paramız yoktu). Keble Azim ıvır zıvırını aldı ve gitmek için avluya çıktı, ben de odaya girdim. Birden keşke Keble Azim'e Erdebil'den yeni gelen olursa bana haber vermesini söyleseydim dedim. Erdebil sakini Mirza Aliekber Ağa'nın durumunu bilmek istiyordum (çünkü Keble Azim de Erdebilliydi).

Hemen çıktım avluya ve adamın yağı ve yumurtaları yere koyup bir kurşun kalemin ucunu da ağzına alarak düşüncelere daldığını gördüm. Duvarda hayvana benzeyen bir karalamanın altından birkaç elif, onun yanında da birkaç yuvarlak biçiminde şey vardı. Çok merak ettim ve duygu durumum da bir anda değişti. Keble Azim içimden geçenleri hissetti ve ben daha sormadan konuştu:

-Molla Amca, aslında benim tahsilim neyim yok, bu bir bellek, buraya yazıyorum ki hesaplar karışmasın.

Kahkahayla güldüm. Adam da birazcık gülümsedi. Sonra yalnızca duvara yazdığı şeyin anlamını sordum.

Anlamı şuymuş: Keble Azim bir inek çizmek istemiş ve çizdiği ineğin altındaki beş çizik de benim ona inek yağından beş manat borcumun olduğu anlamına geliyormuş. Yuvarlaklar yumurtadan kalan borcumun hesabıymış. Ben gene güldüm ve çocuklarımı çağırıp onlarla konuştum.

-Çocuklar, çocuklar gelin, buraya gelin!

Çocuklar doluştular, gözleri duvara öfkelenir gibi baktılar, çok merak ettiler ve bana sormaya başladılar:

-Baba bunu kim yazmış?

Ben de:

Çocuklarım, bu yazıyı yazan da sizin gibi çocuktu, ancak bir farkınız var, onun sakalı var, sizin hâlâ yok.

Çocuklar gülüştüler ve malum olduğu gibi gülüşüp mutlu olmalarının büyük bir nedeni vardı. Bu nedeni her okuyucu bilmeli.

İKİ ALMA

Axşam vaxtları gəzməyə çıxanda hərdənbir balaca oğlumu da yanımcı aparıram. Bu dəfə də apardım.

Və hamı balaca oğlum ilə gəzməyə gedəndə hərdənbir ittifaq düşür ki, ona yeməli şey də alıram ki, məndən razı qalsın. Bu dəfə də balaca oğlum dükanlarda düzülmüş nazü-neməti görəndə məndən yeməli bir şey istədi. Mən o əqidədə deyiləm ki, hər dəfə uşaqla bazara gedəndə ona bir şey almaq lazımdır və lakin bunu da demirəm ki, heç bir vaxt almaq lazım deyil. Ancaq bu dəfə heç bir zad almaq istəmirdim; o səbəbə ki, cibimdə çox pulum yox idi. Və bir də istəmədim ki, uşağım hər dəfə bazara çıxanda dadamı öyrənsin.

Bir qədər dolandıq, sonra yolumuz dəriyə kənarına düşdü. Amma oğlumu da bidamağ görürdüm. Çün təbiyə öz qaydasınca, uşağın öz təbiəti – bu da öz qaydasınca. Və onunçün də çox da inad etməmək bəbətindən dəriyə kənarında табаğa düzülmüş meyvələrdən iki şahıya iki dənə yaxşı qırmızı alma aldım və ikisini də verdim oğluma. Hərçənd oğlum almaları məndən aldı. Amma gördüm ki, könülsüz aldı. Mən ondan bidamağlığının səbəbini soruşmadım, çünki səbəbi aşkar idi. Bazarda bir az bundan qabaq o mən-

dən iki şey istədi, heç birini almadım; bir Carco qovunu istədi, almadım, sonra da nemsə qənnadı dükanının qabağından keçəndə şüşənin dalına düzülmüş rəngarəng konfet və şirniyyatdan istədi, almadım.

Oğlum o dərəcədə məndən narazı imiş ki, mən almaları ona verəndən sonra da genə bir söz danışmaq istəmədi və mən ona verdiyim suallara da çox meyilsiz cavab verdi.

Dəxi onu belə qaşqabaqlı görəndə mən özüm də bidamağ oldum və Azərneft idarəsinin qabağında duran tramvay vaqonlarının birinə oğlumu qalxızdım və özüm də mindim ki, gələk evimizə.

Vaqonda hələ bizim ikimizdən başqa, heç kəs yox idi. Oğlum boyda bir yetim rus uşağı cır-cındır içində, üz-gözü qap-qara, çirkli və iyrənc, gəldi durdu qabağımızda və məndən bir qəpik pul istədi.

Cibimdə ancaq bir abbası gümüş pul var idi. Mən uşağa bir söz demədim ki, keçib-getsin. Bir neçə minik arvad və kişi vaqona girdilər və sağımızda-solumuzda yer tutdular. Burada mənim fikrim getdi yetimə pul verməməyimə və dilənçiyə pul vermək lazımdı, ya lazım deyilmi məsələsi məni başladı məşğul etməyə; hər kəs nə deyir desin, ancaq dilənçi uşağa heç bir şey verməmək mənim xoşuma gəlmədi. Buradan ona işarə etmirəm ki, mən heç bir dilənçiyə yox demərəm, çünki ola bilər ki, bir para filosofların dilənçiyə pul vermək, onu bədbəxt etmək sifəti, bəlkə, mənə də sirayət edibdir. Ancaq sözün həqiqəti budur ki, bugünkü dilənçi uşağa bir qəpik verməməyim məni burada xarab etdi, o səbəbə xarab etdi ki, haman dilənçi uşaq yaşda mənim atalı və analı oğlum, əyni-başı təzə, qarnı tox, bu saat burada, mənim sağ tərəfimdə məndən incimiş oturmuşdu ki, niyə mən ona konfet almadım, ancaq iki alma aldım.

Vaqonumuz hərəkət edib gedəndə akoşkanın şüşəsinin dalından gördüm ki, haman dilənçi uşaq yerdə durub, bir qırmızı almanı ağzına basıb gəmirtlənir. Qabaqca bir şey düymədim, amma haman dəqiqə yanımdakı oğlumun almaları yadıma düşdü və çöndüm uşağa tərəf. Oğlum gülə-gülə mənə yavaşca bunu dedi:

– Dədə, almanın birini verdim dilənçi uşağa.

Bir dənə qırmızı alma öz-özlüyündə bir şey deyil; onun qiyməti iki qəpikdir və yeyib qurtarandan sonra heç bir şeydir. Amma mənəvi işlərdə bir almanın dəyəri, ola bilər, çox böyük olsun. O qədər yüngüllük və könül xoşluğu ki, burada iki qəpiklik almadan mənə gəlib çatdı, nəhayət dərəcədə idi.

Filosofiya aləminə gəldikdə, qeyriləri dilənçiyə küçədə ianə verməyi nə cür başa düşürlər-düşsünlər və insaniyyət mütəxəssisləri bu məsələni nə tövr həll edirlər etsinlər, ancaq mənim bir balaca oğlum iki almasının birisini bir yetim uşağa verdi.

Və ola bilər ki, oğlum da yekələnəndən sonra, bir para alimlərin "küçədə dilənçiyə ianə verməyiniz" nəsihətini eşidəndən sonra onları küçədə görəndə mənim kimi üz çöndərəcəkdir. Ancaq hələ ki indi oğlum bu işləri başa düşmür və onunçun da iki almanın birini yetim uşağa verir.

İKİ ELMA

Akşamları gezməyə çıktığımda bəzən kiçik oğlumu da yanımda götürürəm. Bu kez de götürdüm.

Bu kiçik oğlumla gezməyə gittiğimdə bəzən bəzi konularda anlaşıma yapmamız gerekir; ben de ona yiyecek bir şeylər de alırım ki bana kırılsın. Bu kez de oğlum dükkânlarda dizilmiş cazibeli yiyecekleri görünce benden yiyecek bir şey istedi. Ben de

her pazara gittiğimizde ona bir şey almanın yanlış olduğunu düşünüyorum, ancak bu; hiçbir zaman almaya gerek yok demek de değil elbette. Yine de bu kez hiçbir şey almak istemiyordum, çünkü cebimde çok param yoktu. Bir de çocuğumun her pazara gidişimizde bir şeylere dadanmasını istemedim.

Biraz dolandıktan sonra yolumuz deniz kenarına düştü. Ancak oğlumun da ağzını bıçak açmıyordu. Çünkü terbiye başka, çocuğun doğası başka. Bu nedenle; çok da inat etmiş olmamak için deniz kenarında tabağa dizilmiş meyvelerin arasından iki şahıya⁷ iki tane güzel kırmızı elma aldım ve ikisini de verdim oğluma. Nitekim oğlum elmaları benden aldı. Ancak gönülsüz aldı. Neden ağzını bıçak açmadığını sormadım, çünkü nedeni açıktı. Az önce pazarda benden iki şey istediğinde almamıştım; bir Otrar Kavunu istedi, almadım; sonra da bir Bolnisi şekerlemeleri dükkânının önünden geçerken camın önüne dizilmiş rengârenk şekerleme ve tatlılardan istedi, almadım.

Oğlum benden öyle razı değilmiş ki; ben elmaları ona verdikten sonra da hiç konuşmak istemedi ve kendisine sorduğum sorulara da çok isteksiz yanıt verdi.

Onu böyle hırslı görünce de ben de sus pus oldum ve eve gelmek için Azerneft⁸ İdaresi'nin önünde duran tramvay vagonlarının birine önce oğlumu kaldırıp bindirdim, sonra da ben bindim.

Vagonda ikimizden başka kimse yoktu. Oğlumun boyunda yetim ve üstü başı pislik içinde bir Rus çocuk; yüzü gözü kapkara, toz toprak olmuş ve iğrenç bir duruma gelmiş biçimde geldi önümüzde durdu ve benden bir kapık para istedi.

Cebimde yalnızca bir abbâsî gümüşü vardı. Geçip gitsin diye hiçbir şey söylemedim. Birkaç yolcu hatun ve adam vagona girdi ve sağımızda solumuzda durdular. Bu arada aklım şu yetime para vermememe gitti ve dilenciye para verilmeli mi yoksa verilmemeli mi konusu beni düşündürmeye başladı. Kim ne derse desin; dilenci bir çocuğa hiçbir şey vermemek hoşuma gitmedi. Hiçbir dilenciye yok demediğimi söylemiyorum, çünkü belki de bazı filozofların dilenciye para verip onu daha kötü duruma sokma fikri bana da etki etmiştir. Aslında bugünkü dilenci çocuğa kapık vermemem beni burada harap etti,

⁷ Şahı – Yaklaşık olarak 5 kapık ya da Osmanlı'daki 8 akçeye eşdeğer para birimi.

⁸ Azerneft İdaresi – Azerbaycan Petrol İdaresi.

Çünkü o dilenci çocukla yaşıt ve anası babası olan oğlum; karnı tok, sırtı pek, şu dakika şurada ona niye şekerleme almadım da iki elma aldım diye sağ tarafımda bana kırılmış oturuyordu.

Vagonumuz hareket edip giderken, pervazın camının arkasından aynı dilenci çocuğın durmuş, bir kırmızı elmayı dişlediğini gördüm. Önce bir şey anlamadım, ancak; o dakika yanımda olan oğlumun elmaları aklıma geldi ve çocuğa döndüm. Oğlum gülerek bana yavaşça:

-Baba, elmanın birini dilenci çocuğa verdim.

Bir tane kırmızı elma kendi kendine bir şey değil, değeri iki kapıktır ve yiyip bitirdikten sonra hiçbir şeydir. Ancak manevi olarak bir elmanın değeri çok büyük olabilir. O iki kapıklık elmadan ta bana kadar son derece hafiflik ve gönöl rahatlığı gelmişti.

Felsefe dünyasına gelince; başkaları dilenciye sokakta sadaka verme konusunda ne düşünürlerse düşününler, ahlâk uzmanları bu konuyu hangi tavırla hallederlerse etsinler, benim küçük oğlum iki elmasının birisini yetim ocuğa verdi.

Oğlum büyüyünce bazı aydınların “Sokakta dilenciye sadaka vermeyiniz.” öğüdünü işittikten sonra; onları sokakta gördüğünde benim gibi yüz çevirebilir. Ancak; şu anda oğlumun aklı bu işlere ermediğinden iki elmanın birini yetim ocuğa veriyor.

BAQQAL MƏŞƏDİ RƏHİM

Təbrizdə olduğum vaxtlar məhəlləmizdə, "Usta-şəyird" bazarında bir baqqal ilə üns tutmuşduq və hətta axır vaxtlarda dost da olmuşduq. Mən Bakıya köçüb gələndən il yarım sonra haman Məşədi Rəhim gəldi çıxdı "Molla Nəsrəddin" idarəsinə. Məlum oldu ki, Məşədi Rəhim Təbrizdəki baqqal dükənini yığışdırıb, gəlib Bakıda dərya kənarı tərəfində genə baqqal dükənini açıb.

Bir neçə vaxt keçdi, daha Məşədi Rəhim yadımdan çıxdı.

Bir gün bulvarın qabağı ilə keçirdim, gördüm, bir səliqəli baqqal dükənində dostum Məşədi Rəhim əyləşib alış-veriş eləyir. Girdim içəri. Məşədi Rəhim durdu ayağa, gəldi, məni qucaqladı, altıma kürsü qoydu. Az qalırdı ki, kişi məhəbbətin çoxluğundan uşaq kimi ağlasın. Məni boşlayıb, Məşədi Rəhim cəld qaçdı dükənin mətəindən əvvəl bir neçə alana¹ gətirdi, ovcunda tutdu qabağıma. Mən istədim, almayam, amma "mən ölüm"lə Məşədi Rəhim bu alanaların üçünü mənə yedirdi. Sonra getdi, ovuqları tutduqca bir neçə ağ alma gətirdi, qoydu qabağıma və dedi:

– Bax, bu almalar anton almasıdır. Qoy bundan bir qədər göndərim, ver uşaqlar yesin.

¹Alana – içərisi şəkərli qozla doldurulmuş meyvə (armud, qaysı, şaftalı) qurusu

Bu sözləri deyə-deyə Məşədi Rəhim bir yekə kağız torbasına bu almadan doldurub qoydu tərəziyə. Almadan sonra Məşədi Rəhim dükana göz gəzdirib, getdi ovcunda iki xurma gətirdi, tutdu qabağıma:

– Bax, bu xurma Bağdad xurmasıdır. Plovun qarasına qoydur, ye, elə bil ki, məcundu.

Və əlinə bir kağız torbası alıb, istədi içinə xurma doldura.

Söz yox, bunu lazımdı nəzərə almaq ki, mən buraya alış-verişə gəlməmişdim və hər halda bu şeyləri almağa nə meylim vardı, nə də cibimdə ona görə pulum vardı. Və o biri tərəfdən də Məşədi Rəhim o şivə ilə ki, başlamışdı, deyəsən, dükanın hamısını elə bu saat tərəziyə qoyub, mənə satmaq xəyalında idi.

Dedim:

– Məşədi Rəhim, sən elə eləmə və bu nahaq zəhməti də çəkmə. Bu şeylərin heç birisi mənə lazım deyil və plovun qarasına xurma qoymağı mən çoxdan yadırgamışam. Və bu şeyləri də ki, sən çəkib düzürsən bura, bunların pulunu verməyə heç mənim cibimdə tavana² da yoxdur.

Məşədi Rəhim dik baxdı üzümə, amma elə baxdı ki, bilmədim, mənim sözlərim onun xoşuna gəldi, ya acığına gəldi. Bir az da baxandan sonra dedi:

– Molla dayı, sən o sözləri mənə demə, çünki o sözlər mənə toxunur. Allah şahiddi ki, biz sennən neçə ildi ki, bir evli kimiyik. Mən heç sennən pul istəmirəm. Bax, qoy mən bu şeylərdən sənə bir qədər verim, apar, qoy evində qalsın. Nə eybi var, bu gün lazım olmaz sabah lazım olar. Evdi, evin qonaq-qarası olar. Belə şeylər həmişə ələ düşməz. Bax, bir-iki girvənkə bu püs-

²Tavana – pul, maddi imkan

tədən qoyum, təzə Mazandarandan gəlib. Çox da ucuzdu. Bu il püstənin ilidir. Üç-dörd girvənkə bu pendirdən qoyum, Gəncə pendiridi, çox da yeməli idi, yekcə³ yağdı. Bu şabalıtdan on girvənkə çəkim, nuxalı rəfiqim Məşədi Sadıq təzəcə gətirib. Bax, bu sədri düyüsündən istərsən bir put, istərsən yarım put apar; Rəştdən öz əxəvim⁴ Məşədi Kərim seçib göndərib. Amma evdə gərək tapşırısan ki, pişirəndən bir gün qabaq suya qoysunlar. Amma zalım oğlunun düyüsü nə qədər desən gəlimlidir.

Məşədi Rəhim bu sözləri dedikcə bir kağız torbaya anton alması qoyub çəkdi, bir kağız torbaya xurma qoydu çəkdi, bir qədər püstə qoydu, pendir qoydu, şabalıt qoydu, iki yekə torba düyü qoydu çəkdi və genə istəyirdi, əlini uzatsın kağız torbasına tərəf, mən dedim:

– Məşədi Rəhim, sən zarafat eləyirsən, ya doğrudan, bu çəkdiyin şeyləri məndən ötrü hazırlayırsan?

Dostum genə üzümə dik baxdı və dedi:

– Bax, Molla dayı, and verirəm səni mabeynimizdə olan sədaqətə, əgər evinizdə qənd var, xub, olsun, əgər yoxdursa, beş-on girvənkə yarmarka qəndi apar. İki paçka qoyum; hər biri beş girvənkəlikdi, ikisi on girvənkədi...

Cəmi bu şeyləri Məşədi Rəhim yığdı səbətə, küçədən bir hambal çağırırdı, cibindən iki şahı pul çıxartdı, verdi hambala və dedi:

– Əlihüseyn, bu şeyləri apar Molla dayının mənzilinə. Şeyləri boşalt, səbəti gətir dükənə.

Mən məəttəl qaldım və Məşədi Rəhimə dedim:

– Məşədi Rəhim, sən niyə belə elədin və mən heç başa düşə bilmirəm ki, bu nə işdir.

³Yekcə – tamam

⁴Əxəvi – qardaş

Ola bilərdi ki, bu şeyləri dükanda qoyub, çıxıb gedə idim, amma bunu eləmədim. Bircə səbəbə: Məşədi Rəhim çox yalvardı, o qədər yalvardı ki, kişiyyə yazığım gəldi.

Hambal səbəti dalına atıb baxırdı üzümə ki, düşüm qabağa, amma mən də istədim ki, mənsiz getsin. Burada da məlum oldu ki, zalım oğlu bizim evi tanımır. Əlacım kəsildi.

Evə yavuqlaşanda qonşuluğumuzda bir tanış rus arvadı dalımca hambalı bu şeylərlə yüklənmiş görəndə gülə-gülə: "Zdrasti", – deyib keçdi. Bunun gümanı iki yerə gedə bilərdi, ya xəyalına gələ bilərdi ki, ev adamımızın birinin ad günüdür, ya da anadan olan günüdür; ya güman eləyə bilərdi ki, mənim güzəranım çox yaxşı keçir. Halbuki bu iki gümanın ikisi də batil idi.

Evə lap yavuqlaşdıq. Hambal da dilləndi və dedi:

– Molla əmi, məşallah, qəribə yeməli mal almısan. Yəqin ki, bu gün qonaqlıq eləyirsən?

Mən burada hambaldan çox utandım və utanmağımın da səbəbi bu idi ki, mən, köhnə bir türk yazıçısı bu halətdə və bu dəqiqə bir evdar qarınqulu məşədiyə oxşayırdım.

Sonralar Məşədi Rəhimə bir dəfə bir qədər pul göndərdim. Qalan borcunu da bu yavuqda üzdüm.

BAKKAL MEŞEDİ RAHİM

Tebriz'de olduğum zamanlar mahallemizde "usta – çırak pazarında bir bakkal ile görüşüyorduk və hətta sonraları dost olmuştuk. Ben Bakü'ye taşınıp geldikten bir buçuk yıl sonra bu Meşedi Rahim, "Nasreddin Hoca" idaresine geldi çattı. Meşedi Rahim'in Tebriz'deki bakkal dükkânını toplayıp Bakü'de deniz kenarı tarafına yine bir bakkal dükkânı açtığını öğrendim.

Biraz zaman geçince Meşedi Rahim aklımdan çıktı.

Bir gün bulvarın önünden geçiyordum; dostum Meşedi Rahim'in, derli toplu bir bakkal dükkânında oturmuş, alışveriş yapanlarla ilgilendiğini gördüm. Girdim içeri. Meşedi Rahim kalktı ayağa, geldi, beni kucakladı, altına tabure koydu. Az kalsın, adam sohbetin hoşluğundan çocuk gibi ağlayacaktı. Beni boşverip derhal koştu, dükkânın mallarından önce birkaç alana⁹ getirdi, avcunda tuttu önüme. Almak istemesem de Meşedi Rahim "Ölümü gör!" diyerek bu alanaların üçünü bana yedirdi. Sonra gitti ve bir avuç dolusu yeşil elma getirdi, önüme koydu:

-Bak, bunlar anton elması. Bunlardan biraz göndereyim de çocuklar yesin, olur mu?

Bunları söylerken büyük bir kese kâğıdına bu elmalardan doldurdu ve koydu teraziye. Sonra dükkâna göz gezdirdi, gitti avcunda iki hurma getirdi, tuttu önüme:

-Bak, bu hurma Bağdat hurması. Pilava koydur ye, öyle güzel ki sanırsın macun.

Eline bir kese kâğıdı alıp içine hurma doldurmak istedi.

Sözüm yok; oraya alışverişe gitmemiştim ve onları almayı ne istiyordum ne de cebimde alacak param vardı onu söyleyeyim. Diğer yandan; Meşedi Rahim bu tavrıyla, yani; dükkânın tamamını şu dakika teraziye koyup bana satmayı tasarlıyor gibi görünüyordu.

-Meşedi Rahim, öyle yapma, bu haksız zahmeti de çekme. Bunlara şu an ihtiyacım yok ve pilava hurma koymayı pek sevemedim ben. Hem buraya getirip koyduğun şeyler için de cebimde beş kuruşum yok.

Meşedi Rahim dik dik baktı yüzüme, ama öyle bir baktı ki sözlerim onun hoşuna mı gitti yoksa canını mı sıktı anlayamadım. Bir süre baktıktan sonra:

-Hoca amca, böyle konuşma, bana dokunuyor o lafların. Allah şâhittir, biz seninle kaç yıldır kardeş gibiyiz. Ben senden para istemiyorum. İşte, bırak da bunlardan sana biraz vereyim, götür evinde dursun. Ne olacak sanki; bugün lazım olmaz, yarın olur. Ev bu, konu komşu gelir. Böyle şeyler her zaman ele geçmez. Bak bir iki girvenke bu Antep fıstığından koyayım, Mazenderan¹⁰'dan yeni geldi. Çok da ucuz. Bu yıl Antep fıstığının yılı. Üç dört girvenke bu peynirden koyayım, Gence peyniri bu, çok lezzetli, tümüyle

⁹ Alana – İçi şekerli cevizle doldurulmuş meyve (armut, kayısı, şeftali) kurusu.

¹⁰ Mazenderan – Günümüzde İran topraklarına dahil olan bir eyalet.

yağlı. Bu kestaneden on girvenke çekeyim, Nuhali¹¹ arkadaşım Meşedi Sadık yeni getirdi. Bak bu basmati¹² pirincinden ister bir, ister yarım put al götür, Reşt¹³’ten öz kardeşim Meşedi Kerim seçip gönderdi. Ama evde söyle; pişirmeden bir gün önce suya koysunlar. Ama ne dersen de, zalımın oğlunun pirinci pek bereketli.

Bunları söylerken bir yandan da bir kese kâğıdına anton elması, diğerine hurma, biraz Antep fıstığı, peynir, kestone ve iki büyük torba pirinç koydu; üstüne yine bir kese kâğıdına elini uzatınca dayanamadım:

-Meşedi Rahim, şaka mı yapıyorsun yoksa gerçekten bu tarttığın şeyleri benim için mi hazırlıyorsun?

Dostum yine yüzüme dik dik baktı:

-Bak hoca amca, mahremimizde olan sadakatin üstüne yemin ederim ki; eğer evinizde şeker varsa tamam, olsun, ama yoksa beş on girvenke beyaz şeker götür. İki paket koyayım; her biri beş girvenkelik, ikisi on girvenke yapar.

Meşedi Rahim bunların hepsini yığıdı sepete, sokaktan bir hamal çağırdı, cebinden iki şahı para çıkararak hamala verdi:

-Alihüseyin, bunları hoca amcanın dairesine götür. İçindekileri boşalt, sepeti getir dükkâna.

Ben bakakaldım ve Meşedi Rahim’e:

-Meşedi Rahim, niye böyle yaptın, hiçbir şey anlayamıyorum, bu nasıl iş?

Bu erzakları dükkânda bırakıp gidebilirdim ama yapmadım. Tek nedeni vardı: Meşedi Rahim çok yalvardı, o kadar yalvardı ki üzüldüm adama.

Hamal sepeti arkasına yükleyip önüne düşmemi bekleyen gözlerle yüzüme baktı, ancak ben de bensiz gitmesini istiyordum. O anda zalımın oğlunun bizim evi bilmediğini anladım. Dermanım kesildi.

Eve yaklaşınca tanıdık bir komşumuz olan Rus hatun arkamda hamalı bu erzakları

¹¹ Nuha – Azerbaycan’ın Şeki iline bağlı bir ilçe.

¹² Basmati – İnce, uzun yapıya sahip bir pirinç türü.

¹³ Reşt – İran’da bir şehir.

yüklenmiş görünce gülümseyerek: “Zdrasti¹⁴” diyerek geçti. İki şey tahmin etmiş olabilir, ya aklına evdekilerden birinin doğum günü olacağı ya bugün bir bebeğin doğmuş olabileceği gelmiştir ya da benim yaşamımın güzel devam ettiğini düşünmüştür. Oysaki iki öngörü de yanlıştı.

Eve çok yaklaştık. Hamal da dile geldi:

-Hoca amca maşallah, bir sürü değişik yiyecek almışsın. Herhalde misafir gelecek.

O anda hamaldan çok utandım, çünkü eski bir Türk yazar olan ben, şu durumda ve şu dakika ev kuşu ve boğazsak Meşedlilere¹⁵ benziyordum.

Sonraları Meşedi Rahim’e bir kez biraz para gönderdim. Kalan borcumu da geçenlerde ayırdım.

¹⁴ Zdrasti – Rusçada “merhaba” anlamında kullanılan söz.

¹⁵ Meşedli – İran’daki Horasan’da Meşhed Şehri’nin sakinlerine verilen ad.

PİRVERDİNİN XORUZU

Qasım əminin övrəti Həlīmə xala çörək yapırdı.

Hər dəfə çörək pişirən vaxt Həlīmə xala iki, ya, bəlkə, üç övrət qonşularından özünə mədədçi¹ çağırırdı və gahdan bir Təzəkənddən bacısı Zibeydəyə də xəbər verərdi ki, gəlib ona kömək eləsin.

Bu dəfə on put onun çörəyi gərək yapılaydı və Zibeydənin mədədə gəlməyi, əlbəttə, lazım oldu. Həlīmə xala üzünü ərinə tutub dedi:

– A kişi, durma, min ulağı, get Zibeydəni gətir.

Məlumdu ki, çörək pişən günlər uşaqlar və itlər üçün bayramdır. İtlər üçün səbəbi vazehdir², o ki qaldı uşaqlar, onların da məktəbə gedənləri iki-üç gün evdə qalıb, guya uşaq saxlayırlar. Qız uşaqları da mədədçi övrətlərin uşaqları ilə "qəcəmə daş", "beşdaş" oynayırlar.

Qasım əmi dəsmalının içinə bir neçə çörək qoyub, bağladı belinə və istəyirdi ulağı minə, on üç yaşında oğlu Pırverdi yapışdı eşşəyin quyruğundan və dedi:

– Vallah, dədə, qoymayacağam, gedəsən!

Qasım əmi oğlunun üzünə baxmayıb ulağı mindi və çünki gördü ki, ulağ tərpaşmir, üzünü oğluna tərəf çöndərib soruşdu:

– Bala, niyə qoymursan, gedəm?

Pırverdi cavab verdi:

– Həyə Zibeydə xalama desən ki, mənə bir xoruz

¹Mədədçi – köməkçi, yardımçı

²Vazeh – aydın, aşkar

gətirsin, onda qoyaram, yoxsa, vallah, qoymaram.

Qasım əmi: "Yaxşı", – deyib, hər iki ayaqları ilə ulağın qarnından dürtmələdi ki, yola düşsün, amma heyvan yerindən hərəkət etmədi, çünki Pirverdi bərk-bərk yapışmışdı ulağın quyruğundan. Qasım əmi üzünü oğluna tərəf çöndərib and içdi:

– Oğlum, canın üçün, xalava deyərəm, sənə bir yaxşı çarxı xoruzu³ gətirsin. Di izn ver, gedim.

Pirverdi quyruğu əlindən ötürdü.

İki saat yol gedib, Qasım əmi yetişdi Təzəkəndə və istəyirdi, bacanağı Kərbəlayı Məhəmmədin evinə yavuşlaşa, köhnə dostu Təzəkəndin prixod mollası Axund Molla Cəfərə rast gəldi və ulaqdan yendi. Molla ilə görüşüb və kəndə nədən ötrü gəlməyini deyib, Qasım əmi istədi ulağı sürə, amma Molla Cəfər əlindəki çilingi ilə ulağın başını öz evinə tərəf qaytarıb, yapışdı Qasım kişinin yaxasından ki, gerek bizə gedib, mənə qonaq olasan.

Vaqeən Qasım əmi çox ədəbli və söz eşidəndi, dostunun təklifini qəbul edib üz qoydu Molla Cəfərin evinə.

Molla Cəfər Qasım əmini evinə aparıb qayğanağa qonaq elədi. Çörək ortalıqdan götürüləndən sonra molla qonağa bu sözləri başladı deməyə:

– Qasım əmoğlu, mən sənin işlərinə lap məəttələm. Kişi, havanın belə şiddətli istisində arvadın sözüne baxıb dörd ağac yolu gəlibsən ki, nə var-nə yox – övrətim çörək yapır. Gerek düşəsən bu kənd mənim, o kənd sənin, arvadın nə qədər qohum-qardaşı, cicisi, bacısı, xalası, bibisi, nəticəsi var hamısını daşıyıb tökəsən Danabaş kəndinə? Kişi, sən şeytan fələsisən⁴ məgər?

³Çarxı xoruzu – iri, döyüşkən xoruz cinsi

⁴Fələ – işçi, fəhlə

Qasım əmi başını aşağı əyib, barmaqları ilə xalçanın iplərini otərəf-butərəfə tumarlaya-tumarlaya Molla Cəfərə belə cavab verdi:

– Axund Molla Cəfər, yaxşı fərmayış⁵ buyurursan, ancaq, vallah, arvadın öhdəsindən gələ bilmərəm. Deyirəm axı, üzdənirəq, nə bilim, nəyin qızı, on putunun xəmirini çörək etmək nə elə bir çətin işdi ki, gərək bacın da köməyə gələ? Elə ha deyirəm, başa gəlmir. Deyirəm, canın çıxsın, bir gün də artıq işlə, daha neynim, sözümə baxmır.

– Ax, vay gününə Qasım əmoğlu, – Molla Cəfər deyir.

Bir qədər keçəndən sonra Molla Cəfər dik qalxıb dizləri üstə, sağ əlini uzatdı Qasım əmiyə və uca səslə dedi:

– Qasım əmoğlu, əlini mənə ver.

Qasım əmi başını mollaya tərəf qalxızdı və bir şey başa düşmədi.

– Qasım əmoğlu, əlini ver mənə.

Qasım əmi yavaşca, guya qorxa-qorxa əlini uzatdı Molla Cəfərə.

– Qasım əmoğlu, qoy səni evləndirim.

Qasım əmi ancaq başını buladı, amma bir söz demədi.

– Qasım əmoğlu, qoy Pərinisəni sənə siğə eliyim. Heç başını tovlama. Deyirsən, arvadın öhdəsindən gələ bilmirəm. Bax, arvadın öhdəsindən belə gələrlər. Vallah, Pərinisəni alacağam sənə. Hərçənd yaşı bir az artıqdı, amma topuqları şam tirindən yoğundur.

Əvvəl Qasım əmi bir qədər çəm-xəm elədi, amma axırda razı oldu. Molla Cəfər balaca qızını göndərdi, Pərinisəni gətirdi, siğəni oxudu və qərar qoydu ki, elə

⁵Fərmayış – köhn. buyurma, əmr etmə; buyruq, əmr, qulluq

bu gün Qasım əmi təzə övrətini mindirsin haman ulağa və aparsın evinə. Qasım əmi genə bir az çəm-xəm eləyəndən sonra buna da razı oldu.

Qasım əmi ulağı minib və Pərinisəni tərkinə alıb düzəldi yola və şam vaxtı yavuqlaşdı kəndinə. Oğlu Pirverdi kəndin kənarında durub gözünü dikmişdi yola və gözləyirdi ki, xalası ona çarxı xoruz gətirəcək. Uzaqdan atasını görüb sevinçək qaçdı və Qasım əminin tərkindəki övrəti xalası Zibeydə hesab edib, atıla-atıla qaçdı övrətin yanına və çarşabının ucundan yapışib dedi:

– Zibeydə xala, mənə xoruz gətirdin?

Pərinisə təəccüblə üzünü çöndərdi oğlana tərəf. Pirverdi xalası əvəzinə yad övrəti görüb gözlərini bə-rəltdi və bir qədər övrətə mat-mat baxandan sonra zırınpanı⁶ başlayıb özünü çırpdı yerə...

Az qalmışdı ki, həmin hekayəni tamam edəm, yoldaşım Mozalan gəlib dedi ki, dur ayağa, gedək, Qasım əminin övrətlərinin dava-mərəkəsinə tamaşa edək. Bu səbəbdən nağılımı tamam edə bilməyib burada qaldım.

PIRVERDİ'NİN HOROZU

Kasım Emminin hanımı Halime Teyze ekmek yapardı.

Halime Teyze her ekmek pişirdiğinde diğer komşulardan da iki ya da üç hanımı yardım için çağırırdı ve aynı zamanda yardım etsin diye Tazekent'ten kız kardeşi Zübeyde'ye de haber verirdi.

Bu kez on put¹⁶ undan ekmek yapılacaktı ve Zübeyde'nin yardıma gelmesi doğal olarak

¹⁶ Put – Eski Rus ölçü birimi: 1 put tahminen 16,380 kg.

önemliydi. Halime Teyze kocasına dönüp şöyle dedi:

-Be adam, durma, bin eşeğe git Zübeyde'yi getir.

Ekmek pişen günlerin çocuklar ve köpekler için bayram günü olduğu malumdur. Köpekler için nedeni açıktır, çocuklar için ise okula gidenler iki üç gün evde kalarak güya küçük çocuklara bakıyorlar. Kız çocukları da yardımcı hanımların çocukları ile “geceme taş”, “beş taş” oynarlar.

Kasım Emmi havlusunun içine birkaç ekmek koyup beline bağladı ve eşeğe binmek istediği anda, on üç yaşındaki oğlu Pirverdi yapıştı eşeğin kuyruğuna ve şöyle dedi:

-Baba vallahi bırakmam, gidemezsin.

Kasım Emmi, oğlunun yüzüne bakmadan eşeğe bindi ve eşeğin hareket etmediğini görünce oğluna dönüp sordu:

-Oğlum niye bırakmıyorsun, bırak da gideyim?

Pirverdi yanıt verdi:

-Zübeyde Teyze'me de ki bana bir horoz getirsin. O zaman bırakırım, yoksa vallahi bırakmam.

Kasım Emmi: “İyi” dedi ve yola düşmek için her iki ayağı ile hayvanın karnından dürttü; ancak, hayvan hareket etmedi, çünkü Pirverdi sıkı sıkı yapışmıştı eşeğin kuyruğundan. Kasım Emmi, oğluna dönüp yemin etti:

-Oğlum, canına kurban, teyzene söylerim, sana iyi, dövüşken bir horoz getirsin. Hadi izin ver de gideyim.

Pirverdi kuyruğu bıraktı.

İki saat yol giden Kasım Emmi, Tazekent'e vardı ve bacanağı Kerbela'yı Muhammed'in evine götürmek istiyordu, eski dostu Tazekent'in din hocası Ahund Molla Cafer'e rastladı ve eşekten indi. Molla ile görüştü ve köye neden geldiğini söyledi, sonra eşeği sürmek istedi, ancak; Molla Cafer elindeki eyer ile eşeğin başını kendi evine çevirip “Bize gidelim, konuğum ol.” demek için Kasım Emminin yakasına yapıştı.

Kasım Emmi çok edepli ve söz dinleyen adam olduğu için dostunun teklifini kabul edip

Molla Cafer'in evine çevirdi yolunu.

Molla Cafer, Kasım Emmi'yi evine götürüp önüne bir omlet koydu. Ekmek ortalıktan kaldırıldıktan sonra Molla, konuğuna şunları söyledi:

-Kasım emmoğlu, ben senin işlerine çok üzülüyorum. Oğlum, böyle kavurucu bir sıcakta sırf hanımın ekmek yapacak diye hatun lafıyla dört ağaç yolu gelmişsin. O köy senin bu köy benim; hatununun ne kadar akrabası, kardeşi, anası, bacısı, teyzesi, halası nesi varsa hepsini alıp Danabaş Köyü'ne mi götürmen gerekiyor? Oğlum sen şeytanın uşağı mısın yoksa?

Kasım Emmi başını öne eğdi ve parmakları ile halının iplerini bir o tarafa bir bu tarafa tımarlaya tımarlaya Molla Cafer'e yanıt verdi:

-Hoca Molla Cafer, güzel iş buyuruyorsun da valla hatunla başa çıkamıyorum. Diyorum ki “-Sözüm ona- Be bilmem neyin kızı! On put unun hamurundan ekmek yapmak ne kadar zor olabilir ki bacın da yardıma gelsin?”. “Aklım almıyor.” diyorum. “Canın çıksın, bir gün de fazla çalış, daha ne yapayım?” diyorum, sözümü dinlemiyor.

-Of, ne biçim günlerin geçmiş Kasım emmoğlu. – dedi Molla Cafer.

Bir süre sonra Molla Cafer dizleri üstüne kalkıp sağ elini uzattı ve yüksek sesle:

-Kasım emmoğlu, elini bana ver.

Kasım Emmi başını mollaya doğru kaldırdı ve bir şey anlamadı.

-Kasım emmoğlu, elini ver bana.

Kasım Emmi korkar gibi yavaşça elini uzattı Molla Cafer'e.

-Kasım emmoğlu, seni evlendireyim mi?

Kasım Emmi yalnız başını salladı ancak hiçbir şey demedi.

-Kasım emmoğlu, Perinise'yle seni nikâhlayalım mı? Hiç başını oynatma. Hatunun kısıtlamasıyla başa çıkamıyorum diyorsun. İşte hatunun kısıtlamasıyla böyle başa çıkılır. Vallahi Perinise'yi alacağım sana. Gerçi yaşı biraz büyük ama topukları çam gövdesinden büyüktür.

Kasım Emmi önce bir kem küm etti, ancak sonra razı oldu. Molla Cafer küçük kızını

gönderdi, Perinise'yi getirdi, nikâhı kıydı bitirdi ki Kasım Emmi çiçeği burnunda hanımını bugün şu eşeğe bindirsin ve evine götürsün. Kasım Emmi yine biraz kem küm ettikten sonra buna da razı oldu.

Kasım Emmi, eşeğe bindi ve Perinise'yi arkasına alıp düştü yola, akşam olunca da köyüne vardı. Oğlu Pirverdi, köyün kenarında durmuş, gözünü yola dikmiş, teyzesinin ona dövüşken bir horoz getirmesini bekliyordu. Uzaktan babasını görünce sevine sevine koştu, Kasım Emminin arkasındaki hanımını teyzesi sanarak zıplaya zıplaya hanımın yanına koştu ve çarşafının ucundan tutup şöyle dedi:

-Zübeyde Teyze, bana horoz getirdin mi?

Perinise merakla yüzünü oğlana çevirdi. Pirverdi, teyzesi yerine yabancı hanımı görünce gözlerini belertti ve bir süre hanıma hayretle baktıktan sonra zırlamaya başlayıp kendini yerden yere vurdu.

Az kalsın bu öyküyü tamamlayacaktım ki, arkadaşım Mozalan gelip “Kalk ayağa gidelim, Kasım Emminin hanımlarının dalaşmalarını izleyelim dedi. Bu nedenle masalımı bitiremeyip burada kaldım.

DƏLLƏK

Sadiq kişinin on yaşında oğlu Məmmədvəlinin gözləri ağrıyır. Bir gün uşaq anasına dedi:

– Axı Kərbəlayı Qasımın oğlu Əhməd də gözləri ağrıyır. Dünən Əhmədnən arxın kənarında oynuyurdun. Əhməd burun qanadan otnan burnunu qanatdı. Elə burnundan bir az qan axan kimi Əhmədın gözləri yaxşı oldu.

– Bala, get sən də burnunu qanat! – anası Məmmədveliə dedi.

Məmmədveli getdi, otların içindən hamam tikanlı otu tapdı, sol əli ilə otu soxdu burnunun deşiklərinə, sağ əli ilə yumruğunu düyüb vurdu sol əlinin altından və Məmmədvəlinin burnundan qan başladı axmağa.

Yarım saat qədərincə qan axdı. Məmmədveli barmaqları ilə burnunun deşiklərini tutdu ki, bəlkə, qan kəsilsin, amma qan kəsilmək bilmədi. Axırı anasını çağırdı. Anası dəxi qanın kəsilməyinə bir çarə tapmadı. Bu heyndə Sadiq kişi əlində ət səbəti bazardan evə ət gətirdi. Övrət üzünü tutdu Sadiq kişiye:

– A kişi, gəl gör, Məmmədvəlinin burnunun qanına nə çarə eliyirik, kəsilmir, gəl, bəlkə, sən bir çarə tapasan.

Sadiq kişi oğlunun yanına yetişib sağ əlinin barmaqları ilə yapışdı Məmmədvəlinin burnunun ucundan və qoymadı qan axsın. Amma qan burnunun içində şişib, genə yol tapıb, başladı axmağa.

– A kişi, qaç bazara, – övrəti başladı uca səslə Sadiq kişiye deməyə, – qaç tez Usta Hüseynin yanına. Onun

həkimlikdə səriştəsi çoxdu. Tez qaç Usta Hüseynə de. Yoxsa uşağı qan aparar, evin yıxılar. Tez durma, qaç və tez xəbər gətir.

Sadiq kişi əllərinin qanını arxda yuyub, üz qoydu həyətdən çıxmağa. Sadiq kişi o vaxt Usta Hüseynin dükanına yetişdi ki, usta bir müştərinin başını qırqıb qurtarıb, qanatdığı yerlərə pambıq düzürdü.

Sadiq kişi dükanın qabağında durub, salam verdi. Usta Hüseyn kişini görcək onu müştəri hesab etdi və qoltuq cibindən aynanı çıxardıb, tutdu Sadiq kişinin qabağına. Sadiq kişi aynanı alıb və gözlərini yumub bir salavat zikr etdi və aynanı əvvəl sağ çiyninin, sonra sol çiyninin qabağına aparıb tutdu üzünün müqabilində və gözlərini açıb sol əli ilə başladı qırmızı saqqalını tumarlamağa və bir dəfə də salavat çevirib, aynanı qaytardı Usta Hüseynə və dedi:

– Ay Usta Hüseyn, bizim Məmmədvalinin burnu qanıyıb. Nə əlac edirik, qan kəsilmək bilmir. Arvad məni yalvara-yalvara sənə yanına göndərib, bəlkə, sən bir çarə tapasan.

Usta Hüseyn Sadiq kişidən aynanı alıb, əvvəl ona təklif etdi ki, girsin dükana və otursun səkinin üstündə. Sadiq kişi dükana girib oturandan sonra Usta Hüseyn onun yavığına yeriyib sağ əlini uzatdı və Sadiq kişinin börkünü götürüb, qovzadı yuxarı. Sadiq kişi altdan-yuxarı baxırdı Usta Hüseynin üzünə. Usta başını bulaya-bulaya dedi:

– Ax, ax, vay, vay! Yazığım gəlir gününə, ay Sadiq kişi! Bilmirəm, sənə axırın nə günə qalacaq! Ay kişi, ya adını erməni qoy, xalq bilsin ki, sən müsəlman deyilsən, yoxsa əgər müsəlman olmaq istəyirsən, qardaş, bu müsəlmançılıq deyil ki, sən eliyirsən. Kişi, utanmırsan, başuvun tükünü bu qədər uzadıb qırxdırmırsan? Hələ xəcalət çəkməyib deyirsən ki, Məmmədvalinin

burnunun qanı kəsilmir? O Allahın qəzəbidir ki, səni tutub. Yoxsa harada görsənən şeydir ki, burnunun qanı kəsilməyə? Sənintək müsəlmanlar bundan da artıq belaya giriftar olacaqlar!

Bu sözləri deyə-deyə Usta Hüseyn balaca mis qaba soyuq su töküb, Sadıq kişinin başını hər iki əlləri ilə ovurdu ki, tükləri yumşalsın. Sadıq kişi dinməz-söyləməz oturub başını əymişdi aşağı. Usta Hüseyn əllərini ətəklərinə silib götürdü ülgücü və başladı daşın üstə çəkib itiləməyə və sonra bir neçə dəfə də qayısa çəkib, Sadıq kişinin başını qırmağa məşğul oldu və Sadıq kişiye belə moizə elədi:

– Sadıq əmi! Müsəlmançılığın şərtləri çox ağırdır. Az bir adam bu şərtlərin hamısını əmələ gətirə bilər. Məsələn, başı tüklü saxlamaq, heç bilirsən ki, necə böyük günahların biridir? Əvvəla budur ki, başını vaxtından-vaxtına qırıxdırmıyanın evində heç xeyir-bərəkət olmaz. İkinci budur ki, insana növbənöv bədbəxtliklər üz verir. Mən nəyə deyirsən and içim ki, oğlunun qanının kəsilməməyi məhz tənbehdır ki, xudavəndi-ələm bu günahların qabağında sənə göndərib. Məndən sənə vəsiyyət: bir də belə qələtləri eləmə; yazıqsan, fağırсан. Yoxsa bir özgə cür bədbəxtlik üz verir, dəxi sonra peşmanlıq bir yerə çatmaz.

Usta Hüseyn Sadıq kişinin başını qırıb qurtardı. Sadıq kişi börkünü qoydu başına, iki qəpik çıxarıb uzatdı Usta Hüseynə və dedi: "Usta, Allah atana rəhmət eləsin."

Və usta Hüseyn pulu alıb cavab verdi: "Allah sənə də atana rəhmət eləsin."

Sadıq kişi üz qoydu evinə getməyə.

Həyətə girib Sadıq kişi gördü ki, oğlunun qanı çoxdan kəsilib. Məmmədveli bir uzun ağacdan at qayırib minmişdi, həyəti o tərəfə çapırdı, bu tərəfə çapırdı və hərdənbir at kimi kişnəyirdi.

BERBER

Sadık Beyin on yaşındaki oğlu Mehmetveli'nin gözleri ağrıyordu. Bir gün çocuk annesine:

-Yahu Kerbelayı Kasım'ın oğlu Ahmet'in de gözleri ağrıyordu. Dün Ahmet'nen kanalın kenarında oynuyorduk. Ahmet, burun kanatan otla burnunu kanattı. Burnundan biraz kan akınca Ahmet'in gözleri iyi oldu.

-Evladım, git sen de burnunu kanat! – dedi annesi Mehmetveli'ye.

Mehmetveli gitti, otların arasından aynı dikenli otu buldu, sol eliyle otu burnunun deliklerine soktu, sağ eli ile de yumruğunu sıkıp sol elinin altından vurdu ve Mehmetveli'nin burnundan kan akmaya başladı.

Yarım saat kadar kan aktı. Mehmetveli kanın kesilmesini umarak parmaklarıyla burnunun deliklerini tuttu, ancak kan durmak bilmedi. Sonra annesini çağırdı. Annesi de kanın kesilmesi için bir çare bulamadı. O ara Sadık Bey elinde et sepetiyle pazardan eve et getirdi. Hanım Sadık Beye döndü:

-Yahu bey, gel bak, Mehmetveli'nin burnunun kanına ne çare bulalım, kesilmiyor, gel, belki sen bir çare bulursun.

Sadık Bey oğlunun yanına gelip sağ elinin parmaklarıyla Mehmetveli'nin burnuna bastırarak kanı durdurmaya çalıştı. Ancak; kan çocuğun burnunun içine doldu ve yine bir yol bulup akmaya başladı.

-Yahu bey, koş pazara, – dedi hanımı Sadık Beye yüksek sesle, – hemen Usta Hüseyin'in yanına koş. Onun hekimlik konusunda deneyimi çoktur. Hemen koş da Usta Hüseyin'e söyle. Yoksa bu kan çocuğu alır, evin yıkılır. Durma hemen koş ve hemen haber getir.

Sadık Bey ellerindeki kanı sulama hendeğinde yıkayıp yüzünü evin dış kapısına döndü. Usta Hüseyin'in dükkânına vardığında usta, bir müşterinin saçlarını kesmeyi yeni bitirmiş, kanattığı yerlere pamuk koyuyordu.

Sadık Bey dükkânın önünde durup selam verdi. Usta Hüseyin adamı görünce onu müşteri sanarak iç cebinden ayna çıkarttı ve Sadık Beyin önüne tuttu. Sadık Bey aynayı

aldı ve gözlerini yumarak salavat getirdi, aynayı önce sağ, sonra sol omzunun önünde yüzüne karşı tuttu, sonra gözlerini açıp sol eliyle kızıl sakalını sıvazlamaya başladı, bir kez daha salavat getirerek aynayı Usta Hüseyin'e geri verdi ve konuştu:

-Usta Hüseyin, bizim Mehmetveli'nin burnu kanadı. Ne çare denersek deneyelim, kan kesilmek bilmiyor. Hatun beni yalvara yalvara senin yanına gönderdi, belki sen bir çözüm bulursun.

Usta Hüseyin Sadık Beyden aynayı aldı ve önce dükkâna girip koltukta oturmasını teklif etti. Sadık Bey dükkâna girip oturduktan sonra Usta Hüseyin onun yakınına yürüdü, sağ elini uzattı ve Sadık Beyin borkünü alıp yukarı kaldırdı. Sadık Bey oturduğu yerden, yukarı Usta Hüseyin'in yüzüne bakıyordu. Usta, başını sallaya sallaya:

-Tüh tüh tüh! Üzülüyorum senin günlerine be Sadık Bey. Bilmiyorum senin sonun nasıl olacak. Be adam, ya adını Ermenice koy ki halk senin Müslüman olmadığını bilsin ya da Müslüman olmak istiyorsan, gardaş, senin bu yaptığın Müslümanlık değil ki. Başının üstündeki saçları bu kadar uzatıp kestirmemeye utanmıyor musun? Hâlâ utanmayıp Mehmetveli'nin burnunun kanı kesilmiyor mu diyorsun? O Allah'ın seni tutan gazabıdır. Yoksa bir burun kanamasının durmadığı nerede görülmüş? Senin gibi Müslümanları başka belâlar da bulacak.

Usta Hüseyin bunları söylerken küçük bakır kaba soğuk su döküp, saçları yumuşasın diye Sadık Beyin başını iki eliyle ovuyordu. Sadık Bey ağzını bıçak açmayacak biçimde başını aşağı eğmişti. Usta Hüseyin ellerini eteklerine silip jileti aldı ve taşın üstünde bilemeye başladı, sonra birkaç kez de kayışta bileyip Sadık Beyin saçlarını kesmeye başladı ve Sadık Beye vaaz vermeye başladı:

-Sadık Emmi. Müslümanlığın şartları çok ağırdır. Az insan bu şartların hepsini yerine getirebilir. Mesela; saçları uzatmak ne kadar büyük bir günahdır, biliyor musun? Evvelâ, saçını belli zamanlarda kestirmeyenin evinde hiç hayır, bereket olmaz. İkinci olarak da insana türlü türlü kötü talih getirir uzun saç. İstedğin her şeyin üstüne yemin ederim ki oğlunun kanının durmaması, Allah'ın; senin yalnızca bu günahlarının üstüne sana göndermiş olduğu bir uyarıdır. Bu benim sana son sözümüdür: Bir daha böyle yanlış bir şey yapma; garibansın, mazlumsun. Yoksa başka türlü bedbahtlıklar baş gösterir, son pişmanlık da fayda etmez.

Usta Hüseyin Sadık Beyin saçlarını kesmeyi bitirdi. Sadık Bey börkünü giydi, iki kapık çıkarıp uzattı Usta Hüseyin'e ve:

-Usta, Allah babana rahmet eylesin.

Usta da parayı alıp karşılık verdi:

-Allah senin de babana rahmet eylesin.

Sadık Bey d  t  evinin yoluna.

Eve giren Sadık Bey oğlunun kanının çoktan kesilmiş olduğunu gördü. Mehmetveli uzun bir a a tan at yapıp binmi , evde bir o tarafa bir bu tarafa sekiyor, ara sıra da at gibi ki niyordu.

OĞRU İNƏK

*Atı atın yanına bağlasalar,
ya halını götürər, ya xasiyyətini.
Atalar sözü*

Qaraqılçıq kəndində bizim yaxın qohumlarımız yaşayır. Onun üçün də mən il olmaz ki, oraya qonaq getməyəm.

Şəhər yerində qara-quraya baxmaqdan insanın hövsələsi daralır, ona görə də bir bəhanə axtarır ki, böyük şəhərdən bir neçə gün uzaq olsun. O biri tərəfdən də, kənd aləmində gahdan bir elə bir zövq və səfa üz verir ki, onu böyük və qalmaqallı şəhərdə heç vaxt tapa bilməzsən.

Uzun aylardan şəhərdə beynini yazı-pozu ilə yorandan sonra birdən görürsən ki, səhranın ortasında, təmiz və saf havada, quşların və heyvanların içindəsən. Əkinlər, sular, ağaclar və yarpaqlar... Gör hara gəlib çıxıbsan? Harada qaldı böyük şəhərin dar küçələri ki, camaatın əlindən səkidə yol tapıb, keçmək mümkün deyil.

Xülasə.

* * *

Qaraqılçıq kəndində pambıqlar hələ yığılmaqda idi. Hava çox xoş keçirdi və səhər tezdən durub, tufəngləri götürüb, gedirdik dovşan ovuna. Dovşan ovu deməkdə məqsəd dovşanı vurub, onun ətinə yemək deyil; bir surətdə ki, bizim müsəlman arasında dovşanı heç

layiqincə bişirib ortalığa çıxarmağı bacaran yoxdur. Ancaq ovun da ləzzəti bir canlı şeyi candan salıb onu ələ gətirməkdir ki, evə qayıdıb gələndə oğul-uşaq sənə gülüşüb deməsinlər ki, bah, buna bax, məşallah ovçularımıza!..

* * *

On üç gün mən Qaraqılçıq kəndində qaldım və bu on üç günün bir həftəsinə kimi dovşan vurub gətirmək və onları parçalayıb köpəklərə verməklə keçirdim. Qalan həftəni də bizim qohumların "oğru inək" adlı bir inəyi ilə məşğul oldum.

Əhvalat bu qərar ilədir:

Bir neçə gün kənddə vaxt keçirdəndən sonra gördüm ki, səhərlər çayın yanına yekə badya dolusu qaynar süd gələndə: "Oğru inəyin südü", – deyib danışirlər.

Mən bu söhbətə diqqət verdim. "Oğru" sözünü insanlar barəsində eşitmişik və heyvanların da bir parçasının eşitmişik; necə ki, məsələn, oğru pişik, oğru it. Quşlardan da sağsağan və qeyriləri oğru ola bilər. Amma bunu bilmirdim ki, inək necə oğru ola bilər və nəyi oğurlaya bilər.

Bir gün sabah çayını içəndən sonra əmioğlumla həyətə çıxdıq və mənim xahişimə görə o, məni apardı, inəyi göstərsin və onun oğurluğu barəsində məlumat versin. Həyətin kənarında, bağın qapısının yanında, uzaqdan bir boz inək görsənirdi. Əmioğlum mənə dedi ki, "oğru inək" dediyim haman o inəkdir.

Gəzə-gəzə getdik yaxınlaşdıq. İnək qoca idi. Bir buynuzu dibindən qırılmışdı. Bir buynuzunun da yarısı sınıılmışdı. Bir gözü lap yumulu idi: kimsə vurub çıxartmışdı. Əmioğlum inəyin o tərəfinə ötürüb, heyvanın dal qılçasında bir çapılmış yer göstərdi: keçən vaxtlarda hansı nainsaf dəhrə, ya xəncərlə yaralamış imiş.

Bunların hamısı öz qaydasınca. Ancaq mən onu bilmək istəyirdim ki, indi gündüz vaxtı inək nə səbəbə çölə otlamağa getməyib, evdə qalıbdır? Bağlarda da bir şey yoxdur ki, heyvanın qarnı doysun; bir surətdə ki, indi heyvanlar çölə gedirlər və biçilmiş taxıl yerlərində, soyulmuş pambıq yerlərində çör-çöpdən-zaddan tapıb qarınlarını doyuzdururlar.

Əmioğlum cavab verdi ki, inək toxdu, ona görə də qeyri heyvanlarımızla çölə getmək istəmir. Soruşdum:

– Necə yəni toxdur və nə yeyir ki, tox olur?

Əmioğlum cavab verdi ki:

– Həmin oğru inək gecələr xəlvətçə xalqın pambıq əkininə girir, qarnını doyuzdurur və səhər tezdən hava işıqlanmamış qayıdıb gəlir. Payızın bu gödək günlərini də burada həyət-bacada gəzib dolanır və yatıb dincini alır.

Mən soruşdum ki:

– Pəs pambıq sahibi məgər gecələr pambığı başına buraxır? Məgər o pambığını heyvandan və oğru-əyri-dən gözləmir?

Əmioğlum belə cavab verdi. Dedi:

– Əvvələn, bu sözləri sən yavaş danış, çünki o pambıqlar ki, onların bərəkətindən, bax, bu kor inəyimiz gündə bir dolu sərnici¹ süd verir, o pambıqlar hamısı bizim qonum-qonşunun pambığıdır. Onlar hərçənd ki bizim bu oğru inəyin hünərindən xəbərdardırlar, amma Allaha təvəkkül edib, bizim inəyin oğurluğunu uzaq pambıqlara isnad verirlər, yoxsa, həqiqətdə, bizim südüümüzün bərəkəti həmin qapıbir qonşularımızın pambığının bərəkətinə bağlıdır. Ona görə də mən səndən

¹Sərnici – misdən, saxsıdan və s.-dən qayrılmış ağzıgen, bir və ya iki dəstəli qab

xahiş edirəm ki, indi biz ehtiyat üçün gərək yavaş danışaq.

* * *

Gəldik evə. Hava qaranlıqladı və çıraqlar yandı. Axşam çay ortalığa gələndə genə bir kasada qaynar süd ortalığa gəldi və burada oğru inək gəldi durdu gözü-mün qabağında və mən çox istədim, biləm ki, indi oğru inək haradadır və nə işlə məşğuldur. Əmioğlum dedi ki, hələ həyətdədir, çünki hələ vaxtı deyil, yəni hələ oğurluğa getməyibdir. Soruşdum:

– Bəs nə vaxt gedəcək?

Dedi:

– Adamlar yatışandan sonra.

Dedim:

– Əmioğlu, bax, doğrusu, mən bir yazıçı adamam və bu bir neçə gün ki burda sənə qonaq olub, gəzib dolanıram və yağlı süd-qatıqlardan yeyib içirəm, bu, öz qaydasınca. Və əlbəttə ki, şəhərə gedəndən sonra bu gözəl günləri həmişə arzu edəcəyəm. Amma burası var ki, biz bir yazıçı millətik, bizə yağ və pendirdən, süd və qaymaqdan da əfzəl yaxşıca tanımaq, təcrübə görmək lazımdır. Bizə gör-götür lazımdır. Bizə tema və mövzu lazımdır, yəni müxtəsər, bizim yazıçılıq karxanasında həmişə xammal lazımdır ki, karxanamız işləsin, bیکar qalmasın. Bu gecə məndən yatdı yoxdu. Gərək bir bürüncək götürəm və sənle gedəm, oğru inəyi səhərədək pusam və onun "fənd-felini" öyrənib sonra yazıya götürəm, ta ki hər bir kəs bilmirsə, bilsin və eşitməyibsə, eşitsin ki, inəkdən də oğru olarmış.

Elə də elədik. Qabaqca əmioğlum tənbelləşib getmək istəmirdi. Mən çox təkid elədim və istər-istəməz razı oldu, birlikdə getdik.

Hərçənd ay işığı yox idi, amma hava o qədər də qaranlıq deyildi. Həyətin dibinədək getdik. Amma inək orada deyildi. Bağa girdik. Orada da inəyi görmədik. Əmioğlum dedi ki, inək, yəqin ki, özünü veribdir pambıqların birinə. Amma hansı pambığa getməyini bilə bilmədik. Bağdan çıxdıq. Pambıq əkinlərinə tərəf gəldirdik. Hava bir az soyuq idi. Mən üşüməyə başladım. Amma inəyin xasiyyəti məni o dərəcədə maraqlandırır ki, soyuqdan donsaydım da, genə inəyi tapmamış evə qayıtmayacaqdım.

Burada əmioğlum mənə dedi:

– Dayan.

Baxdıq ki, qabaqda bir heyvan qaraltısı görsənir. Əmioğlum dedi:

– Bu bizim inəkdir. Yəqin ki, burada Hüseynqulunun pambığına özünü vermək istəyir. Amma deyəsən, pambıqda da adam var və adamın olmağını inək də duyubdur.

Biz bu sözü danışanda pambıq zəmisinin içindən spiçka işığı gəldi. Məlum oldu ki, doğrudan da, pambıqda adam var imiş. Demək, oğru inək durub güdürmüş ki, Hüseynqulu pambıqdan çıxıb, evinə getsin, sonra bu da özünü pambığa versin, ta səhərə kimi orada otlayıb qarnını doyuzdursun.

Söz yox ki, qonşuluqda bir belə mərdümazarlıq əmioğluma yaraşan şey deyildi, onun üçün də mən ona bir söz deməmiş, özü getdi, inəyi qaytardı, gətirdi həyəmə və istədi aparsın qeyri heyvanlarını saldığı pəyəyə salsın. Amma çox əlləşdi, inək ora getmək istəmədi, çünki vəhşi bir heyvan kimi çöldə "kallahı" dolanmağa çoxdan adət edibdir. Və bir də dedilər ki, pəyəyə onu zornan qatsan da, qapısını-divarını uçurub dağıdacaq və qaçıb, baş alıb gedəcək çöllərə otlamağa.

Mən özüm də bir qədər yorulmuşdum. Yatdıq. Və

səhər dedilər ki, gecə oğru inək hara isə əkilib və qar-nını doyuzdurub, sübh tezdən qayıdıb gəlibdir.

Oğru inəyin macərası bununla qurtarmadı. Mən ki-mi yazıçıya bu kifayət deyil ki, bir oğru inəyə rast gəl-dim, bir gecə də onun oğurluğunu gördüm və sonra gəldim, yığıldım yatdım, səhər də durdum, oğru inəyin oğurluqla yağlanan südünü çaya qarışdırıb ləzzətlə iç-dim, ayağa durdum.

Çox maraqlı, çox qəribə və çox bilməli bir məsələ budur ki, həmin Allahın heyvanı harada, nə vaxt və kimdən bu oğurluğu öyrənibdir.

Əmioğlum həmin oğru inəyi, yanında balası ilə iki il bundan qabaq qaraqılçıqlı Məşədi Nəcəfdən səksən bir manata almış imiş. Getdim, Məşədi Nəcəfi tapdım. O da inəyi bir il ondan qabaq qiyamədinli məşhur oğ-ru Musadan almış imiş. Amma Məşədi Nəcəf inəyin gecələr pəyəni dağıdıb oğurluğa getməyindən və kənd-lilərin şikayətindən bezikib inəyi əmim oğluna satmış imiş.

İndi oğru Musanı tapmaq mənə lazım oldu. Qiya-mədinli kəndi ilə Qaraqılçıq kəndinin arası təqribən altı-yeddi vers olar. Evə qayıtdım və əmioğlumdan xahiş etdim ki, bir at-yəhər özünün var, bir at-yəhər də qonşudan borc alsın.

Hərçənd əmioğlum Qiyamədinliyə getməyə bir gül-dü və mənə ora getməyə qabaqca meyl göstərmədi. Mən çox təkid etdim, o da istər-istəməz razı oldu.

Qiyamədinli bir böyük obadır və qədimdən oğur-luqda şöhrət tapıbdir. Yadıma gələn budur ki, keçmiş əyyamda ədliyyə məhkəmələrinin işlərinin çox hissəsi qiyamədinlilərin oğurluq işlərindən ibarət olardı. İndi də bir neçə il bundan qabaq qiyamədinlilər genə ad çıxarmaq istəyirdilər, ancaq hökumət bir qədər bərk tər-pəşdiyindən Qiyamədinli oğurlarını bir növ susdurdu.

Əmioğlumla bir soyuq gündə atları mindik və Qiya-mədinliyə gəldik çıxdıq. Pəs hara düşək? Əmioğlum istədi, atı kənd şura sədri və əmioğlumun aşnası olan Məmmədyargilə sürsün. Dedim:

– Yox, ora getməyək və iki səbəbə görə ora düşməyək. Biri budur ki, Məmmədyarı bu işə gerek qatmayaq, çünki burda sual-cavab olacaq, danışiq olacaq: inəyi oğru Musa haradan alıb, kimə satıb, niyə və nəçəyə satıb? Və axırda Məmmədyar bizim yanımızda xəcalət ola bilər ki, onun da kəndində oğurluq darülfünundan nəinki tək birçə insanlar oğurluq diplomları alırlar, hələ, bəlkə, heyvanlar da adamlardan geri qalmırlar. İkincisi də budur ki, biz əgər şura sədrinin evinə düşsək, orada heç bir iş görə bilmərik, çünki oğru Musa eşidəndə ki, biz şura sədrinin evinə düşmüşük, qorxusundan nə oraya gələcək ki, biz onunla görüşüb danışaq, nə də bizə bir açıq söz deyəcək. O elə güman edəcək ki, biz şikayətə gəlmişik. Və bizim oraya gəlməyimizi, şura sədrigildə düşüb, oğru inəyin söhbətini açdığımızı Musa eşitsə, bəlkə, hələ qorxusundan kənddən baş alıb qaçıb gedə.

Mən daha əmioğlumun bu barədə məsləhətinə ümidvar olmayıb, dedim, atları sürək kənd məktəbinə. Elə də oldu.

Bir sinifli kiçik bir məktəbin tək birçə müəllimi var idi ki, özü də müdir hesab olunurdu. Adı Mirzə Xəlil idi. Atdan düşdük. Mirzə Xəlil qabağımıza çıxdı. Xoş-beş... Məktəb şagirdləri həyətdə hay-küylə oynayırdılar. Bunlar bizi görçək yanımıza toplandılar. Atlarımızı əlimizdən alıb, bilmədik, hara çəkdilər. Əmioğlu atların dalınca getdi və Mirzə Xəlil mənə içəri apardı.

Bir yekə otağın küncündə dəmir peç yanırdı. Otaq xeyli isti idi. Bir qədər keçdi, əmioğlu gəldi, çay içdik və axırda mən mətləbi Mirzə Xəlilə açdım.

Mən bu söhbəti Mirzə Xəlilə söyləyəndə bizə çay gətirən on dörd-on beş yaşında bir oğlan durub qulaq asırdı. Və mən oğru Musa adını çəkən kimi bu oğlan çıxdı getdi. Müəllim Mirzə Xəlil də bunun dalınca çıxdı, geri qayıtdı, mənə dedi ki:

– Bu oğlan ki, bizə çay gətirirdi, oğru Musanın qonşusudur.

Mən başa düşdüm ki, deyəsən, işi xarab elədim, çünki biz qərib adamıq və atdan düşən kimi birdən-birə oğurluq söhbəti salanda camaat, əlbəttə, elə başa düşər ki, biz hökumət adamıyıq, oğru Musanı tutmağa gəlmişik.

Mən necə ki güman edirdim, elə də oldu. Oğru Musanın adı məktəb şagirdlərinin ağızlarına düşən kimi kənddə küy düşdü: "Oğru Musanın dalınca adam gəlib ki, onu tutsun aparsın".

Mirzə Xəlil zəngi çaldı və şagirdləri sinfə yığdı. Onlara başa saldı ki, biz nə hökumət adamıyıq və nə bir kəsi tutmağa gəlmişik, ancaq şagirdlərin dərslərinə baxmağa gəlmişik, özümüz də Qaraqılçıq kəndinin müəllimləriyik.

Mirzə Xəlil dərs verməyə başladı. Biz də həyəətə çıxdıq və tövləyə getdik ki, atları yoxlayaq. Bir qoca kişi atlarımızın qabağına saman tökürdü. Bizə görəndə salam verdi, dedi:

– Siz zəhmət çəkib soyuğa çıxmayın. Yoldan gəlmişsiniz, otaqda əyləşin, atlardan yana nigəran olmayın, mən burdayam.

Qoca kişi məktəbin qulluqçusu imiş. Biz qayıdıb otağa gəldik və qoca kişi də içəri girdi. Çubuğunu cibindən çıxartdı, doldura-doldura dedi:

– Mərdüməzarın evini Allah yıxsın! Zəhrimər olsun o xeyir ki, sən onu oğurluqnan qazanacaqsan! İnsan

gərək düzlüklə bir parça çörəyi qazana. Oğurluqnan, vallah-billah, heç kəs bu dünyada bir şey sahibi olmayıb, bir xeyir-bərəkət sahibi olmaz.

Dedim:

– Ay əmi, sən kimin qarasınca danışırısan?

– O haramzada Musanı deyirəm. İndi odur, inəyin günündə gəzir.

– Necə ki?

– Necə olacaq, ilin iki ayını çöldə gəzir, on ayını dustaqxanada.

– Ay əmi, sən, yəqin ki, onun əməllərindən eşitmiş olacaqsan. O özü oğrudur, bu öz qaydası ilə. Amma bu nə tövr olubdur ki, deyirlər, onun özü kimi bir oğru inəyi də var imiş?

Burada qoca kişi çubuğunu bir bərk sordu və dedi:

– Hay-hay!.. Musanın inəyini görmüsən? O heç maldar deyil. O inəyi də uşaq vaxtı çovdar malından, oğurlamışdı. Gecələr evdə qalmazdı ki, inəyə də göz-qulaq olsun. Onun üçün də gecələr oğurluğa inəyi də aparardı. İnek də belə cins inəkdi. Bizlərdə heç elə heyvan yoxdur, deyəsən. Zəngəzur heyvanlarından idi. Qırışmal inəyi o qədər pambıq oğurluğuna gecələr apardı ki, inək də, neyləsin, heyvan olanda nə olar. Atalar demişkən: "Atı atın yanında bağlarsan, ya halını götürər, ya xasiyyətini". Hə, bilirsen, ay ağa, o inəyin başı nələr çəkibdir, nə qədər ziyanlıqda tutulub, nə qədər ona kötək dəyib!? Gərək ki bir buynuzu da sınmış ola, bir gözünü də Zülfüqar vurdu, kor elədi.

Zəng çalındı. Uşaqlar bal arısı kimi vızıltı başladılar. Atları mindik, axşam özümüzü yetirdik Qaraqılçığa. Hava da çox soyuq idi.

HIRSIZ İNEK

*Atı atın yanına bağlamışlar,
ya huyundan ya suyundan...*

Karakılçık Köyü’nde bizim yakın akrabalarımız yaşıyor. Bu nedenle de oraya yıl içinde birden fazla kez konuk olurum.

Şehirde kara kuru şeylere bakmaktan insanın yaşama hevesi kırılır ve bu yüzden de insan şehirden birkaç gün uzaklaşmaya bahane arar. Diğer yandan; köy aleminde bazen öyle bir zevk-i sefa baş gösterir ki, onu büyük ve gürültülü şehirde hiçbir zaman bulamazsın.

Aylarca şehirde beynini harıl harıl çalışmayla yorduktan sonra birden çölün ortasında, saf ve temiz havada kuşların ve hayvanların içinde bulursun kendini. Ekinler, sular, ağaçlar, yapraklar... Bak nereye gelip çıktın? Büyük şehrin dar sokakları nerede kaldı, ki insanların arasında yol bulup geçmek mümkün değil.

Özet.

Karakılçık Köyü’nde pamuklar hâlâ toplanıyordu. Hava çok hoştu ve seher vakti erkenden kalkıp tüfekleri alıp tavşan avına giderdik. Tavşan avı derken; amaç tavşanı vurup onun etini yemek değil, örneğin; bizim cemaat arasında tavşanı hiç layığıncıca pişirip sofraya koymayı becerebilen yoktur. Ancak; avın da tadı, eve gidip geldiğinde çoluk çocuk gülüşüp sana “Bak işte maşallah avcılarımıza!” demesinler diye, canlı bir şeyi güçten düşürüp onu ele geçirmektir.

Karakılçık Köyü’nde on üç gün kaldım ve bu on üç günün yaklaşık bir haftasını tavşan vurup getirmek ve onları parçalayıp köpeklere vermekle geçirdim. Kalan haftayı da bizim akrabaların “Hırsız İnek” adlı bir ineği ile ilgilendim.

Olay şu kararla oldu:

Birkaç gün köyde zaman geçirdikten sonra; sabahları çayın yanına büyük bir kova dolusu kaynar süt geldiğinde “Hırsız ineğin sütü” diye konuştuklarına tanık oldum.

Bu konuşmaya kulak verdim. “Hırsız” sözcüğünü ya insanlar için ya da hayvanların- hırsız kedi, hırsız köpek gibi-belli bir kısmı için işitmiştik. Kuşlardan da saksağan¹⁷ ve diğerleri hırsız olabilir ve belli şeyleri çalabilirler. Ancak; ineğin nasıl hırsız olabileceğini ve neyi çalabileceğini bilmiyordum.

Bir gün sabah çayını içtikten sonra amcaoğlumla avluya çıktık ve ricam üzerine beni ineği görmeye ve hırsızlığı ile ilgili bilgi vermeye götürdü. Avlunun kenarında, bağın kapısının yanında, uzaktan boz bir inek görünüyordu. Amcaoğlum bana “‘hırsız inek’ dediğim işte şu.” dedi.

Yavaş yavaş yaklaştık. İnek yaşlıydı. Bir boynuzu dibinden kırılmıştı. Diğerinin de yarısı yoktu. Bir gözü tümüyle kapalıydı. Kimse artık; vurup çıkarmıştı. Amcaoğlum ineğin o tarafına geçti, hayvanın arka bacağında yüzülmüş bir yer gösterdi. Daha önce; hangi insafsızsa, budama makası ya da hançerle yaralamış.

Bunların hepsinin bir nedeni olabilir. Ancak benim bilmek istediğim; gündüz vakti ineğin neden dışarı otlatmaya gitmeyip de evde kaldığıydı. Bağlarda da hayvanın karnını doyurması için bir şey yok gerçi ancak; en azından dışarı çıktıklarında bir yolla, tahıl biçme yerlerinde, pamuk toplama yerlerinde çerçöpün arasında bir şeyler bulup karınlarını doyururlar.

Amcaoğlum ineğin tok olduğunu, bu nedenle de diğer hayvanlarımızla dışarı çıkmak istemediğini söyledi. Sordum:

-Nasıl yani tok? Ne yiyor ki tok olacak?

Amcaoğlum yanıt verdi:

-Aynı hırsız inek geceleri gizlice insanların pamuk tarlasına girip karnını doyurur ve sabah erkenden hava aydınlanmadan geri dönüp gelir. Güzün bu kısa günlerini de bu avlu – bacada gezip dolaşarak ve yatıp dinlenerek geçirir.

¹⁷ Saksağan – Alakarga.

Sordum:

-Pes doğrusu, pamuk sahibi geceleri pamuğu öylece bırakıyor muymuş? Pamuğunu hayvanlardan, hırlı hırsızdan korumuyor muymuş?

Amcaoğlum:

-Öncelikle yavaş konuş, çünkü o pamukların bereketinden işte bu kör ineğimiz günde bir kap dolusu süt verir, o pamukların hepsi bizim konu komşunun pamuğudur. Nitekim onlar da bizim bu hırsız ineğin hünerinin farkındalar ancak; Allah'a tevekkül edip, bizim ineğin hırsızlığını uzaklardaki pamuklara bağlarlar, yoksa aslında bizim sütümüzün bereketi sözünü ettiğim kapı komşularımızın pamuğunun bereketine bağlıdır. Onun için senden rica ediyorum; ne olur ne olmaz, yavaş konuşalım.

Eve geldik. Hava karardı ve ışıklar yandı. Akşam, çay geldiğinde yine bir kâsede kaynar süt geldi ve o anda gözümün önüne hırsız inek geldi. Hırsız ineğin o an nerede ve ne yapıyor olduğunu çok merak ettim. Amcaoğlum hala avluda olduğunu, vakti gelmediğini, yani; hırsızlığa halen çıkmamış olduğunu söyledi.

-Peki ne zaman gidecek? – diye sordum.

-İnsanlar yattıktan sonra...- dedi.

Sonra ben konuştum:

-Amcaoğlu bak, aslında ben yazar adamım ve bu birkaç gün sana konuk oluyorum, gezip dolanıyorum ve yağlı yoğurtlardan yiyor içiyorum; burada sorun yok. Ayrıca şehre dönünce bu güzel günleri özleyeceğime eminim. Ancak; biz yazar milletiz, bize yağdan, peynirden, süttten ve kaymaktan ziyade; iyice tanımak, deneyimler yaşamak gerek. Görüp geçirmemiz gerek. Konular, olaylar gerek. Demek istediğim; yazarlık fabrikasında, bu fabrikayı sürekli döndürecek ve zarar ettirmeyecek bir hamal gerek. Bu gece bana uyku yok. Bir örtü alıp seninle gidip pusuya yatarak hırsız ineği sabaha kadar izlemeliyim ve onun hile hurdasını öğrendikten sonra yazıya dökmeliyim ki bilmeyenler varsa ineğin de hırsızının olduğunu bilsin.

Öyle de yaptık. Önce amcaoğlum tembellik edip gitmek istemedi. Ben çok ısrar edince

ister istemez razı oldu ve birlikte gittik.

Ne yazık ki ay ışığı yoktu, ancak; hava çok da karanlık değildi. Avlunun dibine kadar geldik. Ancak inek orada değildi. Bağa girdik. Orada da ineği göremedik. Amcaoğlum, “Bence inek pamuklardan birinin içine girmiştir.” dedi. Ancak hangi pamuğa gittiğini bilmiyorduk. Bağdan çıktık. Pamuk ekinlerine doğru gidiyorduk. Hava biraz soğuktu. Üşümeye başladım. Yine de ineğin karakterini o kadar merak ediyordum ki, soğuktan donsam bile ineği bulmadan eve dönmeyecektim.

O sırada amcaoğlum konuştu:

-Dur.

Baktık ki ilerde bir hayvan karaltısı görünüyor.

Amcaoğlum,

-Bu bizim inek. Sanıyorum Hüseyinoğlu’nun pamuğuna dadanmak istiyor. Ancak; görünüşe göre pamukta biri var ve bunu inek de fark etmiş. – dedi.

Biz bunları konuşurken pamuk tarlasının içinden kibrit ışığı geldi. Anladık ki gerçekten de orada biri varmış. Demek inek; pamuğa dadanmak ve sabaha kadar orada otlayıp karnını doyurmak için Hüseyinoğlu’nun pamuktan çıkıp eve gitmesini kolluyormuş.

Amcaoğlumun komşularının arkasından iş çevirecek kadar namert olmadığı çok açıktı, bu nedenle; ben ona bir şey demeden kendisi gitti, ineği geri getirdi, avluya getirip diğer hayvanlarını bıraktığı ahıra koymak istedi. Ancak ne kadar uğraşsa da inek oraya gitmek istemedi, çünkü vahşi bir hayvan gibi çölde başıboş dolanmayı çoktan adet edinmişti. Ayrıca bunu zorla ahıra soksan da kapıyı bacayı dağıtıp kaçtığını ve başını alıp otlamaya gittiğini de öğrendim.

Biraz yorulmuştum. Yattık. Sabahleyin; hırsız ineğin gece gizlice her nereyeyse tüyüp, karnını doyurduktan sonra seher vakti erkenden geldiğini söylediler.

Hırsız ineğin macerası bununla bitmedi. Benim gibi bir yazara; işte bir hırsız ineğe denk geldim, gece de hırsızlığını gördüm, sonra geldim zıbarıp yattım, sabah da kalkıp bu hırsız ineğin hırsızlıkla yağlandığı sütünü çaya karıştırıp lezzetle içip ayağa kalktım demek yetmez.

Allah'ın bu hayvanının bu hırsızlığı nerede, ne zaman ve kimden öğrendiği konusu çok ilginç, çok garip ve çok merak uyandıran bir meseleydi.

Amcaoğlum; bu hırsız ineği, bundan iki yıl önce yanında yavrusuyla Karakılçıklı Meşedi Necef'ten seksen bir manata almış. Gittim Meşedi Necef'i buldum. O da ineği sattığı zamandan bir yıl önce Kıyamedinli ünlü hırsız Musa'dan almış. Ancak; Meşedi Necef, inek geceleri ahırını dağıtıp hırsızlığa gittiği ve köylülerin de şikâyet etmesinden dolayı, onu amcamın oğluna satmış.

Şimdi hırsız Musa'yı bulmam gerekiyordu. Kıyamedinli Köyü'yle Karakılçık Köyü arası yaklaşık altı buçuk yedi buçuk kilometreyi buluyor. Eve döndüm ve kendisinin bir atı ve bir eyeri olan amcaoğlumdan komşusundan bir at ve bir eyer daha ödünç almasını rica ettim.

Düşündüğüm gibi olmadı; amcaoğlum Kıyamedinli'ye gitme konusuna güldü ve benimle gelmeye pek de hevesli değildi. Ben çok ısrar edince o da ister istemez razı oldu.

Kıyamedinli büyük bir obadır ve geçmişten bu yana hırsızlık konusunda ünlenmiştir. Eskiden adliye mahkemelerinin işlerinin büyük bir kısmının Kıyamedinlililerin hırsızlıklarından davalarından ibaret olduğu aklıma geldi. Bir de bundan birkaç yıl önce Kıyamedinlililer gene adlarını duyurmak istiyorlardı, ancak; hükümet bu konuda biraz sert davrandığı için Kıyamedinli hırsızlarını bir nevi susturdu.

Soğuk bir günde amcaoğlumla atlara bindik ve Kıyamedinli'ye geldik çıktık. Peki nereye gidelim? Amcaoğlum atı köy meclisinin başkanı ve aynı zamanda tanıdığı olan Mehmetyargilin oraya sürmek istedi.

-Yok oraya gitmeyelim ve iki nedenden dolayı orada attan inmeyelim. Birinci neden; Mehmetyar'ı bu işe katmamalıyız çünkü bir sürü soru soracaktır ve uzun süre konuşmak zorunda kalacağız: Yok ineği hırsız Musa nereden almış, yok kime satmış, yok niye ve kaçta satmış bilmem ne... Ayrıca Mehmetyar bizim yanımızda utanabilir, çünkü onun köyünde yalnızca insanlar hırsızlık diploması almıyor, hayvanlar da onlardan geri kalmıyorlar. İkincisi de eğer köy meclisi başkanının evinin orada inerek, orada hiçbir şey yapamayız, çünkü hırsız Musa bizim köy meclisi başkanının evinde olduğumuzu öğrenince, onunla konuşalım diye korkudan oraya gelmez, gelse bile bize hiçbir şey

söyemez. Bizim şikâyeteye geldiğimizi sanacak. Ayrıca bizim oraya geldiğimizi, meclis başkanının orada indiğimizi ve inek konusunu da açtığımızı işitirse belki köyden bile kaçabilir.

Amcaoğlumun bu konudaki tavrından emin olamayınca, “Atları köy okuluna sürelim.” dedim. Öyle de oldu.

Bir sınıflı küçük bir okulun tek bir öğretmeni vardı ve müdür de kendisiydi. Adı Mirza Halil’di. Attan indik. Mirza Halil önümüze çıktı. Biz hoş beş ederken okul öğrencileri etrafta koşuşturuyordu. Bizi görünce yanımızda toplandılar. Atlarımızı elimizden aldılar ve göremediğimiz bir yere götürdüler. Amcaoğlum atların arkasından gitti ve Mirza Halil beni içeri götürdü.

Büyük bir odanın köşesinde demir bir ocak yanıyordu. Oda bir hayli sıcaktı. Biraz zaman geçtikten sonra amcaoğlum geldi, çay içtik ve sonunda ben konuyu Mirza Halil’e açtım.

Konuyu Mirza Halil’e söylediğimde; bize çay getiren on dört on beş yaşlarındaki bir oğlan durup kulak kabarttı. Ben “Hırsız Musa” adını söylediğimde ise çıkıp gitti. Öğretmen Mirza Halil de onun arkasından çıktı, sonra geri geldi:

-Bize çay getiren oğlan, hırsız Musa’nın komşusudur.

İşi berbat ettiğimi anladım, çünkü iki garip adam olarak gelmişiz ve attan indiğimiz gibi anında hırsızlık konusu açmışız, insanlar da doğal olarak bizim devletin adamı olduğumuzu ve Hırsız Musa’yı yakalamaya geldiğimizi düşüneceklerdi.

Öngördüğüm gibi de oldu. Hırsız Musa’nın adı okul öğrencilerinin ağzına düştüğü gibi köyde panik havası esmeye başladı: “Hırsız Musa’yı yakalamak için birileri gelmiş.”

Mirza Halil zili çaldı ve öğrencileri sınıfa topladı. Onlara ne hükümet adamı olduğumuzu ne de birini yakalamaya geldiğimizi, öğrencilerin derslerine bakmak için burada olduğumuzu ve kendimizin de Karakılçık Köyü’nde öğretmen olduğumuzu söyledik.

Mirza Halil ders anlatmaya başladı. Biz de avluya çıktık ve atlara bakmak için ahıra

gittik. Yaşlı bir adam atlarımızın önüne saman döküyordu. Bizi görünce selam verdi ve konuşmaya başladı:

-Siz zahmet edip de soğuğa çıkmayın. Yoldan geldiniz, odada oturun, atları merak etmeyin. Ben buradayım.

Yaşlı adam okulun hizmetlisiymiş. Geri dönüp odaya geldik ve yaşlı adam da içeri girdi. Cebinden piposunu çıkardı, bir yandan doldurdu, bir yandan konuştu:

-Allah millete kötülük edenlerin evini yıksın! Hırsızlıktan kazanacaksan, o kazancın sana zehir zıkkım olsun. İnsan ekmeğini alınının akıyla kazanmalı. Vallahi hırsızlıkla kimse bu dünyada hiçbir şey elde edemez; hayır, bereket sahibi olmaz.

Ben;

-Yahu amca, sen kime beddua ediyorsun?

-O haramzade Musa'yı diyorum. İneğin gününde şimdi o geziyor.

-Nasıl?

-Nasıl olacak, yılın iki ayında dışarıda, on ayında mahpushanede geziyor.

-Yahu amca, sen herhalde onun emellerini işitmişsin. Adam hırsız, burası kesin. Ama milletin “Kendisi gibi hırsız bir ineği varmış.” demesi ne biçim iş?

Bu arada; yaşlı amca piposundan güçlü bir firt çekti ve konuştu:

-Anlatayım. Musa'nın ineğini gördün mü? Hayvancılık yapacak biri değil o. O ineği de çocukken çavdar ambarından çalmıştı. Geceleri evde durmazdı ki ineğe bakabilsin. Onun için de geceleri hırsızlığa giderken ineği de götürürdü. İnek de cins inek. Bizde öyle başka hayvan yok herhalde. Zengezur Bölgesi'nin hayvanlarındandı. Üçkâğıtçı, ineği geceleri pamuk hırsızlığına o kadar çok götürdü ki; inek ne yapsın, hayvan olunca başka ne olacaktı? Atalar demişken: “Atı atın yanına bağlamışlar, ya huyundan ya suyundan...” demişler. Haa, sen o ineğin neler çektiğini, ne kadar zarar gördüğünü, ne kadar dayak yediğini biliyor musun ağabeyciğim? Bir boynuzu kırık olmalı, bir gözüne de zülfikâr vurdu kör etti.

Zil çaldı. Çocuklar bal arısı gibi vızıldıyorlardı. Atlara bindik, akşama Karakılçık'a vardık. Hava da çok soğuktu.

YUXU

Hacı Mirzəli ağa vəfat etmişdi. Çün bizim ev adamına bir növ qohumluğu çatırdı, mərhumun dəfninə ta qəbir üstə kimi mən getməyə məcbur oldum və həttə axşam vaxtı sərsələmətinə¹ də getdim; mən özüm də getdim və ev adamımızı da apardım.

Kişilər qabaq otağa yığışmışdılar və övrət də həyətə girəndən sonra məndən ayrıldı, getdi içəri otağa (qohumluğu cəhətdən oraya bələd idi).

Mən girdim kişilərin yanına və salam verib keçdim yuxarı və əyləşdim. İlk əmmaməli molla yuxarı başda diz üstə əyləşmişdi. Və mən oturan kimi bunların biri ucadan fatihə dedi və camaat da başladı kimi "bismillah" və kimi "əlhəmdullah" deyib öz-özünə yavaşca vird eləməyə². Otağın ortasında bir əmmaməsiz mollacıq da diz üstə çöküb, qabağında bir dəstə cildli kitabça, əlində bu kitabçaların birini gözünün yavuşuna tutub oxuyurdu. Əyləşən kişilərin də bir neçəsi əllərində bu kitabçalardan, yavaşca mırtdana-mırtdana oxuyurdular. Bu kitabçalar Quranın cüzləri idi ki, ibarət ola Quranın otuz hissəsindən.

Mərhumun böyük oğlu Kəblə Tağı başıaşağı və qəmgin durmuşdu ayaq üstə qapının ağzında. Hər bir içəri

¹Sərsələməti – başsağlığı

²Vird (dindarların bir savab iş kimi tez-tez söylədikləri, təkrar etdikləri dini kəlam, söz, ifadə) etmək – bir söz və ya kəlməni tez-tez təkrar etmək, daim söyləmək

daxil olan salam verib əyləşəndən sonra Kəblə Tağı da yavaşca durduğu yerdə çökürdü dizi üstə və birisi durub gedəndə Kəblə Tağı da dik qalxırdı ayaq üstə. Və gedən adam üzünü evin təzə sahibinə tutub, hərə bir cür təsəlli verirdi. Biri müxtəsərcə deyirdi:

– Allah rəhmət eləsin.

Amma biri bir az dayanıb bir-iki söz də artıq deyirdi:

– Kəbləyi, heç ürəyini sıxma, bu dünyada heç kəs qalmayacaq: bu dünya namərd dünyadır. Hər yaranmışın axırı ölməkdir: bu, bir Allah məsləhətidir. Bu işlərin bizə dəxli yoxdur, heç ürəyini sıxma.

Mən həmd surəni oxuyub qurtarandan sonra yavaşca dedim:

– Allah rəhmət eləsin.

Mən oturandan sonra bir-iki dəqiqə məclis sakit keçdi, danışan olmadı. Ancaq bir adam da mənim kimi girdi otağa və əyləşdi, buna da "fatihə" deyib və genə məclis əhli həmd surə oxudular və sonra genə sakitlik əmələ gəldi. Ancaq mənim sol tərəfimdə əyləşən Məşədi Zülfüqar mollalara tərəf üzünü tutub, soruşdu:

– Axund Molla Əhməd, bu ay gərək kəmyek³ ola.

Molla da başını Quranın cüzündən qalxızıb dedi:

– Bəli, gərək kəmyek ola.

Mən də Məşədi Zülfüqara tərəf döndüm və dedim:

– Bəli, gərək kəmyek ola.

* * *

Quranın bir cüzünü mən də əmmaməsiz mollacıqdan istədim və açdım, başladım oxumağa.

Dəxi bilmirəm, dünyanın harasında idim ki, bir də

³Kəmyek – bir gün az

gördüm, ev sahibi Kəblə Tağı gəlib çöküb qabağımda və məni yuxudan oyadır. Məlum oldu ki, məni burada şirin yuxu tutub. Baxdım ki, cüzün əlif-lam-mim surəsinin ancaq iki səhifəsini oxumuşam. Ölüm-zülüm cüzü qurtardım, öz könlümdə fatihə verdim. Həmd surəni oxudum və Quranın hissəsini öpdüm, verdim mollacığa və durdum ayağa:

– Kəblə Tağı, Allah öz birliyi xatirəsi üçün Məşədi əmioğlunu behiştin ən yaxşı yerində əyləşdirsən və sənin vücudun ilə onun ocağını söndürməsin.

Çıxdıq dalana və Kəblə Tağı ucadan çıxırdı:

– Ay uşaq, Bilqeyis bacıya deyin, Molla əmi gedir, dursun gəlsin.

Bilqeyis övrət bizim uşaqların anasının adıdır. Fanusumu⁴ dalanda yandırdılar, verdilər əlimə; yendim həyətə və gördüm ki, övrət evindən bir çarşablı övrət mənim dalıma düşdü və dalımca çıxdı küçəyə və mən də arxayın fanar əlimdə gedirəm.

Hava çox da qaranlıq deyildi və bununla belə əlimdəki fanar bir az da işıq salırdı. Hacı Mürsəl küçəsini keçdik, çatdıq Əlimurad körpüsünə. Buradan mən keçdim və gördüm ki, Bilqeyis çarşaba bərk-bərk bürünüb, durub mənə tərəf baxır. Təəccüb elədim və bir az da acıqlandım və dedim:

– Dəxi nə istixarə eliyirsən? Gecə keçibdir. Belə gəl gedək.

Arvad durduğu yerdə durub, dəxi bir yana hərəkət eləmirdi. Mən genə təkid elədim və bu dəfə bir az da ucadan bunu çağırdım və bilmirəm, ağzıma gələn bir neçə acıqlı söz də dedim.

Arvad tərpənmək istəmirdi. Həmi xeyli təəccüb elə-

⁴Fanus – fanar

dim və həmi də nəhayətsiz qeyzləndim və arxada tərəf belə söyüş göndərdim:

– Ay məlunun qızı, əgər mənə zarafatın var, bura zarafat yeri deyil, gəl gedək.

Ba!.. Bu heyndə məni heyratə gətirən bu oldu ki, gördüm arvad dinməz-söyləməz qayıdıb geri gedir.

İstədim, yerdən bir daş götürəm və arvadın dalıya qaçam, vuram baş-gözü əzilsin, amma burada dayandım və öz-özümə dedim: Sübhanallah! Bəlkə, bu, bir yuxudur ki, mən görürəm.

Ancaq burada bir səs eşitdim və yuxudan ayıldım. Uzaqdan bir kişi səsi: "Bilqeyis", – deyib haraylayırdı. Səs yavaşlaşdı və baxam ki, Məşədi Cəfər əmioğlu bizim ev adamımız Bilqeyisi dalına salıb gətirir.

Burada iş açıldı. Deməgindən, dalıma düşüb gələn Məşədi Cəfər əmioğlunun övrəti Bilqeyis imiş və Məşədi Cəfər əmioğlu da arvadların içində öz Bilqeyisini tapmayıb, bizim Bilqeyisi gətirib ki, onu mənə tapşırınsın və özününkünü aparsın.

Helə də elədi: övrətini qulağım eşidə-eşidə məzəmmətlə saldı dalına və apardı. Bizim Bilqeyis də düşdü mənim dalıma və mən də bunu məzəmmət eləyə-eləyə və bəlkə də, söylə-söylə apardım evimizə.

Uşaqlar hələ yatmamışdı. Balaca Həcər bizi görən kimi sevincək soruşdu:

– Dədə, hara getmişdiniz?

Mən acıqla cavab verdim:

– Cəhənnəmə getmişdik, gora getmişdik!

Uşaq səsini kəsdi.

UYKU

Hacı Mirzaali Ağa vefat etmişti. Bizim evden birisine uzaktan da olsa bir akrabalığı olduğundan dolayı, merhumun cenazesine ta mezarının başına kadar ben gitmek durumunda kalmıştım ve hatta akşama başsağlığına da hem kendim gittim hem de evden akrabalarımı götürdüm.

Adamlar ön odaya toplanmışlardı ve hanım da eve girdikten sonra benden ayrılıp içeri odaya gitti (akrabalığı nedeniyle oradakileri tanıyordu).

Girdim erkeklerin yanına ve selam verip geçerek yukarı oturdum. Yukarı başta sarıklı hoca dizleri üstüne oturmuştu. Ben oturduğumda da birisi öteden Fatiha dedi ve cemaat de başladı “bismillah” demeye, “elhamdülillah” demeye ve hızlı hızlı mırıldanmaya. Odanın ortasında sarığı olmayan bir mollacık da dizleri üstüne oturmuş, önündeki bir deste ciltli kitapçıktan birini alıp yüzüne yaklaştırmış okuyordu. Oturan adamların da birkaçı ellerine bu kitapçıklardan almış, mırıldana mırıldana okuyordu. Bu kitapçıklar Kur’an’ın otuz parçasından oluşan kısımlarıydı.

Merhumun büyük oğlu Keble Tağı, mütevazı ve kederli bir biçimde durmuş, kapının ağzında bekliyordu. Her içeri gelen selam verip oturduktan sonra Keble Tağı da yavaşça durduğu yerde dizleri üstüne çöküyor, birisi kalkıp giderken o da kalkıyordu. Giden kişiler de yüzünü evin yeni sahibine dönerek bir tür teselli veriyordu. Biri kısaca:

-Allah rahmet eylesin.

Ama birisi biraz ortama biraz daha uyum sağlayarak fazladan bir iki söz daha söyledi:

-Keble, hiç canını sıkma, bu dünyada kimse kalıcı değil. Bu dünya namert dünyadır. Her yaratılanın sonu ölümdür. Allah’ın işidir bu. Bizimle ilgisi yoktur, hiç canını sıkma.

Ben de Fatiha’yı okuyup bitirdikten sonra yavaşça:

-Allah rahmet eylesin. – dedim.

Ben oturduktan sonra ortam bir iki dakika boyunca sessizdi, konuşan olmadı. Ancak; birisi benim gibi odaya girdi, oturdu, bu adama da “Fatiha” demeleri üzerine odadakiler sûreyi okudular ve sonra yine sessizlik oluştu. Ancak; benim sol tarafımda oturan Meşedi Zülfikâr, hocalara dönerek sordu:

-Ahund Molla Ahmet, bu ay otuz çekiyor değil mi?

Hoca da başını Kur'an'dan kaldırıp yanıt verdi:

-Evet, otuz çekiyor.

Ben de Meşedi Zülfikâr'a döndüm:

-Evet, otuz çekiyor.

Kur'an'ın bir parçasını da ben; şu sarıksız mollacıktan istedim, açtım ve başladım okumaya.

Artık bilmiyorum dünyanın neresine daldım ki bir de ne göreyim; ev sahibi Keble Tağı gelmiş, önüme oturmuş, beni uykudan uyandırıyor.O zaman beni burada tatlı bir uykunun ele geçirdiğini anladım.Baktım ki; kitapçıktaki Elif Lam Mim Sûresi'nin ancak iki sayfasını okumuşum. Ölüm – zulüm kısmını bitirdim, içimden Fatiha dedim. Fatiha Suresi'ni okudum ve Kur'an'ın parçasını öptüm, verdim mollacığa ve ayağa kalktım:

-Keble Tağı, Allah kendi birliğinin anısına Meşedi amcaoğlunu cennetin en iyi yerinde oturtsun ve senin varlığınla onun ocağını söndürmesin.

Çıktık evden, bahçe kapısına doğru yürürken Keble Tağı öteden seslendi:

-Oğlum, Bilgeyis bacıya söyleyin, Molla amca gidiyor, kalsın gelsin.

Bilgeyis Hanım bizim çocukların annesinin adıdır. Fenerimi bahçe kapısına giden yolda yaktılar, verdiler elime, indim eve ve kadınların evinden çarşafı bir kadının çıkıp benim arkamdan geldiğini, beni izleyerek sokağa çıktığını gördüm, hiç düşünmeden fener elimde gidiyordum.

Hava çok da karanlık değildi ve bununla birlikte elimdeki fener de biraz ışık veriyordu. Hacı Mürsel Sokağı'nı geçtik, Alimurat Köprüsü'ne vardık. Köprüyü geçtim ve Bilgeyis'in çarşafa sıkı sıkı bürünmüş olarak bana doğru baktığını gördüm. Merak ettim, biraz da sinirlenerek:

-Daha ne istihare¹⁸ ediyorsun? Sabah olacak. Böyle gel, gidelim.

Hatun durduğu yerde durmuş, bir tarafa hareket dahi etmiyordu. Yine ısrar ettim ve bu kez biraz da yukarıdan bakarak ve belki de ağzıma gelen birkaç öfkeli sözle Bilgeyis'i çağırdım.

Hatun kımıldamak istemiyordu. Hem çok merak ettim hem de hiddetlendim ve hatuna bir güzel sövdüm:

-Be adinin kızı, benimle dalga geçiyorsan burası dalga geçilecek yer değil, gel gidelim.

O da ne? O anda hayretler içinde kaldım, çünkü hatun ağzını açıp da bir şey söylemeden döndü ve geri gitmeye başladı.

Yerden bir taş alıp şu hatunun peşinden koşup vurayım da kafası gözü ezilsin istedim ancak, durdum ve içimden “Sübhaneallah! Belki de bu gördüğüm bir düşür.” dedim.

Ancak; o anda bir ses işittim ve kendime geldim. Uzaktan bir adamın sesi; “Bilgeyis!” diye bağıırıyordu. Ses yakınlaşıyordu ve Meşedi Cafer amcaoğlunun bizim evde yaşayan Bilgeyis'i arkasına katmış getirdiğini gördüm.

O an her şey belli oldu. Demek ki; arkamdan gelen Meşedi Cafer amcaoğlunun hanımı Bilgeyis'miş ve Meşedi Cafer amcaoglu da hatunların içinde kendi Bilgeyis'ini bulamayınca bizim Bilgeyis'i getirmiş ki onu bana bıraksın, kendininkini götürsün.

Öyle de yaptı: Hanımını ben işittiğim halde azarlayarak yanına kattı ve götürdü. Bizim Bilgeyis de benim arkama düştü ve ben de onu azarlayarak, hatta belki de söverek götürdüm evimize.

Çocuklar hâlâ yatmamıştı. Küçük Hacer bizi gördüğü gibi sevinerek sordu:

-Baba, nereye gitmiştiniz?

Kızgın kızgın yanıt verdim:

-Cehennem dibine gitmiştik, yerin dibine girmiştik!

Çocuk sesini kesti.

¹⁸ İstihare – Bir şeyi yapmaya teşebbüs etmeden önce onun hayırlı olup olmayacağı konusunda, abdest alıp dua ettikten sonra uyuyup rüya görme usulü.

UCUZLUQ

Naxçıvan şəhərindən bir nəfər yetim oğlan gəldi mənim yanıma və məndən iltimas elədi ki, Bakının filan texnikum məktəbinin müdiri filandan iltimas edim ki, onu yetim olmaq cəhətindən texnikum məktəbinə götürsün.

Yetim çox xoşuma gəldi: on beş yaşında həmin oğlan dilənib dolanmaqla Naxçıvanın darülmüəllimini bitirmişdi.

Sabahısı geyinib, getdim texnikuma və müdir filanı orada dəftərxanada tapdım.

Girdim içəri. Xoş-beş... Və müdir filan ayağa durdu və bir əlini yox, iki əlini də mənə tərəf uzatdı.

Mən başladım ərz eləməyə ki, Naxçıvandan gələn yetimi, əlbəttə, gerek məktəbə qəbul edəsən. Müdir mənə bu barədə bir cavab verməyib, spiçkanı alışırdı və papirosunu tüstüləyib soruşdu ki, mən bu yayı hansı yaylaqda idim. Mən cavab verdim ki, Borjom yaylağında idim. Müdir də öz tərəfindən mənə söylədi ki, o da mənə sularının Dəmirsu yaylağında idi ki, rusca "Jeleznovodsk" deyirdilər. Mən dedim:

– Çox əcəb.

Və çünki buradan bir qeyri yerə də gedəcəkdim, onunçun da yoldaşdan yetim barəsində bir nəticə almaq istədim.

Mənim bu sualımın cavabında da müdir yoldaş məndən Borjomun bahalıq və ucuzluğunu soruşdu. Mən

dedim ki, Borjom bu il bahalıq idi. Mən bunu deyəndən sonra müdir yoldaş sağ əlindəki qələmi və sol əlindəki papirosu da qoydu mürəkkəb dəstgahının kərandaşının üstünə və mənə dedi:

– Sənin canın üçün, bu il Jeleznovodskdə yemək şeyləri lap müftə idi: məsələn, nə ağlın kəsir, qoyun ətinə necəyə alırdıq? Girvənkəsini iyirmi iki qəpiyə. Özü də necə ət? Qaraçay qoyununun əti adlandır – odun üstə qoyan kimi çək ye. Elə lətifdir ki!..

Burada məndən də savayı çoxluca cavan bizi əhatə etmişdilər. Bunlar müdiri gözləyirdilər ki, bundan dərdlərinə bir dərman ala bilsinlər. Onların dərdərdi bizimki kimi, həmin texnikuma daxil olmaq idi.

Mən istədim duram ayağa. Müdir mənim hazırlaşmağımı gördüsə də, genə yetimin qəbulu barəsində bir söz danışmadı, ancaq Dəmirsu yaylağının ərzağının ucuzluğundan rəvayət etməkdə idi. O dedi ki:

– Ağappaq çörəyi nə qədər istəyirsən al. Girvənkəsi yeddi qəpiyə satırdılar. Südün vedrəsi, elə gün olurdu ki, iki şahıya satılırdı. İnek yağı yarım manat idi. Yumurtanın biri dörd qəpik idi.

Naxçıvandan gələn yetim bir az kənarda, əlləri dalında diyara dayanmışdı və qulaq asırdı. Qeyri uşaqlardan müdirin söhbətinə qulaq asan da var idi, asmayan da vardı. Ancaq söz yox ki, bunların tək birçə fikir-xəyalı texnikuma qəbul olacaqları, ya olmayacaqları məsələsi idi.

* * *

Mən ayağa qalxdım və müdir filandan bunu bilmək istədim ki, yetimin barəsində onun fikri nədir və iltimasımız müdir tərəfindən qəbul olunur, ya yox. Burada

müdür də mənim kimi ayaq üstə qalxdı və xudahafiz əlini mənə uzatdı və genə yaylağın ucuzluğuna qayıtdı.

– Elə olurdu ki, gedirdik səyahətə və on-on beş adam xərc qoyurduq. Haman gün xərcimiz iki-üç manatdan artıq olmurdu: adam başına yarım manat ancaq düşürdü. Bir gün gətiricidən¹ on iki girvənkə, bir baş pendirə ancaq bir manat otuz qəpik verdim. Elə gün olurdu ki, ətraf kənddən gələn südü alan olmurdu. Sənin canın üçün, dəxi geri aparmaq istəmirdilər, südü yerə calayırdılar.

Çöl qapıdan mən çıxanda müdir yoldaş məni daldan çağırırdı. Yazıq yetim sevindi ki, bəlkə, müdir insafa gələ və texnikumdan da bir söz deyə. Müdir genə belə dedi:

– Yumurtanı tək-tək alanda biri üç qəpik idi. On-on alanda onu iyirmi beş qəpik idi. Amma sənin canın üçün, bir dəfə yüz yumurtaya məhz ikicə manat verdim.

Kor-peşman çıxdıq küçəyə. Sonra bilmədim ki, dəxi yetimim hara getdi və başına nə iş gəldi.

UCUZLUK

Nahçıvan şəhrindən yetim bir oğlan geldi yanıma və Bakü'nün bilməm ne teknik okulunun müdürü bilməm kimdən, yetim olduğu için onu teknik okula almasını istememi rica etti.

Yetim oğlanı sevdim: Bu on beş yaşındaki oğlan, dilene dilene Nahçıvan'ın eğitimcilerini bitirmişti.

Ertesi gün, giyinip gittim teknik okula ve müdürü orada ofiste buldum.

Girdim içeri. Hoş beş... Ardından müdür ayağa kalktı ve bir elini değil, ikisini birdən

bana uzattı.

Nahçıvan'dan gelen yetimi ve elbette okula kabul etmesi gerektiğini arz etmeye başladım. Müdür bana bu konuda bir yanıt vermedi, kibriti yaktı ve sarma sigarasından bir firt çekerek bu yaz hangi yaylada olduğumu sordu. Borcomi Yaylası'nda olduğumu söyledim. Müdür de bana; kendisinin maden sularının oradaki Demirsu Yaylası'nda olduğunu söyledi ki buraya Rusça “Jeleznovodsk” deniyordu.

-Çok garip. – dedim.

Buradan başka yere de gideceğimden dolayı, bu arkadaştan yetimle ilgili bir sonuç almak istedim.

Bu sorunun yanıtı olarak da müdür benden Borcomi'nin pahalı mı yoksa ucuz mu olduğunu sordu. Borcomi'nin bu yıl pahalı olduğunu söyledim. Ben bunu dedikten sonra müdür arkadaş sağ elindeki diviti ve sol elindeki sigarayı mürekkep hokkasının karandaşının¹⁹ üstüne koydu:

-Allah seni inandırсын; bu yıl Jeleznovodski'de yiyecekler çok ucuzdu: Örneğin; aklın almayacak ama, koyun etini kaç a alırdık biliyor musun? Girvenkesini yirmi iki kapiğe... Ve nasıl et? Karaçay koyununun eti sabittir. Odunun üstüne koyduğun gibi çek ye. Öyle yumuşaktır ki...

Burada benim dışımda da birçok genç, çevremizi sarmıştı. Bu gençler, dertlerine derman bulmak için müdürü bekliyorlardı. Dertleri aynı bizimki gibi aynı teknik okula girebilmektir.

Ayağa kalkmak istedim. Müdür, benim hazırlanmadığımı görse de yine de yetimin kabulü ile ilgili bir şey söylemedi, yalnızca Demirsu Yaylası'ndaki yiyeceklerin ucuzluğundan söz etmekteydi:

-Bembeyaz ekmeği ne kadar istersen al. Girvenkesini yedi kapiğe satıyorlardı. Sütün vedrosu²⁰ öyle günler olurdu ki iki şahıya satılırdı. İnek yağı yarım manattı. Bir yumurta dört kapikti.

Nahçıvan'dan gelen yetim biraz kenarda, elleri arkasında, duvara dayanmıştı ve

¹⁹ Karandaş – Kurşun kalem.

²⁰ Vedro – Rus-kovayla-ölçü birimi (Yaklaşık 12 küsur litre).

dinliyordu. Diğer çocuklardan da müdürün konuşmasına kulak kabartanlar da vardı, onu dinlemeyenler de. Ancak; bu çocukların akli fikri yalnızca teknik okula kabul olup olmayacakları konusuydu.

Ayağa kalktım ve müdür bilmem kimden yetim ile ilgili düşüncesinin ne olduğunu, ricamızı kabul edip etmediğini bilmek istedim. Bu arada müdür de benim gibi ayağa kalktı ve “Allahaısmarladık” anlamındaki elini uzattı, sonra yine yaylanın ucuzluğuna döndü.

-Öyle şeyler olurdu ki; on on beş kişi para toplardık. O gün iki üç manattan fazla paramız olmazdı. Kişi başı yarım manat düşüyordu. Bir gün seyyar satıcıdan on iki girvenke peynire yalnızca bir manat otuz kapık verdim. Öyle günler olurdu ki; çevre köylerden gelen sütü alan olmuyordu. Allah seni inandırсын, geri götürmek de istemiyorlardı, sütü yere çalıyorlardı.

Dış kapıdan çıktığımda müdür arkadaş beni arkamdan çağırıldı. Zavallı yetim belki müdür insafa gelir de teknik okuldan konuşur diye sevindi. Müdür yine;

-Yumurtayı tek tek aldığımda tanesi üç kapikti. Onar onar aldığımda ise on tanesi yirmi beş kapikti. Ama Allah seni inandırсын, bir kez yüz yumurtaya yalnızca iki manatçık verdim.

Başımız önde çıktık sokağa. Sonra yetimimin nereye gittiğini ve başına ne iş geldiğini bilmiyorum.

2. BÖLÜM

CELİL MEMMEDGULUZADE’NİN ÖYKÜLERİNDE GEÇEN *Kİ* BAĞLAÇLI TÜMCELERİN İNCELENMESİ

2.1. *Kİ* BAĞLAÇLI TÜMCELERLE İLGİLİ YAPILAN DAHA ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Türkçe – Farsça ilişkileri ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Azerbaycan Türkçesindeki *ki* bağlacının kullanımını inceleyen çalışma sayısı da yetersizdir. Bu nedenle, Türkiye Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar da dikkate alınarak *ki* bağlaçlı tümcelerle ilgili yapılan belli başlı çalışmaların mevcut durumu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Türkçede *ki* bağlacını ele alan çalışmalardan biri, 2008 yılında Ece Çohadar’ın hazırlamış olduğu “Türkiye Türkçesinde Ki’li Birleşik Cümle Üzerine Bir İnceleme” adlı yüksek lisans tezidir. “Çalışmaya “Cümle” ana başlığıyla, tümcenin tanımından başlanmıştır ve Türk dilbilgisi tarihindeki tümce tasniflerine yer verilmiştir. Ardından birleşik tümcelerle ilgili bilgi verilerek *ki* bağlaçlı birleşik tümceler incelenmiştir. Çohadar, Türkçenin tarihindeki *ki* bağlaçlı tümcelerle ilgili bilgi vermiş, bu yapıdaki tümce­lerin Farsçadaki durumundan da söz etmiştir. Çalışma, 1922’den 1996’ya kadar yayımlanmış olan Türk romanlarından tümceler derlenerek yapılmıştır. İnceleme bölümünde *ki* bağlacının kullanıldığı tümce türleri sıralanmış, bağlacın kullanım alanlarından çok tümce­lerin yapıları üzerinde durulmuştur (Çohadar, 2008).

Konuyla ilgili bir çalışma da Muhammet Yelten’in Pars-nâme’deki Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine adlı makalesidir. Nasuh Paşa-zâde ‘Amrî Tuğrayî’nin Pars-nâme adlı eserindeki *ki* bağlaçlı birleşik tümce­leri inceleyen makalede ilk önce Pars-nâme eseri tanıtılmıştır. Ardından *ki* bağlaçlı tümce­lerin yapısı ve kullanımıyla ilgili kısa bilgiler verilmiş, özelliklerine değinilmiştir. *ki* bağlaçlı tümce­lerde iki tümceyi birbirine bağlayan *ki* bağlacının işlevleriyle devam eden makalede, yardımcı tümcenin ana tümceye ait özne, nesne, yer tamlayıcısı, belirteç, yüklem ismi/adlaştı­rılmış yüklem (-mAq,-mA,-An eylemsileriyle kurulmuş), ana tümcenin öznesinin, yer tamlayıcısının ya da adlaştı­rılmış yüklem­inin önadı olabileceği vurgulanmıştır (Yelten, 2005).

Konuya dil ilişkileri bağlamında yaklaşan bir çalışma da 2010'da Nurettin Demir ve Sema Aslan'ın birlikte yazdıkları “Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A” adlı makaledir. Eski Anadolu Türkçesinde-(y)A istek ekinin kullanımında yaşanan işlev genişlemesiyle XVI. yüzyıldan başlayarak bu işlevin gerilemesi ve günümüz ölçünlü Türkiye Türkçesindeki kullanımının çok azalmasından söz edilen makalenin bir bölümünde deki bağlaçlı tümce yapısından söz edilmiştir. *Ki* bağlaçlı ve istek kipi ile ana tümceye bağlanan yapıların Eski Anadolu Türkçesindeki kullanım sıklığı, Farsçadaki kullanım sıklığının kopyalamasıyla ilişkilendirilmiştir (Demir & Aslan, 2010).

ki bağlaçlı tümcelere Christiane Bulut'un “Iranian Influences in Songor Turkic” adlı makalesinde de değinilmiştir. Makalede, bu yapıdaki tümcelerin, yan tümcenin Farsça kökenli *ki* bağlacıyla ana tümceye bağlanması ile oluşturulan, dil ilişkileriyle gelişen tümceler olduğundan söz edilmiş ve Songur Türkçesindeki durumuna değinilmiştir (Bulut, 2005).

Konuyla ilgili bir diğer çalışma da Birsal Karakoç'un 2013 yılında yazdığı “Types of Copular Clauses Following *ki* in Old Ottoman Turkish” adlı makalesidir. Makalede *ki* barındıran koşaçlı yapıların söz dizimsel ve anlam bilimsel çözümlenmesi amaçlanmıştır. Makalede XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinden örnekler verilmiş; bu yapıların Farsçanın söz diziminden güçlü bir biçimde etkilenme sonucu oluştuğundan söz edilmiştir. Makalede bu bağlamda “-dUr, olur ve ola” içeren tümceler arasındaki işlevsel karşıtlıklardan da söz edilmiştir. Çalışmada ayrıca, Türkçe yan tümce bağlaçları ve *ki* bağlacının rolünden söz açılmış, bu bağlacın işlevi, kurduğu yapılar İngilizcede “ilişki tümceleri”²¹ kurmaya yarayan “who, which, that” bağlaçlarınıninkine benzetilmiştir. *ki* bağlacının, *kaçan ki* “ne zaman”, *tā ki* “-e kadar”, *meğer ki* “eğer” gibi örneklerde olduğu gibi bazı başka bağlaçlarla birlikte kullanılarak belirteç ya da koşul işlevli olarak kullanıldığından da söz edilmiştir. *ki* bağlaçlı tümcelerin çağdaş Farsçadaki kullanımı da örneklendirilerek karşılaştırmalı bir betimleme yapılmıştır (Karakoç, 2013),

Konuyla ilgili diğer makale, Şükrü Halûk Akalın'ın “Eski Anadolu Türkçesinde *ki*'si Düşmüş Birleşik Cümleler Üzerine” adlı makalesidir. Akalın, ilk örneklerinin “kim”

²¹ Relative clauses.

soru belirteciyle kurulan tümcelerde görüldüğünü ve bu dönemleri izleyen tarihsel süreçlerde kullanımının-yabancı dillerin de etkisiyle-daha da arttığını belirtmiştir. *ki* bağlacı düşmüş olan birleşik tümceleri yardımcı tümcelerin ana tümceye özne, nesne, belirteç tümleci ve öge niteleyicisi olarak katılan tümceler biçiminde sınıflandırmıştır (Akalin, 2004).

Azerbaycan Türkçesinde *ki* bağlacılı tümcelerle ilgili bir diğer çalışma, Tuğba Poçan'ın "Azerbaycan Türkçesinde *ki*'si Düşmüş Birleşik Cümle Örnekleri" adlı makalesidir. Makalede Azerbaycan Türkçesindeki *ki*'si düşmüş birleşik tümceler, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nı anlatan ve 1987 yılında Bakü'de basılan *Çaldıran Döyüşü* adlı eserden derlenmiştir. Makalede *ki* bağlacılı tümcelerin ilk kez kullanıldığı dönem ve kullanım sıklığını etkileyen nedenler ele alınmıştır ve *ki* bağlacı düşmüş tümceler (*Yan Cümleyi Temel Cümleye Bağlama Görevinde Olanlar* ve *İki Nokta Üst Üste (:) ve Ki Nöbetleşmesi* başlıklarıyla iki kategoride) sınıflandırılmıştır (Poçan, 2017).

Konuyla ilgili bir başka kaynak da Suzan Tokatlı'nın "Anadolu Ağızlarında *Ki* Bağlama Edatı ile Kurulan Yardımcı Cümleler" adlı makalesidir. Tokatlı bu makalesinde *ki* bağlacının dilimizdeki ilk kullanımının Soğud (Soğd) ve Tohar gibi Pers kavimlerinin etkisiyle olduğuna değindikten sonra *yardımcı tümcenin* tanımına geçmiş, ardından Eski Anadolu Türkçesi zamanında ilk yoğun örneklerin görülmeye başlandığını ve Farsça *ki* bağlacıyla birlikte Türkçe "kim" soru ilgecinin de bu görevde kullanıldığını belirtmiştir. Tokatlı, Saadet Çağatay'ın da söylediği gibi, "Türkiye Türkçesindeki soru tümceleri, şimdiki zaman, görünen – öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman gibi zaman eklerinden sonra gelen *ki* ilgecinin Eski Türkçedeki tahmin, şüphe, kuvvetlendirme bildiren *erki* ilgeci olduğunu ve Farsça *ki* ile *erki* ilgecinden gelen *ki* ilgecini birbirine karıştırmamak gerektiğini" belirtmiştir (Çağatay, 1964). Tokatlı da makalesinde bir sınıflandırma yaparak yardımcı tümceleri; temel tümceye özne, nesne, dolaylı tümleç, belirteç tümleci olarak bağlanan ve temel tümcenin bir unsurunu (özne, nesne, dolaylı tümleç, yüklem) vasıflandıran yardımcı tümceler ve şart tümcesi olarak ayırmıştır. Tokatlı, *ki* bağlacı ile kurulan yardımcı tümcelerin Türkiye'nin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki ağzlarında diğer bölgelere göre daha çok kullanıldığını ve bu yapılarda başta Farsça olmak üzere yabancı dillerin etkisinin bulunduğunu dile getirmiştir (Tokatlı, 2006/2).

Suzan Tokatlı'nın konuyla ilgili bir makalesi daha bulunmaktadır. Tokatlı'nın "Irak Türkmen Türkçesinde Ki'si Düşmüş Birleşik Cümleler" başlıklı makalesinde *ki* bağlacının iki eylemi, iki tümceyi, adla eylemi ya da bir ad unsuruyla onun açıklaması olan tümceyi birbirine bağlayabileceği belirtilmiş ve bu tümce yapısının Uygur Türkçesi döneminde Soğd ve Tohar gibi Pers kavimlerinin etkisiyle dilimize girdiği, Eski Anadolu Türkçesi döneminde de Farsçanın etkisiyle kullanımının arttığı belirtilmiştir. Tokatlı *ki* bağlacı düşmüş tümcelerle ilgili bir sınıflandırma yapmış ve bu yapıdaki tümceleri; temel tümceye dolaylı tümleç, nesne, belirteç tümleci olarak bağlanan; temel tümcenin öznesini, yüklemine vasıflandıran yardımcı tümceler ve şart tümcesi olarak ayırmıştır. Sonuç olarak Eski Anadolu Türkçesi ile Irak Türkmen Türkçesi arasında bu konuyla ilgili ortak bir nokta bulunduğunu belirtmiştir. Aradaki farkın; Eski Anadolu Türkçesinde *ki* bağlacıyla kurulmuş tümceler daha yaygınken, Irak Türkmen Türkçesinde daha az kullanılması olduğunu söylemiş, yabancı dillerin de etkisiyle zaman içinde *ki* bağlacının düşerek bağlaçsız birleşik tümceler kalıplaşmış olabileceği belirtilmiştir (Tokatlı, 2012).

Konuyla ilgili bir de Mertol Tulum'un Sinan Paşa-Maârifname Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme adlı, basılmamış bir doçentlik tezi bulunmaktadır (Tulum, 1978).

2.2. TÜRKÇE - FARŞÇA DİL İLİŞKİLERİ

Bir Altay dili olan Türkçe ve bir Hint – Avrupa dili olan, Farsça günümüzde iki komşu coğrafyanın dilleri olarak birbirlerinden çok etkilenmişlerdir (Maleki, 2013). Hint – Avrupa ile Altay dilleri ilk çağlardan beri ayrı iki dil grubudur. VI. yüzyıldan sonra Kuzey ve Doğu Moğolistan'dan göçen göçebeler, batıya doğru ilerlemiş ve Hint – Avrupa dilleri konuşucularının (İranî bir halk olan Aryanların) komşuları olmuşlardır. Farsçayla ilk ilişkiler böyle başlamıştır (Menges, 1945).

Türkler-bilindiği kadarıyla-ilk olarak VI. yüzyılda Göktürk İmparatorluğu altında tarih sahnesine çıkmışlardır. İmparatorluğun çöküşünden sonra bile Aral Gölü'nün kuzeyinde Oğuz ve Kıpçak Türkleri halifelğe ve Pers hanedanlıklarına karşı savaşarak varlıklarını sürdürüyorlardı. (Doerfer, 1991). Bilinen Türkçe – Farsça dil ilişkileri VIII. yüzyılda Uygurlar ile Orta Farsça döneminin yerel konuşucusu olan Soğdlar arasında başlamıştır.

Soğdca, coğrafi ve siyasi sınırların engelini yok sayarak bir dönem bütün İpek yolu üzerinde konuşulmuş, uluslararası bir dil haline gelmiştir (Yazıcı ve Öztürk, 1988-2013; Taşağıl, 1988-2013).

Soğdlar günümüzdeki Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan sınırları içinde kalan bölgede yaşamışlardır. Yapılan arkeolojik kazılara göre; yerleşim merkezlerini milâttan önce 1000 – 500 yılları arasında kurmaya başlamışlardır. Yaşadıkları bölge Soğdlardan sonra sırasıyla Büyük İskender'in seferinin de etkisiyle Baktria kolonisi ve milâttan önce 209 yılında da Hunların eline geçmiştir. Hunların yıkılmasıyla Yüechihlerin, Kuşan İmparatorluğu'nun, Kidarit Hunları da denen Hionitlerin, Akhunların ve 558 yılında da Göktürklerin eline geçmiştir(Taşağıl, 1988-2013). Göktürkler döneminde Orta Asya'nın ekonomik, siyasal ve kültürel merkezi olan Soğd bölgesi, Orta Asya'nın en uzun ırmağı olan Ceyhun ırmağı ve Tanrı dağları arasındaki bölgeydi. Soğd tüccarlar Göktürk korumasındaki İpek yolunda oldukça etkili duruma gelmişlerdir. Soğdca yazılmış Bugut yazıtında Göktürk hükümdarlarından söz edilmektedir. II. Göktürk hükümdarı Kapgan Kağan (692 – 716) Çin'in elindeki esir Türklerle birlikte esir Soğdları da istemişti. Soğdlar ayrıcalıklı bir yere sahipti. 706 – 715 yılları arasında Kutaybe b. Müslim tarafından fethedilen Soğd bölgesi ve Soğd şehirlerinin tümü Emevîlerin eline geçti. Ara ara isyanlar çıksa da İslamiyet buralara yerleşti ve bölgeden kaçan Soğd Mani rahiplerinin etkisiyle Uygur Kağanı Böğü 764'te Maniheizm'i kabul etti (Taşağıl, 1988-2013). Aynı zamanda; Türk Şamanizm'inin de İran dinleriyle çok yakından ilgisi vardır (Ortaylı, 2017). Bu sayede Uygurlar, Soğdların birçok sözcüğünü ve abecesini de almışlardır. Soğdca XII. yüzyıla kadar bölgede konuşulmayı ve Türkçeye sözcük vermeyi sürdürmüştür. Günümüzde yalnızca Yagnubi'de Soğdcanın bir lehçesi konuşulmaktadır (Taşağıl, 1988-2013).

İran topraklarında Gazneli Devleti'nin kuruluşu (978) Türklerin İran'a ilk girişi sayılmaktadır. İlk Türkçe sözcükler *Tarih-i Beyhakki* adlı eser ile Farsçaya girmiştir. Selçukluların egemenliğiyle bu sözcük sayısı artmıştır. Türkçeden Farsçaya ilk başlarda daha çok askerî ve idarî sözcüklerin girmiştir. Sonraki dönemlerde günlük olarak konuşulan dildeki sözcüklerin girdiği de görülmüştür (Gharakhany, 2014).

Türkçe – Farsça ilişkileri Anadolu'da sahasında da devam etmiştir(Demir & Aslan, 2010, s. 5) Türkler İslamiyet'i İran'dan öğrenmişlerdir (Ortaylı, 2017). IV. – X.

yüzyıllar arasında Selçuk Bey Müslümanlığı kabul edince kendi kabilelerini Oğuz Yabgu'nun imparatorluğundan ayırarak güneye göç etmiştir. 1038'de Nişabur'u fethettikten ve 1071'deki Malazgirt Savaşı'ndan sonra Oğuzların büyük bir kısmı Anadolu'ya girmiştir (Doerfer, 1991). Bu dönemde Farsçayla olan ilişki oldukça çoktur. “İran'daki Selçuklular ve Afganistan'daki Gazne hâkimiyeti esnasında Fars dili sarayda ve idarede kullanılmıştır, ancak; orduya katiyen girmemiştir.” (Ortaylı, 2008). Yine de dilimizde birçok Farsça sözcük girmeyi sürdürmüştür (Ortaylı, 2017). Çünkü genel Türk halklarının edebiyatı, birçok yerde Fars edebiyatından etkilenmiş, Fars edebiyatının yanında sönük kalmıştır (Doerfer, 1987). Bizim Anadolu'daki edebiyatımızda bulunan müzik kalite bile bütünüyle Fars dilinden ileri gelmektedir (Ortaylı, 2017). Türkçe elbette çok güçlü bir dildir. Man Muller ve Vanbery Herman gibi Türkologlar onun güzelliği ve gücü karşısında hayrete düşmüştür (Akpınar, 1994). Ancak bu güç her yerde kendini farklı alanlarda göstermiştir. Türkçenin Fars edebiyatından etkilenmesinin, onun gücüyle bir ilgisi yoktur.

Anadolu Selçukluları zamanında İslam kültürü, ilim ve fikir hayatı ile edebî faaliyetler büyük bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmelerin yanında Büyük Selçuklularda olduğu gibi, Anadolu Selçuklularında da resmi dil olarak Farsça yerleşmişti (Korkmaz, Anadolu'da Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri, 1995, s. 431)(Demir & Aslan, 2010). Bu durum; Orta Asya'nın doğusuyla batısı arasında ayrı ayrı siyasî, toplumsal ve kültürel şartların olmasından ileri gelmiştir (Korkmaz, Anadolu'da Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri, 1995). Aynı zamanda Selçukluların İran'da bulunan egemenliği de devlet ilişkilerindeki dilin Farsça olmasında etkili olmuştur (Karaismailoğlu, 2013). Doğuda bir yazı dilinin gelişmesi için uygun ortam varken Asya'nın batısında ve Anadolu'da Türkçe henüz yazı dili olamamıştır (Korkmaz, Anadolu'da Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri, 1995). Ancak; Farsçanın klasik biçimi on iki yüzyıl önce tamamlanmıştır (Ortaylı, 2008). Bu nedenle; Orta Asya'nın doğusunda Türkçe VI. yüzyıldan başlayarak bir yazı dili haline gelmiş, batısında yazı dillerinin oluşması ise XIII. yüzyılı bulmuştur (Korkmaz, Anadolu'da Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri, 1995).

“XIII. yüzyıldan başlayarak Anadolu'da Selçuklular dönemindeki Farsça ve Arapça hâkimiyetine karşı bağımsız bir yazı dili mücadelesi vermiş olan Oğuz Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi adını verdiğimiz dönemde, yani XIII.-XV. yüzyıllar arasındaki

devrede, bir yazı ve edebiyat dili olma yönünde büyük gelişme göstermiş, XV. yüzyılda Anadolu'da artık bir yazı dili birliği kurulmuştur. Ancak bu dönem daha ileri gidememiştir. Osmanlı Devleti'nin imparatorluk haline gelmesiyle Türk dilinde Arap ve Fars kültürünün etkisi yeniden artmaya başlamıştır. Özellikle medrese eğitimindeki Arapça ve Farsça eserler ile yabancı şairlere daha çok değer verilmesi, bu ağırlığı artırmıştır.” (Korkmaz, Cumhuriyet Devrinde Türk Dilindeki Gelişmeler, 1995).

Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesiyle birlikte, XIII. yüzyıl itibarıyla Anadolu'da; İstanbul, Konya, Bursa, Edirne ve Balkan kültür merkezlerinde okul ve medrese açılmasıyla, İslam ve Türk dili hızlı bir şekilde imparatorluğun içinde yayılmaya başlamıştır. Tekke kültürünün oluşması tasavvuf edebiyatının güçlenmesine sebep olmuş, Yunus Emre gibi kişileri kalıcı hâle getirmiştir (Gharakhany, 2014).

Osmanlı toplumunda İslâmî dünya görüşü hâkimdi. Yani teokratik bir siyasi yapısı vardı. Bu nedenle; Osmanlı'da *milliyet* ilkesi yerine *din* ilkesi hâkimdi. Çok milletli bir yapıya sahip olmak da imparatorluğun bir getirisi olduğundan Osmanlı toplumu içinde *Osmanlılık* ilkesi benimsenmiştir. Bununla birlikte ulusal (millî) bir devlet politikası, dolayısıyla ulusal bir dil politikası yoktu. Bu durum da Türkçe için olumsuzdu (Korkmaz, Cumhuriyet Devrinde Türk Dilindeki Gelişmeler, 1995).

Cumhuriyet Dönemi'ndeki sadeleştirme hareketleriyle birlikte dildeki Farsça unsurları git gide daha az kullanılır olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde Osmanlı'daki karma toplum yapısını ifade eden *Osmanlılıktan millet* ve *Türk Milleti* kavramlarına geçilmiştir. *Ümmet* de *laiklik* ve yine *mille*te dönmüştür. Bu sayede dil devrimi yapılmış ve Türkçe günümüzdeki biçimini almıştır (Korkmaz, Cumhuriyet Devrinde Türk Dilindeki Gelişmeler, 1995). Günümüzde ise Türkçe daha çok Batı dillerinin etkisi altındadır.

2.3. CELİL MEMMEDGULUZADE'NİN ÖYKÜLERİNDE *Kİ* BAĞLAÇLI TÛMCELER

ki bağlacının; dilimize Hint – Avrupa dillerinden geçmiş, birçok kullanım alanına yerleşmiş olduğu söylenmektedir (Turan, 1999; Çohadar, 2008, s. 18). Bu bağlaç çok çeşitli görevlerde kullanılmakla birlikte Türkiye Türkçesindeki kullanımı Eski Anadolu Türkçesi dönemine kıyasla günden güne azalmış ve bugünkü durumunu almıştır. Tümce

yapısı *özne-yüklem-nesne* biçiminde olan Farsça ve Rusçayla etkileşimin yoğun olduğu Azerbaycan Türkçesinde ise *ki* bağlaçlı tümceler daha sık kullanılmaktadır.

ki bağlacının günümüz Azerbaycan Türkçesinde en sık görülen kullanım biçimi, temel tümceyi açıklama görevidir. Örneğin, Türkiye Türkçesinde “Beni hiç anlamadıklarını gördüm.” tümcesi Azerbaycan Türkçesinde “Gördüm ki, mənə heç başa düşməyiblər.” biçiminde *ki* bağlacı kullanarak yapılır. Bu tümce yapısı Farsçadaki yapının kopyasıdır. Farsça örneklerle bakarak Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerindeki karşılıklarına bakalım:

- (1) a. Malum şad ke Ali neyamed.(Çohadar, 2008, s. 30)
 b. Ali’nin gelmeyeceği anlaşıldı.(Çohadar, 2008, s. 30)
 c. Məlum oldu ki Əli gəlməyib.
- (2) a. Merdi ke diruz didid peder-i Ali bud.(Çohadar, 2008, s. 30)
 b. Dün gördüğünüz adam Ali’nin babasıydı. (Çohadar, 2008, s. 30)
 c. Kişi ki, siz dünən görübsünüz, Əlinin atası idi.
- (3) a. Bayed ke ders bekhanid.(Çohadar, 2008, s. 30)
 b. Ders çalışmanız gerekir.(Çohadar, 2008, s. 30)
 c. Lazım ki dərs oxuyasınız.

Yukarıda, Çohadar, 2008’den alınan örnekler incelendiğinde Türkiye Türkçesinde eylemsilerle oluşturulan yan tümce yapılarının Azerbaycan Türkçesinde *ki* bağlaçlı tümcelerle ifade edildiği görülmektedir. Azerbaycan Türkçesi, bu biçimdeki yan tümce yapısı ile Farsçayla koşutluk göstermektedir. Aşağıda, Azerbaycan Türkçesindeki *ki* bağlaçlı tümceler, yan tümce-ana tümce ilişkisi bağlamında incelenecektir.

2.3.1. Temel Tümceye Açıklama Getiren *ki*

Azerbaycan Türkçesinde *ki* bağlaçlı birçok tümcede yan tümcenin ana tümceye açıklama getirdiği, ana tümce yüklemine bildirilen yargının ilgili olduğu

konulara/kişilere dair açıklama içerdiği görülmektedir. Bu tümcelerdeki bağlacı barındıran yan tümce, kendisinden önce gelen tümceye bir açıklama getirmekte (Çohadar, 2008, s. 36), temel tümce yalnızca yapılan eylemi anlatırken yan tümce eylemin açıklamasını yapmaktadır. Diğer bir deyişle temel tümcede-genellikle-özne ile yüklem bulunur, diğer tamlayıcılar (nesneler, tümleçler vb.) yan tümcede yer alır.

Yan tümcenin ana tümceye bağımlılaştırılması ise yapı bilimsel yolla yani eylemsilerle değil *ki* bağlacıyla yapılmaktadır. Ana tümce de yan tümce de aynı biçimde bitimli bir eyleme sahiptir, ancak tümcelerin görevleri eşit değildir. Yan tümce, bitimli bir eyleme sahip olmasına karşın ana tümcenin anlamını tamamlamaya yardımcı olur. İncelediğimiz öykülerde görüldüğü ölçüde, Azerbaycan Türkçesinde en çok kullanılan *ki* bağlacılı tümcelerin bu şekilde yapılandığı söylenebilir. Bu kullanım, Farsçaya özgü tümce yapısıyla benzer olup *özne-nesne-yüklem* söz sırasının bu tür tümcelerde Farsçadaki gibi *özne-yüklem-nesne* dizilimine değişmesi söz konusudur.

(4) Buradan mən anladım ki, xalamın işi xarabdır.

Buradan anladım ki teyzemin durumu kötüydü.

4 numaralı örnekte görüldüğü gibi temel tümcede özne, yüklem, dolaylı tümleç kullanılarak yalnızca eylemin kendisi anlatılmış, yan tümcede ise nesneyle ilgili açıklamalar yapılmıştır. Yüklem “anlamak” eylemi olduğuna göre; öznenin neyi anladığı açıklanmıştır.

(5) Bunlar gedəndən sonra anam da həkim gələndə örtüyü çarşabı yerə tullayıb çökdü xalamın yanına və bu da mənə təkid elədi ki, durmayım, tez qaçım bazara buzun dalıyca; çünki məlum oldu ki, həkim tapşırıb ki, xalamın ürəyinin üstünə buz qoysunlar və ürəyi sakit olmayınca buzu götürməsinlər.

Onlar gittikten sonra annem de hekim geldiğinde örttüğü çarşafı yere atıp teyzemin yanına çöktükten sonra bana, hemen gidip buzu bulmam için eniştemin söylediklerini tekrarladi. Çünkü hekim teyzemin yüreğinin üstüne buz koymamızı ve yüreği çarptığı sürece buzu oradan almamamızı söylemişti.

5 numaralı örnekte *ki* bağlacı barındıran üç tümce bulunmaktadır. Bu örneklerde de aynı biçimde temel tümcede öznenin yaptığı eylemden söz edilmiş, ayrıntılar ise yan tümceye bırakılmıştır. Birinci bağlacın bulunduğu kısımda “...bu da mənə təkid elədi ki...” tümcesiyle yazar annesinin kendisine-bir şeyi-tekrar söylediğini anlatmaktadır. Yan tümcede ise temel tümcede annesinin tembihlediği şeyin hızlıca pazara gidip buz getirmesi olduğu anlaşılıyor.

Tümcenin “çünkü məlum oldu ki, həkim tapşırıb ki, xalamın ürəyinin üstünə buz qoysunlar və ürəyi sakit olmayınca buzu götürməsinlər.” bölümünde, ikinci bağlaqla üçüncü bağlaç aynı yargı öbeği içinde bulunmaktadır. Aynı zamanda bu tümce “çünkü” bağlacıyla birinci tümceyle bağlanmışdır. En ilginç örneklerden biri olan bu tümce öbeğinde, ikinci *ki* bağlacı üçüncü *ki* bağlacının bulunduğu tümce parçasını da içine alan temel tümcedir. Üçüncü *ki* bağlacına bağlı olan bir yan tümce de bulunmakla birlikte; bu tümce aynı zamanda ikinci *ki* bağlacının bulunduğu temel tümcenin yan tümcesidir. Başka bir ifadeyle “çünkü məlum oldu ki, həkim tapşırıb ki, xalamın ürəyinin üstünə buz qoysunlar və ürəyi sakit olmayınca buzu götürməsinlər.” yapısında [temel tümce + ki + yan tümce (temel tümce + ki + yan tümce)] biçiminde bir içe yerleşme söz konusudur. Bu söz dizimsel durumu örnek üzerinden açıklamak gerekirse, “çünkü” bağlacından sonraki dizimsel birimde “...məlum oldu ki...” birinci temel tümcedir. Bu temel tümcenin yan tümcesi, tümcenin yan tümcesi “..., həkim tapşırıb ki, xalamın ürəyinin üstünə buz qoysunlar və ürəyi sakit olmayınca buzu götürməsinlər.” öbeğidir. Ancak bu öbeğin içinde de bir temel yargı ve ona bağlı bir yan tümce daha bulunmaktadır.

- (6) Xan nökeri çağırıb soruşdu və nöker cavab verdi ki, hələ kəndli poçtdan qayıtmayıb.

Hizmetkârlarından birini çağırdı ve sordu. Hizmetkârı da köylünün henüz geri dönmediğini söyledi.

6 numaralı tümce de *ki* bağlacıyla birlikte Türkçe - Farsça dil ilişkileri sonucunda gelişen *özne-yüklem-nesne* dizilişli bir tümce yapısı oluşmuş, “...nöker cavab verdi ki...” temel tümcesine “...hələ kəndli poçtdan qayıtmayıb.” yan tümcesi bağlanarak ana tümceye açıklama getirmiştir. Bu tümce yapısı, iletilmek istenen bilginin düzenini de biçimlendirmekte, yeni ve önemli bilgi *ki* bağlacından sonra verilmektedir. Bu tür

örneklerde *ki* bağlacının bir çeşit odaklaştırıcı (focus marker) işleviyle ortaya çıktığı da söylenebilir.

- (7) Digər tərəfdən də məni məşğul edən tərbiyə məsələsi idi ki, aya, görək mən uşaqlarıma verdiyim tərbiyənin hansı bir tərəfi yanlış yola düşüb; aya, görək mən kimi bir qoca mürəbbinin səhvi barəsində bəslədiyim rəftarın hansı tərəfinə təgyir verməliyəm.

Öte yandan beni bir de terbiye konusu meşgul ediyordu ve acaba çocuklarıma verdiğim terbiyenin neresi eksik kalmıştı, acaba benim gibi yaşlı bir öğretmenin hatalı davranışının neresini değiştirmeliyim?

7 numaralı örnekte *ki* bağlacı "...məni məşğul edən tərbiyə məsələsi idi..." temel tümcesine, "...görək mən uşaqlarıma verdiyim tərbiyənin hansı bir tərəfi yanlış yola düşüb; aya, görək mən kimi bir qoca mürəbbinin səhvi barəsində bəslədiyim rəftarın hansı tərəfinə təgyir verməliyəm." yan tümcesiyle, içerik bakımından açıklama getirmiştir. Bu tümcedeki "aya" sözcüğü Farsçadan alıntı olmakla birlikte; şaşırma ve soru ile birlikte yer yer istek, ümit bildirmektedir. "Acaba" biçiminde de aktarılabileceği gibi Azerbaycan Türkçesinde "görəsən" biçiminde bir karşılığı da bulunmaktadır (Altaylı, 1994, s. 68; Azerdict, 2004).

- (8) Mən də o əqidədə deyiləm ki, hər dəfə uşaqla bazara gedəndə ona bir şey almaq lazımdır və lakin bunu da demirəm ki, heç bir vaxt almaq lazım deyil.

Ben de çocukla her pazara gittiğimizde ona bir şey almanın yanlış olduğunu düşünüyorum, ancak bu, hiçbir zaman almaya gerek yok demek de değil.

8 numaralı örnekte "ve" bağlacıyla birbirine bağlanmış iki *ki* bağlacılı tümce yer almaktadır. "Mən də o əqidədə deyiləm ki..." ilk tümcenin ana tümcesidir. "...hər dəfə uşaqla bazara gedəndə ona bir şey almaq lazımdır..." yan tümcesi ise, tümceyle ilgili asıl ve önemli bilginin verildiği, bilgi aktarımının yapıldığı tümce parçasıdır. ve bağlacından sonraki ikinci tümcede de benzer yapının bulunduğu görülmektedir. İlk tümcedeki "əqidə" sözcüğü "inanç, itibar" (Altaylı, 1994, s. 346) anlamlarına gelmektedir. Yazar hangi düşünceyi benimsemediğini yan tümcede belirtmiştir. İlk tümcede *ki* bağlacıyla ana tümceye bağlanan yan tümceden, konuşanın "çocukla her

pazara gidildiğinde ona bir şey alınması gerektiği düşüncesini benimsemediği” anlaşılmaktadır.

- (9) Hambal səbəti dalına atıb baxırdı üzümə ki, düşüm qabağa, amma mən də istədim **ki**, mənsiz getsin.

Hamal sepeti arkasına yükleyip önüne düşmemi bekleyen gözlerle yüzüme baktı, ancak ben de bensiz gitmesini istiyordum.

9 numaralı örnek iki farklı türde *ki* bağlacını bir arada barındırmaktadır. İlk bağlaçla ilgili konuya ikinci inceleme başlığında (Temel Tümcenin Amacını Bildiren “ki) değineceğiz. Örnekteki *ki* bağlaçlı ikinci tümcede ise “...mən də istədim ki...” temel tümcesinde belirtilen isteme eylemine neyin konu olduğu bilgisi yan tümcede belirtilmektedir. Bu örnekte isteme eylemine neyin konu olduğu “...mənsiz getsin.” yan tümcesinde bildirilmiştir.

- (10) Qasım əmi oğlunun üzünə baxmayıb ulağı mindi və çünki gördü ki, ulağ tərپəşmir, üzünü oğluna tərəf çöndərib soruşdu.

Kasım Emmi, oğlunun yüzüne bakmadan eşeğe bindi ve eşeğin hareket etmediğini görünce oğluna dönüp sordu.

- (11) Məlum oldu ki, məni burada şirin yuxu tutub.

O zaman beni burada tatlı bir uykunun ele geçirdiğini anladım.

10 ve 11 numaralı örneklerde de yüklemün belirttiği *görmek* ve *anlamak* eylemlerine ilişkin olarak neyin görüldüğü ya da anlaşıldığıyla ilgili bilgi de *ki* bağlaçlı yan tümce aracılığı ile belirtilmiştir. Türkçeye özgü olan özne-nesne-yüklem dizilişindeki tümcelerde nesne aracılığıyla verilen bilgiler, *ki* bağlaçlı bu tümcelerle *ki* bağlacından sonraki yan tümcede verilmektedir. Yan tümcenin ana tümceye bağımlılaştırılması yapı bilimsel yolla yani eylemsilerle değil *ki* bağlacıyla yapılmaktadır. Ana tümce de yan tümce de aynı şekilde bitimli bir eyleme sahiptir, ancak tümcelerin görevleri eşit değildir. Yan tümce, bitimli eyleme sahip olmasına rağmen ana tümcenin anlamını tamamlamaya yardımcı olur.

- (12) Mən nəyə deyirsən and içim **ki**, oğlunun qanının kəsilməməyi məhz tənbehdür **ki**, xudavəndi-aləm bu günahların qabağında sənə gönderib.

İstediyin her şeyin üstünə yemin ederim ki oğlunun kanının durmaması, Allah'ın; senin yalnızca bu günahlarının üstünə sana göndermiş olduğu bir uyarıdır.

12 numaralı örnek tümcede ki bağlacı ile bağımlılaştırmanın zincirleme biçimde gerçekleştiği, söz dizimsel açıdan bağımlılaştırmanın katmanlı olarak gerçekleştiği görülür. Bu tümcede [Temel tümce + ki +yan tümce (temel tümcecik +ki+ yan tümcecik)] biçiminde bir bağımlılaştırma örüntüsü söz konusudur. Yan tümce de kendi içinde bir başka bağımlı tümceye sahiptir ve her bir katman *ki* bağlacı ile bir üst tümce katmanına bağlanmıştır. Aşağıdaki 13. ve 14. örneklerde *ki* bağlaçlarının, yan tümceyi bir üst tümceye bağlayarak oluşturduğu tümcesel katmanlaşmanın değişik örnekleri izlenebilmektedir.

- (13) Bağlarda da bir şey yoxdur ki, heyvanın qarnı doysun; bir surətdə ki, indi heyvanlar çölə gedirlər və biçilmiş taxıl yerlərində, soyulmuş pambıq yerlərində çör-çöpdən-zaddan tapıb qarınlarını doyuzdururlar.

Bağlarda da hayvanın karnını doyurması için bir şey yok gerçi ancak; en azından dışarı çıktıklarında bir yolla, tahıl biçme yerlerinde, pamuk toplama yerlerinde çerçöpün arasında bir şeyler bulup karınlarını doyururlar.

13 numaralı örnekteki ikinci “ki” bağlacı (koyu yazılan) “...bir surətdə...” sözcüğüne açıklama getirme görevindedir. Tümcenin geri kalanı; bu tümcenin yan tümcesidir. Tümcede “hayvanların dışarı, tahılların biçildiği ve pamukların toplandığı yerlere giderek çerçöpün arasında bir şeyler bulma *durumunda* karınlarını doyurdıkları” anlatılmaktadır.

- (14) Müdür də öz tərəfindən mənə söylədi ki, o da mädən sularının Dəmirsu yaylağında idi ki, rusca “Jeleznovodsk” deyirdilər.

Müdür de bana; kendisinin maden sularının oradaki Demirsu Yaylası'nda olduğunu söyledi ki buraya Rusça “Jeleznovodsk” deniyordu.

14 numaralı örnek de yine 8 numaralı örnekteki gibi iç içe olan temel ve yan tümceler içermektedir. Tümcede müdürün yazara bir şey *söylemesi* temel tümcenin içeriğini oluşturmaktadır. Bu temel tümcenin yan tümcesinde müdürün söylediği şeyin *kendisinin maden sularının oradaki Demirsu Yaylası'nda olduğu* anlatılmaktadır ve

ikinci “ki” bağlacı da bu tümcenin sonunda bulunmaktadır. Yani bu yan tümce, aynı zamanda kendinden sonra gelen yan tümcenin temel tümcesi konumundadır. Tümcedeki bu hem yan hem de temel tümce olan tümcenin yan tümcesinde ise; *Demirsu Yaylası’na Rusça Jeleznovodsk dendiği* bilgisi verilmiştir.

Bu biçimdeki temel tümceye açıklama getiren “ki” bağlacının birden fazla olduğu tümcelerde her yan tümce aynı zamanda kendinden önceki “ki” bağlacından önce gelen temel tümcenin açıklaması olma özelliği taşımaktadır.

Bununla birlikte; bir temel ve bir yan tümceye bağlanan yan tümceler de görülebilir. Bu tümceler bağlacın olduğu yerden bölünerek iki ayrı tümce gibi düşünülmelidir:

- (15) Bunlar gedəndən sonra anam da həkim gələndə örtüyü çarşabı yerə tullayıb çökdü xalamın yanına və bu da mənə təkid elədi **ki**, durmayım, tez qaçım bazara buzun dalıyca; **çünki** məlum oldu **ki**, həkim tapşırıb **ki**, xalamın ürəyinin üstünə buz qoysunlar və ürəyi sakit olmayınca buzu götürməsinlər.

Onlar gittikten sonra annem de hekim geldiğinde örttüğü çarşafı yere atıp teyzemin yanına çöktükten sonra bana; durmayıp hemen gidip buzu bulmam için eniştemin söylediklerini tekrarladi. Çünkü hekim teyzemin yüreğinin üstüne buz koymamızı ve yüreği çarptığı sürece buzu oradan almamamızı söylemişti.

15 numaralı örnekteki ilk “ki” bağlacı ile “ki” bağlacından önce gelen “ve” bağlacı arasındaki öbek ilk temel tümcedir. Yazarın annesinin yaptığı eylemi (yazara-bir şeyi-tekrarladığını) anlatmaktadır. Bu temel tümcenin yan tümcesi ise “...durmayım, tez qaçım bazara buzun dalıyca...” öbeğinin bitimine kadardır. Ardından gelen “çünkü” bağlacı geriye kalan tümceyi ayrı bir tümce konumuna getirmektedir. “Çünkü”den sonraki ilk temel tümce bir şeyin *anlaşılması* (məlum oldu ki), hem bu temel tümcenin yan tümcesi olan hem de kendi başına bir temel tümce olan “həkim tapşırıb ki” tümcesi de hekimin bir şey *istediği* anlamını taşımaktadır. Hekimin istediği şey ise bu son temel tümceden sonraki “ki” bağlacından sonra gelen yan tümcede verilmiştir. Sözü geçen yan tümce; hekimin, *yazarın teyzesinin yüreğinin üstüne buz konmasını ve çarpıntı olma durumu sürdükçe buzun oradan alınmamasını* söylediğini anlatmaktadır.

2.3.2. Temel Tümcenin Amacını Bildiren *ki*

ki bağlacıyla kurulmuş yan tümce yapısı, Azərbaycan Türkçesinde amaç bildirmek için de kullanılmaktadır. Günümüzde Türkiye Türkçesinde de kullanılmakta olan bu yapıdaki/anlamdaki tümcelerde, temel tümcenin yapılma/gerçekleşme amacı yan tümcede verilmektedir. Tümceler düzen bakımından önceki bölümde anlatılan “temel tümceye açıklama getiren” *ki* bağlaçlı tümce yapılarıyla aynıdır ancak burada *ki* bağlaçlı yan tümcenin ana konusunun ‘amaç bildirme’ olması yani taşıdığı bilginin ana konusu ayırtıcıdır. Yan tümcenin temel tümceye getirdiği açıklamada yalnızca amaç belirtilir.

(16) Hacı Mirzə Səttar həkimi gətirmişdilər ki, baxsın və müalicə eləsin.

Muayene ve tedavi etmesi için hekim Hacı Mirza Settar’ı getirmişlerdi.

16 numaralı örnekte hekim Hacı Mirza Settar’ı, yazarın teyzesine bakıp onu tedavi etmesi amacıyla getirmişlerdir. Tümce “temel tümce + *ki* [amaç tümceciği]”biçiminde kurulmuştur.

(17) Kağız yazdım İrəvana ki, otaqları sazlasınlar.

Odaları ayarlamaları için kâğıt yazdım Erivan’a.

17 numaralı örnekteki bu tümce de en sık görülen amaç bildiren *ki* bağlaçlı yan tümce örneklerindendir. Parçada hakan odaların ayarlanmasını istemektedir. Odaları ayarlatmak için de Erivan’a bir kâğıt yazmıştır. Diğer bir deyişle; Erivan’a kâğıt yazmasındaki amaç, odaları ayarlatmaktır. Yine *ki* bağlacından önce belirtilen eylemin amacı *ki* bağlacından sonra verilmiştir.

(18) Kəblə Əzim şey-şüyünü götürdü və çıxdı dalana ki getsin, mən də girdim otağa.

Keble Azim ıvır zıvırını aldı ve gitmek için avluya çıktı, ben de odaya girdim.

18 numaralı örnekte Keble Azim’in eşyalarını toplayarak avluya çıkmasındaki amaç, gitmek istemesidir. Keble Azim’in yaptığı eylem *ki* bağlacından önceki tümcede bulunmaktadır. Bu eylemin amacı ise *ki* bağlacından sonra verilmiştir.

(19) Və haman balaca oğlum ilə gəzməyə gedəndə hərdənbir ittifaq düşür ki, ona yeməli şey də alıram ki, məndən razı qalsın.

Bu küçük oğlumla gezmeye gittiğimde bazen bazı konularda anlaşma yapmamız gerekir; ben de ona yiyecek bir şeyler de alırım ki bana kırılmasın.

19 numaralı örnekte konuşur küçük oğluyla gezmeye gittiğinde ona yiyecek bir şeyler de almaktadır. Bunu yapmasındaki amaç oğlunun gönlünü hoş tutmaktır. Bu amaç *ki* bağlacından sonraki tümcede verilmiştir.

- (20) Molla Cəfər balaca qızını göndərdi, Pərinisəni gətirdi, siğəni oxudu və qərar qoydu ki, elə bu gün Qasım əmi təzə övrətini mindirsin haman ulağa və aparsın evinə.

Molla Cafer küçük kızını gönderdi, Perinise'yi getirdi, nikâhı kıydı bitirdi ki Kasım Emmi çiçeği burnunda hanımını bugün şu eşeğe bindirsin ve evine götürsün.

20 numaralı örnekteki tümcenin; Molla Cafer'in, Kasım Emmi'nin yeni karısını bugün eve götürmesi için (amacıyla) nikâhını kıydığını anlaşılmaktadır. 21 numaralı örnekte ise *ki* bağlacından sonra “bəlkə (belki)” sözcüğü kullanılmış ve bu sözcükle yan tümceye *olasılık* anlamı katılmıştır. Yan tümce Türkiye Türkçesine “belki kan kesilir diye” biçiminde aktarılabilir. Tümcede Mehmetveli, kan kesilsin diye (akan kanı durdurmak amacıyla) burnunun deliklerini tutar ancak; kanın kesilip kesilmeyeceğinden emin değildir. Mehmetveli'nin bu konudaki şüphesi, “bəlkə (belki)” sözcüğüyle anlatılmıştır.

- (21) Məmmədveli barmaqları ilə burnunun deşiklərini tutdu ki, bəlkə, qan kəsilə, amma qan kəsilmək bilmədi.

Mehmetveli kanın kesilmesini umarak parmaklarıyla burnunun deliklerini tuttu, ancak kan durmak bilmedi.

Aşağıdaki 22-25 arası örneklerde *ki* bağlaçlı yan tümcelerin temel tümcenin amacını bildirdiği değişik örneklerler izlenebilmektedir.

- (22) Molla ilə görüşüb və kəndə nədən ötrü gəlməyini deyib, Qasım əmi istədi ulağı sürə, amma Molla Cəfər əlindəki çilingi ilə ulağın başını öz evinə tərəf qaytarıb, yapışdı Qasım kişinin yaxasından ki, gərək bizə gedib, mənə qonaq olasan.

Molla ile görüştü ve köye neden geldiğini söyledi, sonra eşeği sürmek istedi, ancak; Molla Cafer elindeki eyer ile eşeğin başını kendi evine çevirip “Bize gidelim, konuğum ol.” demek için Kasım Emminin yakasına yapıştı.

- (23) Bu sözləri deyə-deyə Usta Hüseyn balaca mis qaba soyuq su töküb, Sadıq kişinin başını hər iki əlləri ilə ovurdu ki, tükləri yumşalsın.

Usta Hüseyn bunları söylərkən kiçik bakır kaba soğuk su döküb, saçları yumuşasın diye Sadıq Beyin başını iki eliyle ovuyordu.

- (24) İkincisi də budur ki, biz əgər şura sədrinin evinə düşsək, orada heç bir iş görə bilmərik, çünki oğru Musa eşidəndə ki, biz şura sədrinin evinə düşmüşük, qorxusundan nə oraya gələcək **ki**, biz onunla görüşüb danışaq, nə də bizə bir açıq söz deyəcək.

İkincisi de əgər köy meclisi başkanının evinin orada inersək, orada hiçbir şey yapamayız, çünki hırsız Musa bizim köy meclisi başkanının evində olduğumuzu öyrəndə, onunla konuşalım diye korkudan oraya gelmez, gelse bile bize hiçbir şey söylemez.

- (25) Bunlar müdiri gözləyirdilər ki, bundan dərdlərinə bir dərman ala bilsinlər.

Bu gençlər, dertlerine dərman bulmaq üçün müdürü beklıyorlardı.

2.3.3. Neden İlgisi Kuran (Neden Bildiren) *ki*

Bu bölümde neden ilgisi kuran *ki* bağlaçlı yan tümceler “Hem Neden İlgisi Kuran Hem Temel Tümceye Açıklama Getiren *ki*” ve “Yalnızca Neden İlgisi Kuran *ki*” olmak üzere iki alt başlık altında incelenecektir.

2.3.3.1. Hem Neden İlgisi Kuran Hem Temel Tümceye Açıklama Getiren *ki*

ki bağlaçlı yan tümcelerinin kimi örneklerinde neden ilgisi kurularak yan tümcenin ana tümceye açıklama getirdiği görülmektedir. Bu tür tümcelerde *neden* ilgisini belirginleştiren ya da *ki* bağlacından sonraki açıklamanın temel tümcedeki eylemin ya da hükmün nedenini bildirdiği yönünde bir ilgi kuran sözcük birimlerin bulunması da belirleyicidir. Bu tür tümcelerde *ondan ötrü*, *o səbəbə*, *onuncun* gibi sözcüklerin de yer aldığı görülür. Hem neden ilgisi kuran hem de bu yolla temel tümceye açıklama getiren *ki* bağlaçlı tümceler için aşağıdaki örnekleri değerlendirelim:

- (26) Demək, xalamın xəstəliyi o qədər də ağır deyildi və bunu mən ondan ötrü deyirəm ki, o vədələr, yəni qırx il bundan qabaq bizim şəhərdə iki nəfər müsəlman həkimi var idi.

Demək, teyzemin hastalığı o kadar da ağır değildi, çünkü o zamanlar, yani bundan kırk yıl önce şəhrimizdə iki Müslüman hekimi vardı.

26. örnekteki “...ondan ötrü deyirəm...” öbeği neden bildirmektedir ve bu neden *ki* bağlacından sonraki yan tümceyle (...o vədələr, yəni qırx il bundan qabaq bizim şəhərdə iki nəfər müsəlman həkimi var idi:) gerekçelendirilmektedir. O dönemlerde hastanın durumu ağır olduğunda Rus hekimleri, ağır olmadığında Müslüman hekimler çağrılıyordu. Tümcede konuşur, Müslüman hekimlerin çağırılması nedeniyle teyzesinin durumunun ağır olmadığı arasında nedensel bir ilgi kurmaktadır.

- (27) Rus həkimi bunlara o səbəbə deyirdilər ki, bunlar Rusiyada və bəlkə, Avropada təhsil tapmışlardı.

Bu hekimlere Rusya ya da belki Avrupa’da eğitim almaları nedeniyle Rus hekimi deniyordu.

27 numaralı örnekte *ki* bağlacından önce gelen “...o səbəbə deyirdilər...” yapısı *ki* bağlacı ile bir araya gelerek temel tümcedeki eylemin nedeninin yan tümceyle ilişkisinin açıklanmasını sağlamışlardır. Diğer bir deyişle bu yapılarıdaki temel tümceyle yan tümce, neden – sonuç ilişkisi içindedir. Bu hekimlere Rus hekimi denmesinin nedeni onların Rusya’da ya da Avrupa’da eğitim görmesidir. Çok benzer bir kullanım 28. örnekte de izlenmektedir. Bu tümcede de ‘bu iki kişiye’ Müslüman hekimi denmesinin nedeni onların Müslüman memleketlerinde eğitim görmeleriyle ilişkili olarak açıklanmıştır:

- (28) Bu iki nəfərə onunçun müsəlman həkimi deyirdilər ki, bunlar həkimlik təhsillərini müsəlman məmləkətlərində almışdılar.

Bu iki hekime Müslüman hekimi denmesinin nedeni eğitimlerini Müslüman memleketlerinde almış olmalarıydı.

- (29) Ancaq bu dəfə heç bir zad almaq istəmirdim; o səbəbə ki, cibimdə çox pulum yox idi.

Ancak bu kez hiçbir şey almak istemiyordum, çünkü cebimde fazla param yoktu.

29 numaralı örnekte de açık bir biçimde "...o səbəbə ki..." yapısı görülmektedir. Tümcenin temel tümcesinde belirtilen "Ancaq bu dəfə heç bir zad almaq istəmirdim..." şeklindeki hiçbir şey almak istememe nedeni "...o səbəbə ki..." yapısıyla yan tümceye bağlanarak yan tümcede açıklanmıştır.

(30) Ancaq sözün həqiqəti budur ki, bugünkü dilənçi uşağa bir qəpik verməməyim mənə burada xarab etdi, o səbəbə xarab etdi **ki**, haman dilenci uşaq yaşda mənim atalı və analı oğlum, əyni-başı təzə, qarnı tox, bu saat burada, mənim sağ tərəfimdə məndən incimiş oturmuşdu ki, niyə mən ona konfet almadım, ancaq iki alma aldım.

Aslında bugünkü dilenci çocuğa kapik vermemem beni burada harap etti, çünkü o dilenci çocukla yaşıt ve anası babası olan oğlum; karnı tok, sırtı pek, şu dakika şurada ona niye şekerleme almadım da iki elma aldım diye sağ tarafımda bana kırılmış oturuyordu.

30. örnekte konuşurun gördüğü dilenci çocuğa para vermemesinin kendisini harap ettiği anlatılmaktadır. Bunun nedeni; "...o səbəbə xarab etdi ki..." yapısıyla temel tümceye bağlanan "...haman dilenci uşaq yaşda mənim atalı və analı oğlum, əyni-başı təzə, qarnı tox, bu saat burada, mənim sağ tərəfimdə məndən incimiş oturmuşdu ki, niyə mən ona konfet almadım, ancaq iki alma aldım." yan tümcesinde verilmiştir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu tümceler, *ondan ötrü deyirəm ki, o səbəbə deyirdilər ki, onunçun deyirdilər ki, o səbəbə ki, o səbəbə xarab etdi ki* vb. "neden bildiren sözcük + ki" yapıları aracılığıyla *neden* bildirmişlerdir. Bu nedenle bu yapılarda bulunan *ki* bağlacının hem neden bildiren sözlerle bir araya geldiği hem de temel tümceyle yan tümce arasında 'neden ilgisinin kurulduğu bir açıklama yan tümcesinin temel tümceye bağlaması görevini yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

2.3.3.2. Yalnızca Neden İlgisi Kuran *ki*

Bu tür tümcelerde ise *ki* neden ilgisi kurmak için başka sözcüklere gerek duymaz. Türkiye Türkçesinde de kullanılan bu yapıda *ki* temel tümceyle yan tümce arasında

ondan ötrü, onunçun, o səbəbə, gibi bir sözcüğe gereksinim duymadan neden ilgisi kurmaktadır. Bu tümceleri önceki bölümde anlatılan tümcelerden ayıran çok büyük bir özellik de bu tümcelerin temel tümcesinin neden bildirmesidir. Bu tümcelerin temel tümcesi, yan tümcenin nedenini oluşturmaktadır. Önceki bölümde; yan tümce temel tümcenin nedenini bildirmekteydi.

Yalnızca neden bildiren *ki* bağlacıyla kurulmuş tümceler için aşağıdaki örneklere göz atalım:

(31) Dəxi ona aşkar oldu ki, Noruzəlinin başına bir iş geldi **ki**, bu qədər yubandı.

Nevruzali'nin başına kesin bir iş gelmişti ki bu kadar gecikmişti.

31. tümcede Nevruzali'nin başına bir iş gelmesi nedeniyle geç kalmış olabileceği söylenmektedir. Bu örnekte neden bildiren herhangi bir sözcüğe gereksinim duyulmamış, ilgi sadece *ki* ile kurulmuştur. Tümcede Nevruzali'nin geç kalmasının nedeni yani başına bir iş gelmiş olma olasılığı ilk tümcede belirtilmiştir. Bu örnekte zamansal/mantıksal bir sıralama olanağı da söz konusu olabilmektedir: (Eylem 1 > Eylem 2). Böylece daha önceki bölümlerde anlatılan 'bağımlılık' ilişkisine ek olarak 'sıralılık' ilişkisi de söz konusu olmaktadır.

(32) Balam, o kətdi bir fağır adamdı, o nə qayırb ki, pristav onu tutub saxlayıb?

Evladım, o yoksul bir adamdır, ne günah işledi de komiser onu alıkoydu?

32 numaralı örnekte hakan polis memuruyla konuşmaktadır. Hakan, Nevruzali ne yaptığı için (ne yapması nedeniyle) komiserin onu alıkoyduğunu sormaktadır.

(33) Ancaq sözün həqiqəti budur ki, bugünkü dilənçi uşağa bir qəpik verməməyim məni burada xarab etdi, o səbəbə xarab etdi ki, haman dilenci uşaq yaşda mənim atalı və analı oğlum, əyni-başı təzə, qarnı tox, bu saat burada, mənim sağ tərəfimdə məndən incimiş oturmuşdu **ki**, niyə mən ona konfet almadım, ancaq iki alma aldım.

Aslında bugünkü dilenci çocuğa kapik vermem beni burada harap etti, çünkü o dilenci çocukla yaşıt ve anası babası olan oğlum; karnı tok, sırtı pek, şu dakika şurada ona niye şekerleme almadım da iki elma aldım diye sağ tarafımda bana kırılmış oturuyordu.

Yine bir önceki grupta da yer alan bu 33 numaralı örnekte bulunan üçüncü *ki* bağlacına bakıldığında; bağlaçtan önce “...mənim sağ tərəfimdə məndən incimiş oturmuşdu...” temel tümcesi görülmektedir. Bu tümcenin gerçekleşmesinin nedeni ise *ki* bağlacından sonra gelen yan tümcede verilmiştir. Örneğe göre yazarın oğlunun kendisine kırılmış bir biçimde oturmasının nedeni yazarın ona şekerleme almayıp iki elma almış olmasıdır.

33 numaralı örnek, diğer örneklerle göre ters bir yapıdadır. 31 ve 32 numaralı örneklerde “*ki*” bağlacından önceki tümce *ki* bağlacından sonraki tümcelerin nedenini bildirmekteydi. 33 numaralı örnekte ise *ki* bağlacından sonraki tümce, öncekinin nedenini bildirmekte, bu anlam da “*niyə*” soru belirteciyle sağlanmıştır.

Bu kullanım; günümüzde Türkiye Türkçesinde de aynı biçimde kullanılmaktadır. Bu yapılardaki “*ki*” bağlacı doğrudan bir neden bildirir ve birleşik yapılarla birlikte kullanılmaz.

(34) Niyə, mən uşaq deyiləm ki, kağızı özgəsinə verəm!

Niye, ben çocuk değilim ki kâğıdı başkasına vereyim!

(35) Sən mənə nə pislik eləmişsən ki, mən səni bağışlayım?

Sen bana ne kötülük ettin de ben seni bağışlayayım?

34 numaralı örnekte Nevruzali’nin “çocuk olmaması nedeniyle kâğıdı başka birine vermeyeceği” belirtilmekte, 35 numaralı örnekte ise hakanın Nevruzali’yi bağışlamasına gerek duymamasının nedeni Nevruzali’nin hakana herhangi bir kötülük etmemiş olması biçiminde açıklanmaktadır.

2.3.4. Temel ve Yan Tümcelerdeki Olayların Eş Zamanlı Olduğunu Anlatan *ki*

Bu tür tümcelerde temel tümcedeki eylem yan tümcedeki eylemle eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Bu çalışmada bu yapıya yalnızca “Dəllək” (Berber) adlı öyküde ve yalnızca bir kez rastlanmıştır. Ancak bu durum, bu yapının az kullanıldığı anlamına gelmemelidir. Araştırma farklı eserlerle genişletildiğinde bu durumun değişmesi de söz konusu olabilir.

- (36) Sadıq kişi o vaxt Usta Hüseynin dükânına yetişdi ki, usta bir müştərinin başını qırıxıb qurtarıb; qanatdığı yerlərə pambıq düzürdü.

Sadık Usta Hüseyn'in dükkânına vardığında usta, bir müştərinin saçlarını kesmeyi yeni bitirmiş, kanattığı yerlere pamuk koyuyordu.

Tümcede Sadık Bey'in Usta Hüseyn'in dükkânına vardığı anda ustanın bir müştərisinin saçlarını kesmeyi bitirmiş, kanattığı yerlere pamuk koymaktadır.

2.3.5. Diğer Kullanımlar

Azerbaycan Türkçesindeki *ki* bağlacının bazı kullanımları oldukça çeşitlilik göstermektedir ve yukarıdaki tasniflerden hiçbirine uymamaktadır. Bu tür *ki* bağlaçlı kullanımları aşağıda örnekler üzerinden ayrı ayrı ele almaya çalışacağız.

2.3.5.1. (Belirtili) Nesneyi Vurgulayan *ki*

- (37) Çox əcəb, nəçərnək divanxanasını ki tanıyırsan?

Peki, acaba Neçernik Mahkemesi'ni biliyor musun?

37 numaralı örnekte “nəçərnək divanxanası” nesne durumundadır. Tümcedeki *ki* bağlacı da nesnenin vurgulanmasını sağlamaktadır. Bu yapı tümcenin bilgi yapısında da farklı bir düzen ortaya çıkarmıştır. Bu tümce yapısının Türkiye Türkçesinden farklı olması, Azerbaycan Türkçesinde soru ilgecinin kullanılmamış olmasından da ileri gelebilir. Tümcede öykünün kahramanları konuşmaktadır ve hakan Nevruzali'ye Neçernik Mahkemesi'nin nerede olduğunu bilip bilmediğini sormaktadır. Bu örnekte soru tümcesi yerine olumlu tümce kullanılmış olsaydı “Nəçərnək divanxanasını ki tanıyırsan” yapısı “Neçernik Mahkemesi ki sen (zaten) biliyorsun.” biçiminde aktarılacaktı.

2.3.5.2. Soru Belirtecini Vurgulayan *ki*

- (38) Necə ki, salmadım!

Atmaz olur muyum?

- (39) Necə ki, yoxdu?

Olmaz olur mu?

36. ve 37. örneklerdeki *ki* soru belirtecini vurgulamıştır. Bu tümceler Türkiye Türkçesine “Nasıl atmam?” ve “Nasıl olmaz?” biçiminde aktarılabilir. *ki* bağlacının bu biçimde soru sözcüklerini nitelemesi oldukça ilgi çekicidir.

2.3.5.3. Yükleme Vurgulayan *ki*

- (40) Vallah hirs vurdu t p m , iki lli yapışdım kafirin  iynind n, bunu  z  st  el  g tirdim yer  ki, heyb td n ağzı qanadı.

Kan beynime sıçradı, kâfirin yakasına iki elimle yapıştım, bunu yüzüstü yere bir yatırdım, biraz fazla sert yatırmış olacağım ki ağzı kanadı.

- (41) D xi bilmir m, dünyanın harasında idim ki, bir d  gördüm ev sahibi Keble Ta ı g lib çöküb qaba ımda v  m ni oyadır.

Artık bilmiyorum dünyanın neresine daldım ki bir de ne göreyim; ev sahibi Keble Ta ı gelmiş, önüme oturmuş, beni uykudan uyandırıyor.

40 ve 41 numaralı örneklere *ki* bağlacı yükleme vurgulamıştır. Başka bir ifadeyle *ki* bağlacından sonra gelen yan tümce yüklemin şiddetini, derecesini belirtmek üzere yükleme yönelik bir niteleme ya da vurgulama işlevi yapmaktadır.

2.3.5.4. Belirteç T mlecini Vurgulayan *ki*

- (42) Burada a layan oğlum Qurban qa a qa a g ldi yanıma, güya ki bir büyük x b r g tirib.

Bu arada a layan oğlum Kurban, sanki büyük bir haber getirmiş gibi koşa koşa geldi yanıma.

42 numaralı örnekteki *ki* bağlacı *guya* ‘güya’ s zc   ve bu sözcükle nitelenen durumu vurgulamak için kullanılmıştır. Bu tümcedeki *ki* bağlacının “sanki, sözde, -mış gibi” anlamlarına gelen *guya* s zc  n  ve bu sözden sonra açıklanan durumu vurguladığı görülmektedir.

2.3.5.5.  zneyi Vurgulayan *ki*

- (43) P s sizd n savayı bu evd  uşaq ki yoxdu.

Bu evde sizden başka  ocuk yok ki.

43 numaralı örnekteki bağlacı öznenen (uşaq) ve özneyi nitelemiştir. Bu tümcede Bu tümcede ki yalnızca vurgu amaçlı kullanılmıştır. *ki* bağlacı tümceden çıkarıldığında anlam bozulmaz. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde bu kullanım görülmez (Çohadar, 2008, s. 37).

(44) İtlər üçün səbəbi vazehdir, o ki qaldı uşaqlar, onların da məktəbə gedənləri iki-üç gün evdə qalıb, guya uşaq saxlayırlar.

Köpekler için nedeni açıktır, çocuklar için ise okula gidenler iki üç gün evde kalarak güya küçük çocuklara bakıyorlar.

Görüldüğü gibi 44 numaralı örneğin Türkiye Türkçesindeki biçiminde tümce iki parçaya, Azerbaycan Türkçesindeki biçiminde ise üç parçaya bölünmüştür. Bunun nedeni; Azerbaycan Türkçesindeki tümcede “ki” bağlacıyla öznenin vurgulanarak üçüncü bir tümce haline gelmesidir. Tümcedeki “o” adılını niteleyen “ki” bağlacıyla birlikte bir yükleme gereksinim duyulduğundan “qaldı” sözcüğüyle bu eksik giderilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda yazar, senarist, gazeteci ve aydın kimliği ile Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Celil Memmedguluzade'nin öykülerinden oluşturulan bir seçki, Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Öykülerde geçen ki bağlaçlı tümceler derlenmiş ve bu derlem içinden en dikkat çekici tümceler seçilerek bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Seçilen tümcelerin her biri ayrı ayrı incelenerek tümceye kattığı anlam ve görev sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada Türkiye Türkçesine aktarılan öykülerin içinden derlenip sınıflandırılan ki bağlaçlı içeren tümceler incelenmiştir. İnceleme bölümünde öykülerde geçen ki bağlaçlı tümceler, bilginin aktarımı ve düzeni göz önüne alınarak *Ana Tümceye Açıklama Getiren ki*, *Temel Tümcenin Amacını Bildiren ki*, *Neden İlgisi Kuran (Neden Bildiren) ki*, *Temel ve Yan Tümcelerdeki Olayların Eş Zamanlı Olduğunu Anlatan ki* olmak üzere dört ana bölümde incelenmiştir. Böylece ki ile bağımlılaştıran yan tümcelerin belli başlı tematik-işlevsel özellikleri betimlenmeye çalışılmıştır. Ana tümceye açıklama getiren ki bağlaçlı yan tümcelerde, yan tümcenin, ana tümce yüklemine bildirilen yargının ilgili olduğu konularla/kişilerle ilgili açıklama içerdiği görülmektedir. Bu tümcelerde ki bağlaçlı barındıran yan tümce, kendisinden önce gelen tümceye bir açıklama getirmekte, temel tümce yalnızca yapılan eylemi anlatırken yan tümce eylemin açıklamasını yapmaktadır. ki bağlaçıyla birlikte Türkçe - Farsça dil ilişkileri sonucunda gelişen *özne-yüklem-nesne* dizilişli bir tümce yapısı oluşmuş, bu tümce yapısı, iletilmek istenen bilginin düzenini de biçimlendirmiş ve yeni ve önemli bilgi genellikle ki bağlacından sonraki tümcelerde verilmiştir. Bu tür örneklerde ki bağlacının bir çeşit odaklaştırıcı (focus marker) işleviyle ortaya çıktığı da söylenebilir.

Temel tümcenin amacını bildiren ki bağlaçlı tümcelerde ise temel tümcenin yapılma/gerçekleşme amacı yan tümcede verilmektedir. Tümceler düzen bakımından 'temel tümceye açıklama getiren' ki bağlaçlı tümce yapılarıyla aynıdır ancak burada ki bağlaçlı yan tümcenin temasının 'amaç bildirme' olması yani taşıdığı bilginin ana konusu ayırıcı olmaktadır. Tümcenin düzeni [temel tümce + ki (amaç tümceciği)] biçiminde oluşmaktadır.

İncelemede neden ilgisi kuran ki bağlaçlı tümceler, (i) Hem neden ilgisi kuran hem temel tümceye açıklama getirenler *ki* bağlaçlı tümceler ve (ii) yalnızca neden ilgisi kuran ki bağlaçlı tümceler biçiminde iki alt başlıkta incelenmiştir. Neden ilgisi kuran ve aynı zamanda temel tümceye açıklama getiren *ki* bağlaçlı tümcelerde *ondan ötrü deyirəm ki, o səbəbə deyirdilər ki, onunçun deyirdilər ki, o səbəbə ki, o səbəbə xarab etdi ki* vb. “neden bildiren sözcük + ki” yapıları aracılığıyla *neden* bildirilmesi yaygındır. Yalnızca neden ilgisi kuran ki bağlaçlı tümcelerde ise *ki*, temel tümceyle yan tümce arasında *ondan ötrü, onunçun, o səbəbə, o səbəbə* sözcüğe gereksinim duymadan neden ilgisi kurabilmektedir.

Öykülerde bir kere rastlanmış olmakla birlikte temel tümcedeki eylemin yan tümcedeki eylemle eş zamanlı olarak gerçekleştiğini gösteren bir tümce de saptanmıştır.

İnceleme bölümünde “Diğer Kullanımlar” başlığı altında ele alınan örneklerde ise ki bağlacının tümce öğelerine yönelik vurgulama işlevli bir birim olarak görev alabildiği, böylece vurgulanmak istenen, önemsenen bilginin yer aldığı tümce öğesinin *ki* aracılığı ile vurgulu konuma çekildiği izlenebilmektedir. Bu bölümde *ki* bağlaçlı tümceler, nesneyi vurgulama, yüklemi vurgulama, özneyi vurgulama, belirteci vurgulama özelliklerine göre ele alınmıştır.

İncelemelerde de görüldüğü gibi, Azerbaycan Türkçesinde bu kadar yaygın bir biçimde kullanılan, Türkiye Türkçesinde de görülen, içinde *ki* bağlacı bulunan bu tümce yapısı, Farsçadan kopyalanmış ve kullanımı zaman içinde artmıştır. Günümüzde Türkiye Türkçesindeki kullanımı azalmış olsa da Azerbaycan Türkçesindeki kullanımı çok yoğundur. Azerbaycan Türkçesinde Farsçanın etkisiyle yaygınlaşan *ki* bağlaçlı tümceler, Türkçenin temel söz dizilişi olan *özne-nesne-yüklem* dizilişinin yanı sıra *özne-yüklem-nesne* biçimindeki dizilişin de kullanılmasının örneklerini oluşturmaktadır. Farsçayla dil ilişkileri Türkiye Türkçesine oranla daha yoğun ve kesintisiz olan Azerbaycan Türkçesinin, Farsçadan Türkçeye oranla daha çok etkilenmiş olduğu, *ki* bağlaçlı tümce yapılarının yaygın ve tematik-işlevsel bir çeşitlilikle kullanılmasından da anlaşılmaktadır. Bu tümcelerde yer yer bağımlılaştırmanın katmanlı olarak gerçekleştiği de görülür. Öyle ki bağımlılaştırma *ki* bağlaçları aracılığıyla zincirleme biçimde gerçekleşebilmektedir. Bu tümcede [Temel tümce + *ki* + yan tümce (temel tümcecik + *ki* + yan tümcecik)] yapısında bir bağımlılaştırma örüntüleri gözlemlenebilmektedir.

Yan tümce de kendi içinde bir başka bağımlı tümceye sahiptir ve her bir katman *ki* bağlacı ile bir üst tümce katmanına bağlanmıştır.

Bu çalışmada *ki* bağlacı barındıran tümcelerle ilgili ilk dikkat çeken özellik Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesine oranla çok daha sık kullanılması olmuştur. Çalışmada Celil Memmedguluzade'nin öykülerinin seçilmesinin nedeni; bu öykülerin günlük konuşma dilinde yazılmış olmasıdır. Öyküler incelendiğinde *ki* bağlacının günlük konuşma dilinde ne kadar sık kullanıldığı açıkça görülmektedir. Bu tümce yapısının Azerbaycan Türkçesinde yaygınlaşmasının nedeninin, Azerbaycan Türkçesindeki Farsça etkisinin Rusça etkisiyle de pekişmesi olduğunu düşünüyoruz. Farsça gibi bir Hint-Avrupa dili olan Rusça da benzer bir söz dizimine sahiptir. Ancak; Rusça yalnızca pekiştirici bir görev üstlenmiş olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. (2004). Eski Anadolu Türkçesinde Ki'si Düşmüş Birleşik Cümleler Üzerine. *Zeynep Korkmaz Armağanı*, 51-60.
- Akpınar, T. (1994). *Türk Tarihinde İslamiyet*. İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I* (Millî Eğitim Basımevi b., Cilt 1). İstanbul, Türkiye: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Azerdict. (2004, 05 26). *Azerdict*. 05 27, 2018 tarihinde Azerdict: <https://azerdict.com/english/guya> adresinden alındı
- Azerdict. (2004, 05 26). *Azerdict*. 03 03, 2018 tarihinde Azerdict: <https://azerdict.com/english/aya> adresinden alındı
- Bulut, C. (2005). Iranian Influences in Sonqor Turkic. *Areas of Iranian-Semitic-Turkic convergence; linguistic contact in Western and Central Asia in past and present; Linguistic convergence and areal diffusion case studies from Iranian, Semitic, and Turkic* (s. 241-270). London, New York: RoutledgeCurzon.
- Cəlil Məmmədquluzadə Ensiklopediyası. (2018, 12 21). *Cəlil Məmmədquluzadə Ensiklopediyası - Anamın Kitabı*. 12 21, 2018 tarihinde Cəlil Məmmədquluzadə Ensiklopediyası Genelağ Sayfası: https://web.archive.org/web/20141217220619/http://calilbook.musigi-dunya.az/a/anamin_kitabi.html adresinden alındı
- Çağatay, S. (1964). Türkçede ki<erki>. 249-250.
- Çohadar, E. (2008). *Türkiye Türkçesinde Ki'li Birleşik Cümle Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, N., & Aslan, S. (2010). Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A. *Turkish Studies*, 276-290.
- Doerfer, G. (1987, Kasım). İran'da Türkler. *Türk Dili*, 242-251.
- Doerfer, G. (1991). CENTRAL ASIA xiv. Turkish-Iranian Language Contacts. E. Iranica. içinde New York. 12 31, 2018 tarihinde <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-xiv> adresinden alındı
- Gharakhany, B. (2014). Geçmişten Günümüze Farsça ve Türkçe Arasındaki Etkileşimler. *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları - Bildiriler Kitabı*, 4, 109-121.
- Habibbeyli, İ. (2008). Molla Nasreddin Dergisinde Asya ve Afrika. 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiri Kitapçığı, 2, 789.
- Həbibbəyli, İ. (1994). *Cəlil Məmmədquluzadə*. Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı.
- Həbibbəyli, İ. (2004). *Cəlil Məmmədquluzadə, Əsərləri*. (İ. Həbibbəyli, & V. Məmmədov, Dü) Bakı, Azərbaycan: Öndər Nəşriyyat.
- Karaismailoğlu, A. (2013, Ocak). Tarih Boyunca Türkler ve Farsça: Modern Yaklaşımlara Bir Eleştiri. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 6-15.

- Karakoç, B. (2013). Types of copular clauses following ki in Old Ottoman Turkish. *Turkic Languages*(17), 38-65.
- Korkmaz, Z. (1995). Anadolu'da Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 1, 429-434.
- Korkmaz, Z. (1995). Cumhuriyet Devrinde Türk Dilindeki Gelişmeler. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 1, 909-919.
- Maleki, E. (2013). Türk Kültür ve Dilinin Fars Kültür ve Diliyle Etkileşimi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 129-149.
- Məmmədquluzadə, C. (1909). *Ölülər*. Bakı, Azərbaycan: Öndər Nəşriyyat.
- Məmmədquluzadə, C. (1920). *Anamın Kitabı*. Bakı, Azərbaycan: Öndər Nəşriyyat.
- Məmmədquluzadə, C. (1921). *Danabaş Kəndinin Müəllimi*. Bakı, Azərbaycan: Öndər Nəşriyyat, Azərnəşr.
- Məmmədquluzadə, C. (1923, Ocak 15). *Anamın Kitabı*. (A. Şərifzadə, K. Ziya, S. Vahid, & İ. Talıblı, Hazırlayanlar) Dadaş Bünyadzadə Dram Teatrı, Bakı, Bakı, Azərbaycan.
- Menges, K. (1945). Indo-European Influences on Ural-Altaic Languages. *Word*, 1(2), 188-193. doi:10.1080/00437956.1945.11659253
- Ortaylı, İ. (2008, 09 13). *Milliyet Gazetesi*. 12 30, 2018 tarihinde Milliyet Gazetesi Genelağ Sayfası: <http://www.milliyet.com.tr/-/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/14.09.2008/990701/default.htm> adresinden alındı
- Ortaylı, İ. (2016). *Tarihimiz ve Biz* (12 b.). İstanbul, Türkiye: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2017). *İlber Ortaylı'nın Gözüyle İran* (1. Baskı b.). (A. Güzelyüz, Dü.) İstanbul, Başakşehir/İstanbul, Türkiye: Demavend Yayınları.
- Orucova, A. (2014). Celil Memmedguluzade'nin Müslüman Kadınının Hayatını Ele Alan Mizahi Şiirleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*(51), 341-347.
- Poçan, T. (2017, Ekim). Azerbaycan Türkçesinde Ki'si Düşmüş Birleşik Cümle Örnekleri. *STAD Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 13-21.
- Taşagıl, A. (1988-2013). *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Cilt 37). TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- Tekin, Ş. (1989). Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 35-63.
- Tokatlı, S. (2006/2). Anadolu Ağızlarında Ki Bağlama Edatı ile Kurulan Yardımcı Cümleler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(21), 453-465.
- Tokatlı, S. (2012). Irak Türkmen Türkçesinde Ki'si Düşmüş Birleşik Cümleler. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 4(1), 99-105.

- Tulum, M. (1978). *Ma'arif-name, Metin ve Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Basılmamış Doçentlik Tezi.
- Turan, Z. (1999). Cümlenin Yapısı ile İlişkillendirilen "Basit" ve "Birleşik" Kavramları Üzerine. *Türklük Bilim Araştırmaları*, 8.
- Uygur, E. (2005, Aralık). Celil Memmedguluzade'nin Anamın Kitabı Piyesinde Dil ve Kimlik Şuuru. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi - Turkish Journal of Social Research*(3), 9-18.
- Yazıcı, T., & Öztürk, M. (1988-2013). *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Cilt 22). TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- Yelten, M. (2005, Aralık). Pars-Nâme'deki Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 45-56.
- Zeynalov, Ə. (2016). *İrəvan Xanlığı - Gərçəkliyin Aydınlığı*. Raleigh, North Carolina, America: Lulu Enterprises Inc.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 17/07/2019

Tez Başlığı: Celil Mammadguluzaade'nin Seçilmiş Öykülerinin Azerbaycan
Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Öykülerden Kili
Tümcelelerin İncelenmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 140 sayfalık kısmına ilişkin, 17/07/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☒ Kaynakça hariç
- 3- ☐ Alıntılar hariç
- 4- ☒ Alıntılar dâhil
- 5- ☐ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Bilge Kağan GÖRKEM

Öğrenci No: N14228596

Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Programı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Feriye Aslan Demir
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT

Modern Turk Languages and Literatures

Date: 17.07.2019

Thesis Title: Translating Celil Mammadguluzade's selected stories from Azerbaijani Turkic to Turkey and Analyzing the sentences which include "ki" those stories

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 17.07.2019 for the total of 140 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 5 %.

Filtering options applied:

- ☒ Approval and Declaration sections excluded
- ☒ Bibliography/Works Cited excluded
- ☐ Quotes excluded
- ☒ Quotes included
- ☐ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Bilge Kağan GÖRKEM

Student No: N14229536

Department: Modern Turk Languages and Literatures

Program: Modern Turk Languages and Literatures

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Assoc. Prof. Feriye Aslan Demir
(Title, Name Surname, Signature)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 17/07/2019

Tez Başlığı: Calil Mammaduluzade'nin seçilmiş öykülerinin Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Öykülerdeki ki'li Tümcelerin İncelenmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Bilge Kağan GÖRKEM

Öğrenci No: N14229596

Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Programı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Doc. Dr. Sema Aslan Demir
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122971147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT

Modern Turk Languages and Literatures

Date: 17.07.2019

Thesis Title: Translating Galip Mammadguluzade's Selected Stories from
Azerbaijani Turkic to Turkey and Analyzing the Sentences Which
Include "ki" in Those Stories.

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Belge Kağan GÖRNER

Student No: N14228596

Department: Modern Turk Languages and Literatures

Program: Modern Turk Languages and Literatures

Status: ☒ MA ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Approved

Assoc. Prof. Fema Aslan Demir
(Title, Name Surname, Signature)